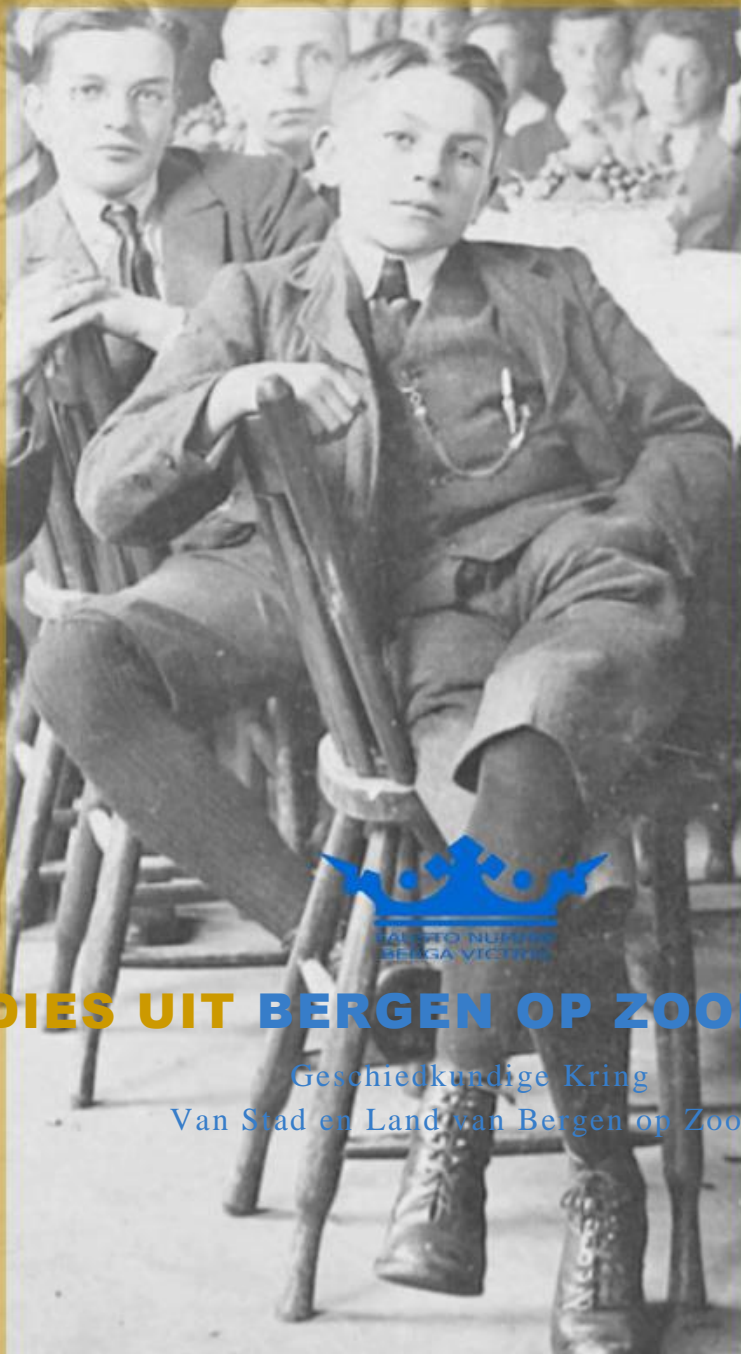

Onderwijs

STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM

Geschiedkundige Kring
Van Stad en Land van Bergen op Zoom

**Dit boek is één van de
digitale heruitgaven
van eerdere publicaties door de
Geschiedkundige Kring
Stad en Land van Bergen op Zoom
ter gelegenheid van het
vijftigjarig jubileum in 2018**

STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM

Bijdragen tot de geschiedenis

uitgegeven in opdracht van de

Geschiedkundige Kring Stad en Land van Bergen op Zoom

10

Bergen op Zoom 1996

De tiende editie in deze serie is geheel gewijd aan de onderwijsgeschiedenis van Bergen op Zoom sinds het begin van de negentiende eeuw. Niet alleen de periode vóór de onderwijswetten komt aan bod ook de ontwikkelingen in deze eeuw worden nader belicht. Een aantal deskundige schrijvers is bereid gevonden een bijdrage te leveren voor deze bundel:

[Dr. J.P.A. van Vugt](#) schreef onder de titel *Broeden en scholen in Bergen op Zoom* een bijdrage over de plannen van de broeders van Saint Louis te Oudenbosch om in Bergen op Zoom een gedegen onderwijsinstituut met rooms-katholieke inslag van de grond te krijgen. De plannen speelden in ~jaren 1849-1852. De broeders werkten hierbij samen met de in 1849 opgerichte St-Vincentiusvereniging. De poging van de broeders om in Bergen op Zoom voet aan de grond te krijgen werd uiteindelijk een pijnlijke geschiedenis, die leidde tot het vertrek van de broeders in 1852.

[Dr. J.M.-Backx](#) belicht in zijn bijdrage *Onderwijs is meer dan -goud* de problemen bij het tot stand komen van het bijzonder en hel openbaar onderwijs in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het lager onderwijs kampte met vele problemen die zeker niet alleen uit de financiële hoek kwamen. In zijn studie concludeert de schrijver dat Bergen op Zoom rond 1870 een bijzondere situatie kende waarbij het aantal kinderen op de openbare scholen ongeveer gelijk was aan het aantal op de bijzondere scholen.

[Dr. J.C. Kalker](#) schreef onder de titel *Van handelsschool tot lyceum* een bijdrage over de vestiging en ontwikkeling van het Mollerlyceum, een van de vooraanstaande scholen voor middelbaar onderwijs in Bergen op Zoom. Het Mollerlyceum is de eerste katholieke middelbare school in de Scheldestad. De school is in 1916 opgericht als rooms-katholieke middelbare handelsschool. De inspirator van het middelbaar onderwijs in Noord-Brabant, dr. H.W.E. Moller, stond aan de wieg van deze school. De schrijver geeft in zijn bijdrage een goed overzicht van <le ontwikkelingen, de bouwplannen en de uitbreiding van het onderwijsinstituut tot 1956.

Het boek is rijk geïllustreerd en is op bijzonder fraaie wijze vorm gegeven door Absoluut Design uit Bergen op Zoom. Het boek heeft daardoor een fris en jeugdig uiterlijk, passend bij de start van een nieuwe episode in de serie Studies uit Bergen op Zoom. Het boek omvat 152 pagina's, 60 illustraties, prijs f 37.50, verkrijgbaar bij de plaatselijke boekhandels, de gemeentelijke archiefdienst en de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom.

Onderwijs

Broeders en scholen in Bergen op Zoom

dr. J.P.A. van Vugt

Onderwijs is meer dan goud

drs. J.M. Backx

Van handelsschool tot lyceum

drs. J.C. Kalker

AFDEELING H. H. S.		RAPPORT VAN <i>H. Dons</i> LEERLING <i>V</i> KLASSE				<i>Pambo</i> 1934	
LEERVAKKEN	VORDE- BINGEN	VUUT	LEERVAKKEN	VORDE- BINGEN	VUUT		
GOEDSDIENSTLEER	6	g	ORG. EN TECHN. V. D. HANDEL	6	n		
KERK. GESCHIEDENIS	7	g	BEDRIJFSHUISHOUDKUNDE	8	g		
NED. TAAL EN LETT.	7	n	STAATSHUISHOUDKUNDE	6	g		
NED. HAND. CORR.	6	n	HANDELSRECHT	6	g		
FRANSCHЕ TAAL EN LETT.	4	n	STAATSINRICHTING	5	n		
FRANSCHЕ HAND. CORR.	6	n	SCHEIKUNDE EN WARENK.	6	n		
ENGELSCHЕ TAAL EN LETT.	6	n	NATUURKUNDE	6	n		
ENGELSCHЕ HAND. CORR.	6	n	ALGEBRA				
DUITSCHЕ TAAL EN LETT.	6	n	MEETKUNDE				
DUITSCHЕ HAND. CORR.	6	n	LICH. OEFENINGEN	7	g		
GESCHIEDENIS	7	g	STENOGRAFIE	7	g		
AARDRIJKSKUNDE	6	m	MACHINESCHRIJVEN	7	g		
BOEKHOUDEN	4	n					
HANDELSREKENEN	6	n					
N.B.			BETEKENIS VAN CIJFERS EN AFKORTINGEN:				
<p>DE DIRECTEUR. <i>M. Kalker</i></p>			10 = uitstekend. 5 = even voldoende g = goed.				
			0 = zeer goed. 4 = onvoldoende. 4 = normaal.				
			3 = goed. 3 = gering. n = normaal.				
			7 = ruim voldoende. 2 = slecht. 0 = onvoldoende.				
			6 = voldoende. 1 = zeer slecht.				
			GEDRAG: <i>g</i>				

Dr. J.P.A. van Vugt

Joos van Vugt (Heerlen, 1953) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit. Nijmegen met als hoofdvak. contemporaine geschiedenis; is sinds 1981 als studiesecretaris werkzaam aan het Katholiek Studiecentrum van dezelfde universiteit. Hij publiceerde naast enkele bibliografische en historische bijdragen o.m. over de geschiedenis van het katholiek onderwijs, de bibliografie *Nog eens: godsdienst en kerk in Nederland 1945-1986* (Hilversum, 1988); werkt momenteel aan een onderzoek naar de geschiedenis van vijf Nederlandse broederorganisaties.

Drs. J.M. Backx

Jac Backx (Breda, 1954) heeft in 1974 de opleiding voor volledig bevoegd onderwijzer voltooid. Hij werkte enige jaren in het basis-onderwijs in Rotterdam en werd. In 1978 docent geschiedenis aan de Antonius-mavo, sinds 1988 aan het Mollerlyceum. Met een onderbreking van enkele jaren (waarin een akte muziek werd gehaald) is achtereenvolgens de M.O.-akte geschiedenis 2^e graads (1980) en 1^e graads (1992) gehaald. In 1994 heeft hij het doctoraal-examen met goed gevolg afgelegd na een studie aan de Universiteit van Utrecht met als afstudeerscriptie een studie over het onderwijs te Bergen op Zoom in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Drs. J.C. Kalker

Jan Kalker (Bergen op Zoom, 1946) studeerde kunstgeschiedenis aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1973 afstudeerde. Sinds 1974 is hij leraar geschiedenis aan het Mollerlyceum te Bergen op Zoom; In 1993 behaalde hij ook het doctoraal-examen geschiedenis aan de eerder vermelde Universiteit. Hij schreef enkele bijdragen over de geschiedenis van het Mollerlyceum.

Ten geleide

Na het verschijnen van de laatste uitgave in onze reeks Studies, *De grafmonumenten in de Grote of St. Gertrudiskerk*, is er een drietal jaren verstreken voor dat wij U weer een nieuw deel kunnen aanbieden. Uw geduld is dus danig op de proef gesteld, maar wij durven te stellen dat dit wachten beloond wordt met een uitermate fraai boekwerk. Het bestuur en de redactie van de Kring hebben nl. gemeend dat het bijzondere karakter van onze in eigen beheer uitgegeven Studies ook als boek zelf tot uiting diende te komen. Vandaar dat een grafisch ontwerpbureau de opdracht kreeg om voor de reeks studies een nieuwe, eigentijdse verschijningsvorm te maken. Dat de vormgevers van Absoluut Design uit Bergen op Zoom daarin geslaagd zijn, kunt u nu met eigen ogen aanschouwen: een nieuw, opvallend formaat, een eigenzinnige belettering en een aantrekkelijke lay-out. Kortom: een begerenswaardig boek door zijn uiterlijk ¹).

Maar Studie 10 is natuurlijk niet alleen als boek een rijk bezit, ook de inhoud is de moeite waard. In drie helder geschreven bijdragen krijgt U een beeld van het onderwijs in Bergen op Zoom vanaf de negentiende eeuw. Allereerst schetst dr. J. van Vugt de mislukte pogingen van de broeders van Saint Louis uit Oudenbosch om ook in onze stad van betekenis te zijn op onderwijskundig gebied. Verder belicht de heer J.M. Backx het lager onderwijs en de financiering daarvan in zijn bijdrage 'Onderwijs is meer dan goud' en tenslotte is er het artikel over de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van het Mollerlyceum, geschreven door de heer J. Kalker.

¹ De specifieke layout heeft slechts twee publicaties stand gehouden. Bij de digitalisering van de publicaties is deze niet mee overgenomen.

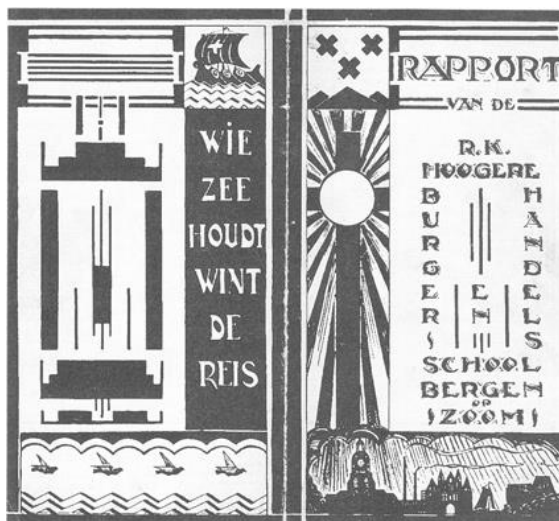
Omdat het Bergse onderwijs tot op heden nog nauwelijks wetenschappelijke aandacht heeft gekregen, naast artikelen van Korneel Sloomans over het onderwijs vóór 1600 bestaan er alleen kroniekachtige werkjes en gelegenheidsuitgaven op dit terrein, betekent dit dat deze Studie 10 ook inhoudelijk van groot belang is en een prominente bijdrage levert aan de geschiedschrijving van onze stad.

Dit boek is door een gezamenlijke inspanning van zeer velen, schrijvers, redactieleden en vormgevers, tot stand gekomen en zij allen verdienen daarom een woord van dank. Toch is het de redactiesecretaris, de heer Cees Vanwesenbeeck, die, om in de stijl van het onderwerp te blijven, een tien met een griffel (en een zoen van de juffrouw) verdient. Dankzij zijn grote inbreng en overtuigingskracht verschijnt deze Studie in de vorm zoals die nu voor U ligt. Het is te hopen dat onder zijn leiding nog vele fraaie nieuwe delen zullen verschijnen.

Het bestuur van de Geschiedkundige Kring is bijzonder ingenomen met, zelfs trots op, deze Studie 10 en is ervan overtuigd dat U deze fraaie combinatie van vorm en inhoud eveneens op prijs zult stellen.

[drs. J.F.Chr. Zwagemakers](#)

voorzitter

Broeders en scholen in Bergen op Zoom

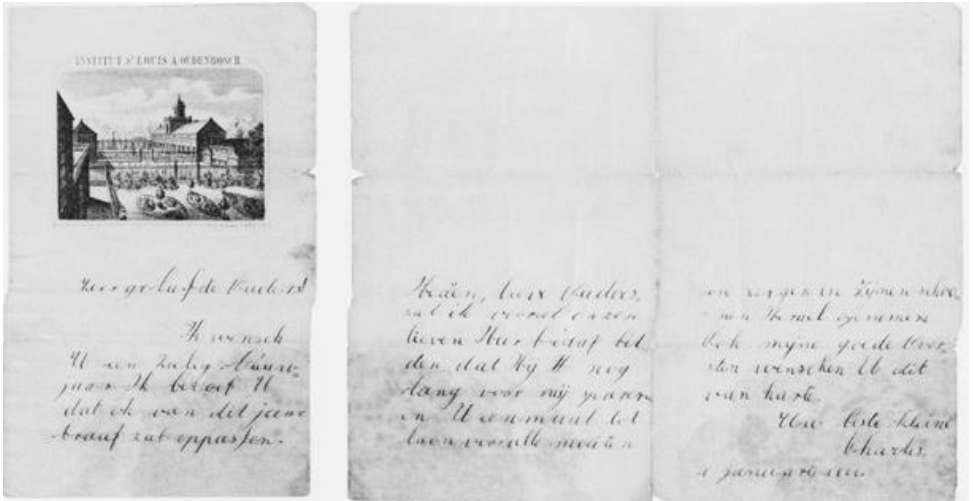
Over het onderwijs in Noord-Brabant en

een mislukte vestiging

van de Broeders van Saint Louis,

1849-1852

dr. J. P.A. van Vugt

Inleiding

De congregatie van de Broeders van Saint Louis werd in 1840 gesticht door pastoor Willem Hellemons (1810-1884) van Oudenbosch, die over religieuzen wilden beschikken om het jeugdwerk in zijn parochie te begeleiden ²). Door geldgebrek gedwongen begonnen de broeders al gauw met een kostschooltje, getooid met de naam *Institut Saint Louis*. Dat bleek een gouden greep. Saint Louis werd in enkele jaren tijd een wijd en zijd bekende kostschool met een uitstekende reputatie. De bloei van de school werd zelfs niet aangetast door de daverende ruzie die in de jaren 1850-1854 woedde tussen stichter Hellemons en apostolisch vicaris (later bisschop) Joannes van Hooijdonk (1782-1868) ³).

² Broedercongregaties zijn kloosterlijke gemeenschappen van mannelijke religieuzen die geen priester zijn. Zij zijn de mannelijke pendanten van de meer talrijke zustercongregaties en waren, evenals deze, vooral actief in het onderwijs en in de verpleging.

³ Over de achtergronden en het verloop van dit conflict, zie: J. van Vugt, 'Broeders onder priesters en regenten: de broeders van Oudenbosch 1840-1854'. In:

De broedercongregatie ontwikkelde zich rond haar centrum Saint Louis tot één van de meest vooraanstaande onderwijscongregaties van ons land; een gemeenschap van ijverige en deskundige onderwijzers en leraren met vestigingen in West-Brabant maar ook in Noord- en Zuid-Holland. Over het genoemde conflict tussen Hellemons en Van Hooijdonk wil ik hier slechts zeggen dat het in de grond ging over de vraag wie de zeggenschap had over de congregatie: de pastoor, voor wie de congregatie in de eerste plaats een instrument voor zijn eigen parochie was, of de vicaris/bisschop, die de broeders overal in zijn hele vicariaat/bisdom wilde inzetten waar behoefte was aan religieus personeel voor onderwijs, jeugdwerk of kosterij. Voor de verdere geschiedenis van deze congregatie (en van vier soortgelijke onderwijscongregaties) verwijs ik naar mijn publicatie *Broeders in de katholieke beweging* ⁴).

In deze bijdrage wil ik uit de geschiedenis van de congregatie één stukje lichten, namelijk de vestiging van de broeders in Bergen op Zoom in de jaren 1849-1852. De details van deze geschiedenis zijn terug te vinden in het veeldelige werk *Geschiedenis van de Broeders van Saint Louis*,

Noordbrabants Historisch Jaarboek, 7(1990), 110-142;

Idem, 'Frères au service de Prêtres et Régents: les frères de Oudenbosch 1840-1854' ;

In: Revue d'Histoire Ecclésiastique, 84(1991), nr. 1-2, 74-104 ;

Nog uitgebreider in: P.B.A. Melief, Joannes van Hooydonk. Apostolisch administrator en vicaris van het vicariaat Breda, eerste bisschop van Breda. 1827-1853-1867, Tilburg 1987. Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland. 71.

⁴ J. van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970*, Nijmegen 1994. Dissertatie KU Nijmegen. In deze studie wordt de geschiedenis van de Broeders van Oudenbosch (1840), de Broeders van Maastricht (1840), de Fraters van Tilburg (1844), de Broeders van Huijbergen (1854) en de Fraters van Utrecht (1873) onderzocht.

geschreven door broeder Christophorus van Langen rond 1907 en gepubliceerd in 1961. Hoe nuttig dit werk ook is, een waarschuwing is op haar plaats: de schrijver laat zijn fantasie soms de vrije teugel. Bovendien wordt zijn oordeel beïnvloed door zijn verontwaardiging over de streken die men zijn medebroeders anderhalve eeuw geleden heeft geleverd. Achteraf gezien is de vestiging van de broeders in Bergen op Zoom een vrij onbetekenende episode geweest in de geschiedenis van de Oudenbossche congregatie. Ik hoop echter aan te tonen dat die vestiging en de omstandigheden waaronder zij plaatsvond een bijzonder licht werpen op de context waarin de Oudenbossche broedercongregatie en zoveel andere negentiende-eeuwse onderwijscongregaties zijn ontstaan. Ik hoop tevens een nuancering te geven van het zwart-wit-beeld van de schoolstrijd zoals dat in de wat oudere literatuur wordt gegeven.

Het nut van het Nut

Welke situatie troffen de broeders aan in de vestingstad Bergen op Zoom? Bergen op Zoom was een van de weinige Zuidnederlandse steden waar sinds de Reformatie een echt protestantiseringsproces had plaatsgevonden en waar dientengevolge een aanzienlijk deel van de bevolking hervormd was. In de loop van de achttiende eeuw vond evenwel een langzame verschuiving plaats ten gunste van de katholieken. Die verschuiving was vooral merkbaar na het beleg en de verovering van de stad door de Franse troepen in 1747. Veel protestantse burgers hadden voor de Fransen de wijk genomen. Hun plaats werd in de daarop volgende jaren ingenomen door katholieken uit de Zuidelijke Nederlanden. De protestanten werden een minderheid die rond 1800 nog ca. 30% van de bevolking uitmaakte ⁵). Toch was hun invloed aanzienlijker dan hun aantal zou doen vermoeden. Zij behoorden in het algemeen tot de middenklasse en de hogere burgerklasse en waren sterk in het bestuur van de stad en in het organisatieleven vertegenwoordigd. De katholieken waren daarentegen oververtegenwoordigd in de lagere klassen. Na de komst van de Franse revolutionaire legers in 1795 werd ook in Bergen op Zoom de juridische gelijkstelling van de katholieken een feit. Aan de sociale samenstelling van de stadsbevolking veranderde die gebeurtenis niet veel, maar dat neemt niet weg dat de katholieken pogingen in het werk stelden om hun gelijkberechtiging ook in de praktijk te realiseren.

⁵ H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Streven naar sociale verheffing in een statische stad. Een kwart eeuw arbeid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Bergen op Zoom 1791-1816* (Nijmegen 1963. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland. XI), 82

I [Cornelis van Aken](#) (1768-1862), pastoor van Bergen op Zoom WBA RKEG090

Aanvankelijk kon dat streven rekenen op de steun van hervormde stadsgenoten die de ideeën van de Verlichting waren toegedaan. Met name de gezeten protestantse en katholieke burgers konden het redelijk goed met elkaar vinden in de irenische, bijna oecumenische sfeer van die jaren. In zijn studie over het Nut in Bergen op Zoom noemt Van den Eerenbeemt de verhoudingen tussen de gezindten rond 1800 goed ⁶), maar recenter onderzoek heeft

aan het licht gebracht dat al vanaf 1798 een zekere polarisatie optrad ten gevolge van enkele conflicten over traditionele rechten en inkomsten van de hervormde gemeente in Bergen op Zoom. Aan het einde van de Franse tijd waren de confessionele verhoudingen dan ook verhard. De Bergse hervormden waren hun vooraanstaande positie kwijtgeraakt zonder dat de katholieken erin geslaagd waren hun numerieke meerderheid in evenredige invloed om te zetten ⁷).

De aanvankelijke goede verhoudingen waren onder meer tot uiting gekomen in de bloei van de plaatselijke afdeling van de *Maatschappij tot*

⁶ Van den Eerenbeemt, *Streven naar sociale verheffing*, 82-84.

⁷ Ch.C.M. de Mooij, *Om de vruchten van Gods berg. De Bergse kerkgenootschappen en hun conflicten 1795-1814* (Bergen op Zoom 1983. Studies uit Bergen op Zoom. 4), vooral 68-69.

Nut van 't Algemeen, die in 1791 werd opgericht ⁸). Het Nut was een typische representant van het achttiende eeuwse Verlichtingsdenken: de vereniging werd beheerst door de tolerante, gematigd progressieve geest van die tijd. De leden vonden elkaar in een optimisme over de toekomst en over de fundamentele goedheid van de mens. Zij waren bovendien sociaal bewogen op de enigszins paternalistische wijze van hun tijd. De vereniging stelde zich ten doel vooral de arme medemens materieel en zedelijk te verheffen. Die belangstelling voor het probleem van de armoede (en voor de zedeloosheid die daarvan het gevolg werd geacht) was een algemeen verschijnsel in het begin van de negentiende eeuw. Dat was geen wonder gezien de omvang van de heersende armoede. Het armoedeprobleem was zich in het vierde kwart van de achttiende eeuw steeds scherper gaan manifesteren. De situatie was nog verergerd door de Napoleontische oorlogen en hun nasleep. De neiging van de Franse bezettingsautoriteiten om traditionele vormen van armenzorg af te breken en te vervangen door centralistische en slecht functionerende overheidsorganisaties, had de situatie geen goed gedaan. Ook in Bergen op Zoom was de sociale en economische situatie rond 1800 dan ook verre van rooskleurig.

Het Nut was voor die tijd heel modern. Terwijl de traditionele armenzorg zich meestal beperkte tot materiële bedeling, meende het Nut dat het daarbij niet mocht blijven. Indien men de armen ècht wilde helpen, moest men vooral zorg dragen voor de intellectuele en zedelijke vorming van de jeugd. Dat betekende: goed vormend onderwijs - zowel in de vorm van elementair onderwijs (lezen, schrijven, rekenen) als van ambachtsonderwijs - en intensieve morele vorming.

De leden van het Nut behoorden voor het merendeel tot de protestantse bovenlaag. De vereniging had onder katholieken dan ook enigszins de

⁸ Van den Eerenbeemt, *Streven naar sociale verheffing*, 82.

naam van protestants en vrijzinnig te zijn. Toch was er sprake van waardering. Ook veel katholieken onderschreven de doelstellingen van de vereniging. Dat bleek uit het feit dat enkele vooraanstaande katholieke burgers lid waren en dat pastoor Cornelis van Aken (1768-1862) in het begin van de negentiende eeuw donateur was ⁹). Van Aken stond blijkens zijn doodsbericht zelfs een halve eeuw later nog bekend als 'een vriend van Roomsch en Onroomsch.' Hij was zeker geen religieuze scherpslijper ¹⁰).

In 1794 richtte het Nut een 'Spin-, Brei- en Leerschool' op ten behoeve van de arme jongens en meisjes van Bergen op Zoom - een combinatie van een handwerkschooltje met een lagere school. Aangezien er nog geen stadsarmenschool bestond, kwam deze school aan een grote behoefte tegemoet ¹¹). Ook de katholieken, die veel armen in hun midden telden, juichten de oprichting van deze school toe. Zij konden ook sympathie opbrengen voor andere initiatieven van het Nut, bijvoorbeeld in de sfeer van tekenonderwijs en werkverschaffing. Zij profiteerden daar immers van, niet alleen in sociaal maar ook in financieel opzicht: de zorg voor de talrijke eigen armen kostte het R.K. Armbestuur veel geld. Bovendien betekende het bestaan van de Nutsschool dat de de minder bedeelde katholieken hun kinderen niet langer naar protestantse schoolmeesters hoefden te sturen ¹²). Zij prefereerden de relatieve neutraliteit van het Nut, dat kinderen van elke gezindte op zijn school toeliet.

De bloei van het Nutsafdeling in Bergen op Zoom is van beperkte duur geweest. Schoolinspecteur H. Wijnbeek merkte in 1843 op dat de afdeling 'niets verrigt, zelfs geene vergadering houdt.' Alleen de armenschool van

⁹ Ibidem, 83.

¹⁰ Bidprentje C. van Aken, 1862. Collectie KDC, Nijmegen.

¹¹ Van den Eerenbeemt. Streven naar sociale verheffing, 101.

¹² Ibidem, 97-98.

het Nut bestond nog 'in een tamelijk goed lokaal' ¹³). De afdeling zou korte tijd later ophouden te bestaan en werd pas later in de eeuw hersticht. Van den Eerenbeemt constateert niettemin dat de vereniging een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het wekken van het ingedommelde stadje en aan het slechten van de oude barrières en tegenstellingen tussen de religieuze gezindten ¹⁴). In dat opzicht paste de vereniging dan ook perfect in de geest van de vroege negentiende eeuw. Maar daar moet meteen aan toegevoegd worden dat het 'oecumenische' effect van het Nut van tijdelijke aard is geweest. We zagen reeds dat de verhoudingen verstoord werden door kleine conflicten over geld en rechten. Na de Franse Tijd kwam bovendien in de katholieke wereld langzaam een beweging op gang die elke vorm van samenwerking met andere gezindten resoluut van de hand wees. Die beweging zou ook haar stempel drukken op Bergen op Zoom.

¹³ H. Wijnbeek ondernam in de jaren dertig en veertig inspectiereizen door heel Nederland. Zijn bevindingen zijn een belangrijke bron voor de onderwijstoestand van die tijd. Samenvattingen in: R. Reinsma, *Scholen en schoolmeesters onder Willem I en II*, Den Haag [1965];
idem, 'Het lager onderwijs in Noord-Brabant tussen 1830 en 1850 volgens de rapporten van de hoofdinspecteur Wijnbeek', in: *Varia Historica Brabantica II*. (Den Bosch 1966), 261-308.

¹⁴ Ibidem, 169.

Een ander katholicisme

Al tijdens de Napoleontische tijd waren er in Frankrijk tekenen van een religieuze herleving van het katholicisme. Die herleving zou na 1815 pas echt tot wasdom komen, niet alleen in het land van oorsprong maar in heel West-Europa en zelfs onder de katholieken in de Verenigde Staten. Ook in Nederland waren er blijken van nieuw religieus elan. In de jaren dertig begonnen de Redemptoristen vanuit het Limburgse Wittem met hun volksmissies: intensieve campagnes van missen en preken die hele parochies of steden dagenlang in hun ban hielden. Ook Jezuïeten en parochiegeestelijken organiseerden dergelijke volksmissies. Tijdens deze manifestaties ging het er naar onze huidige begrippen soms on-Nederlands aan toe: volksoplopen, massabiechten, donderpreken, huilende mensen in de kerk, opzienbarende bekeringen, toehoorders die flauwvielen of in tongen spraken. In Bergen op Zoom vond de eerste volksmissie in 1842 plaats ¹⁵).

Aanvankelijk ging de katholieke herleving enigszins voorbij aan Rome, waar men vooral gespitst was op het herstel van de politieke positie van de kerk door middel van concordaten (verdragen) met de diverse nationale overheden. Allengs bleek dat echter een achterhaald beleid. In de jaren dertig veranderde Rome van koers en begon waar mogelijk steun te verlenen aan vertegenwoordigers van de nieuwe geest, die vanwege hun sterke gerichtheid op Rome als 'ultramontanen' werden aangeduid

¹⁵ Over volksmissie in het vicariaat/bisdom Breda: Melief, *Joannes van Hooydonk* 146-147.

¹⁶). Het ultramontanisme onderscheidde zich in veel opzichten van het achttiende-eeuwse katholicisme. Het vertrouwde niet langer op wereldlijke overheden als beschermers van het geloof. Het was militant, orthodox, anti-oecumenisch, antimodern en conservatief, maar ook: kleurrijk, devotioneel, levendig, actief en sociaal-voelend. Zoals in alle landen kwam de katholieke herleving ook in Nederland tot uiting in de oprichting van talrijke nieuwe kloostergemeenschappen van zusters en broeders. Deze nieuwe congregaties gingen fungeren als helpers van de lokale geestelijkheid bij haar pogingen om nieuwe kracht te geven aan het parochiële leven door in sociaal en pastoraal opzicht een actiever beleid te voeren. De herleving werd geleid door een nieuwe generatie van priesters, die in de jaren dertig op de voorgrond begon te treden. De oudere generatie van zieleherders had van oudsher meer waarde gehecht aan goede verhoudingen met de niet-katholieke autoriteiten dan aan katholieke strijdbaarheid. Dat gold niet voor de jonge actieve kapelaans en pastoors. Zij waren opgeleid waren aan enkele nieuwe Nederlandse seminaries, die naar Frans en Belgisch voorbeeld op ultramontaanse leest waren geschoeid. Willem Hellemons, de stichter van de congregatie van de Broeders van Oudenbosch, was een representant van de nieuwe generatie. Weliswaar had hij, zoals veel oudere geestelijken, zijn priesteropleiding genoten in het buitenland (in België en in Rome), maar hij had daar de invloed van de nieuwe geest indringend ondergaan. Hij was dan ook zeer roomsgezind, sterk anti-jansenistisch, hevig geïnteresseerd in devoties en gesteld op liturgische pracht en praal. Bovendien had hij veel aandacht voor armenzorg, jeugdwerk en onderwijs en, meer in het algemeen, voor een actieve pastorale aanpak.

¹⁶ Van Lat. *ultra montes*, 'over de bergen'. Vandaar ultramontanen: degenen die over de Alpen naar Rome kijken.

De nieuwe geest in Bergen op Zoom

De nieuwe geest werd in de jaren dertig ook merkbaar onder de katholieken van Bergen op Zoom, bijvoorbeeld door de invloed van jonge kapelaans als Antonius Schoenmakers (1803-18?)¹⁷⁾ en Philip Muskens (1820-1902)¹⁸⁾, die de oude pastoor Van Aken spoedig overvleugelden.

Het Bredase vicariaat. in de persoon van vicaris Joannes van Hooijdonk, stimuleerde de nieuwe geest. Van Hooijdonk zorgde er onder meer voor dat in 1842 ook in Bergen op Zoom een volkssmissie werd georganiseerd¹⁹⁾.

Op onderwijsgebied stelden de katholieken in Bergen op Zoom rond 1830 nog bitter weinig voor. Echte katholieke scholen waren er niet. Er waren zelfs nog protestantse onderwijzers die aan katholieke kinderen les gaven: een overblijfsel uit de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden, toen de Haagse overheid eiste dat ook in de katholieke generaliteitslanden Brabant en Limburg alle onderwijzers de gereformeerde religie toegedaan waren.

II [Philip Muskens](#) (1820-1902), kapelaan van Bergen op Zoom, later pastoor

¹⁷⁾ Tot kapelaan in Bergen op Zoom benoemd in 1830.

¹⁸⁾ Tot kapelaan in Bergen op Zoom benoemd in 1843.

¹⁹⁾ Melief, Joannes van Hooydonk, 146.

Het hele armenonderwijs bevond zich op een deplorabel niveau. De armen waren - voor zover zij hun kinderen naar school stuurden! - aangewezen op een aantal onwettige schooltjes, destijds ook wel 'bijsscholen' genaamd, die meestal door onbevoegde (en incompetent) onderwijzers werden gedreven.

Over laatstgenoemden noteerde Wijnbeek: 'De voornaamste is een zekeren J. de Klerk, zonder onderwijzersrang, tevoren rondventer van koopwaren, thans bekend onder den naam van den Heiligen Jozef. Ik heb zijne school bezocht. Men moet zich daartoe aanmelden en alvorens men wordt binnengelaten worden de leerboekjes opgeborgen. Eerst kwam ik in een benedenvertrek, waar een 60-tal kleine kinderen opeengepakt waren; van daar in een volgend, waar dubbele schrijftafels stonden, aan welke zoowel als op losse banken een 100-tal jongens mede samengepakt zaten. Zij waren bezig een paternoster te bidden. Er moet nog een bovenvertrek zijn, mede met jongens gevuld.

Op mijn vraag, wat de meester onderwees? was zijn antwoord: *de Godsdienst*; en dit hield hij vol, ook op mijne vraag of hij dan niet tevens leerde spellen, lezen en schrijven? kwam er niets anders uit den mond dan: *ik onderwijs de Godsdienst*'²⁰).

De stugge weigering van de onderwijzer om toe te geven dat hij iets anders leerde dan 'de godsdienst', was een gevolg van het feit dat hij geen officiële toestemming en geen bevoegdheid had: voor zuiver godsdienstonderwijs was noch het een noch het ander vereist.

Zo'n slecht voorbeeld deed slecht volgen. Wijnbeek klaagde: 'Veel leden ook van de Hervormde godsdienst, een onderwijzersrang bezittende, ziende dat De Klerk zelfs zonder rang ongemoeid blijft voortgaan, ja zelfs

²⁰ Reinsma, 'Het lager onderwijs in Noord-Brabant', 293-294.

bij de geestelijkheid aanmoediging vindt, hebben ook te Bergen op Zoom onwettige scholen opgericht ²¹).

De plaatselijke schoolcommissie en de burgemeester van Bergen op Zoom verklaarden tegenover Wijnbeek, dat zij van het bestaan van dergelijke schooltjes op de hoogte waren, maar dat er niets tegen te doen was. In feite was het Nut de enige organisatie die dankzij haar armenschool wèl wat voor de armen deed. De Nutsschool was in religieus opzicht neutraal; het onderwijs ademde er de vrijzinnige sfeer van die tijd. De godsdienstige of zedelijke vorming beperkte zich ertoe de jongens en meisjes eerbied bij te brengen voor 'het Opperwezen'. de 'Liefderijke Verzorger des Menschdoms.'

Hoewel de plaatselijke clerus volgens inspecteur Wijnbeek een zekere voorkeur had voor de beroerde maar zeer vrome katholieke bijschooltjes, stoorden heel wat Bergse katholieken zich blijkbaar niet aan dit deïsme: de Nutsschool telde ook katholieke leerlingen.

Aan de lethargie van de katholieken en aan hun positieve houding tegenover de Nutsschool kwam op den duur een einde onder invloed van de nieuwe ultramontaanse geest. Kapelaan Schoenmakers was de eerste die de kat de bel aanbond. Hij wekte in de jaren dertig grote beroering onder de Bergse katholieken door hen vanaf de kansel te verbieden hun kinderen naar de armenschool van het Nut te sturen. Bovendien bewerkte hij zijn parochianen om hen bij gemeentelijke en provinciale verkiezingen te laten stemmen op bepaalde katholieke kandidaten. Dit kwam de gouverneur van Noord-Brabant, Van den Boogaerd, ter ore. Van den Boogaerd meende dat de kapelaan met deze activiteiten zijn boekje ver te buiten was gegaan. Op zijn instigatie tikte vicaris Van Hooijdonk de kapelaan op de vingers voor diens verkiezingsactiviteiten, maar inzake de kwestie van de Nutsschool hield hij hem de hand boven

²¹ Ibidem.

het hoofd. De Nutsschool leerde immers een leerstellige verdraagzaamheid en een 'positieve onverschilligheid' waarmee de katholieke kerk zich niet kon verenigen ²²).

Het was voor de ultramontanen in Bergen op Zoom echter een hele weg van het uiten van kritiek op de Nutsschool naar het organiseren van een alternatief. Hun eerste succes boekten zij in 1837, toen met hulp van de congregatie van de Franciscanessen van Etten een school voor arme meisjes werd gesticht. Deze school dreigde de doodsteek te geven aan de bestaande (eveneens bijzondere) meisjesscholen ²³). De katholieke jongens bleven vooralsnog aangewezen op de Nutsschool. Een openbare stadsarmschool was er nog steeds niet ²⁴).

²² Melief, Joannes van Hooydonk, 106-107.

²³ Reinsma, 'Het lager onderwijs in NoordBrabant'. 293.

²⁴ Van den Eerenbeemt, Streven naar sociale verheffing, 110.

De broeders naar Bergen op Zoom

De geschiedenis van de Broeders van Saint Louis in Bergen op Zoom begon in 1849 met de oprichting van een plaatselijke afdeling of 'conferentie' van de charitatieve St. Vincentiusvereniging²⁵). Deze afdeling werd opgericht op aandringen van vicaris Van Hooijdonk. Zoals overal werden de leden gerekruteerd uit de kring van plaatselijke katholieke notabelen. Voorzitter werd de plaatselijke boekhandelaar H.W.P. Morgen. De Bergse conferentie was de eerste afdeling in het vicariaat Breda, maar bepaald niet de laatste: de St. Vincentiusvereniging stond op het punt zich snel over heel Nederland te verspreiden. De organisatie was opgericht in Frankrijk in 1832. Terwijl zij in Frankrijk de trekken behield van een lekeninitiatief zonder overwegende clericale invloed, was in Nederland de invloed van pastoors en kapelaans aanzienlijk. Dat was ook het geval in Bergen op Zoom. De afdelingsvergaderingen werden vaak bijgewoond door kapelaan Muskens. die ondanks zijn jeugdige leeftijd - hij was in 1849 pas 29 jaar - veel in de melk had te brokken. Hij zou ook later, als pastoor van Bergen op Zoom, blijk geven van zijn uitgesproken heerszuchtige karakter. De St. Vincentiusvereniging in Bergen op Zoom organiseerde allerlei vormen van bedeling, zoals de distributie van tweedehands kleren via een centraal magazijn. Zij hield zich ook bezig met werkverschaffing en met godsdienstonderwijs aan de armen. Hoewel de vincentianen door een

²⁵ Over de geschiedenis van deze afdeling van de St. Vincentiusvereniging: P.G.N.M. Winters, 'De liefdewerken van de Vincentius', in: *Studies uit Bergen op Zoom 6* (Bergen op Zoom 1988). 81-118.

heel andere geest werden gedreven dan de leden van het Nut, waren er toch duidelijke overeenkomsten.

Noch het Nut, noch de St. Vincentiusvereniging stelde zich ten doel de armoede *als zodanig* te bestrijden. Armoede werd als een betreurenswaardig maar onwrikbaar maatschappelijk gegeven beschouwd. Beide verenigingen poogden de armen in staat te stellen *ondanks* hun armoede een goed en geregeld leven te leiden. Vandaar hun nadruk op het belang van opvoeding en hun afkeer van vormen van bedeling die de armen weliswaar hielpen het hoofd boven water te houden maar geen wezenlijke verbetering in hun levenswijze bewerkten. Zowel voor de leden van het Nut als voor de vincentianen gold: geen bedeling zonder opvoeding (waarbij de St. Vincentiusvereniging dit motto uiteraard 'religieuzer' invulde dan het Nut). Zowel het Nut als de St. Vincentiusvereniging ondernam pogingen om voor de armen werk te creëren, maar die pogingen strandden op de harde economische werkelijkheid. Met hun initiatieven op onderwijsgebied hadden de verenigingen meer succes.

De St. Vincentiusvereniging probeerde al in het jaar van haar oprichting, 1849, een vorm van godsdienstonderwijs tot stand te brengen voor kinderen uit arme gezinnen. Maar wie moest de lessen geven? Samen met pastoor Van Aken, die een koster nodig had voor de nieuwe parochiekerk, richtte voorzitter Morgen zich tot vicaris Van Hooijdonk met de vraag of deze voor religieuze leerkrachten kon zorgen. Van Hooijdonk leidde het verzoek door naar het bestuur van de Broeders van Saint Louis in Oudenbosch, pastoor Hellemons en overste ('vader') Vincentius Huybrechts (1812-1889).

Die waren niet enthousiast. Ze hadden reeds in 1846 enkele broeders naar Breda gezonden om het plaatselijke katholieke weeshuis van personeel te voorzien. Het verblijf van de broeders in Breda werd echter

gekenmerkt door strubbelingen met hun werkgevers. Mede vanwege die ervaring hadden Hellemons en Vincentius bezwaar tegen een tweede project.

Maar Van Hooijdonk drong aan. Hij wenste dat de broeders zich niet alleen voor hun eigen kostschool maar voor het hele vicariaat zouden inzetten; het gebrek aan enthousiasme in Oudenbosch irriteerde hem dan ook mateloos. Omdat Hellemons en Vincentius hem niet voor het hoofd wilden stoten, besloten zij tegen heug en meug twee jonge broeders naar Bergen op Zoom te sturen, namelijk broeder Alphonsus Mouw (1818-?)²⁶) en broeder Ludovicus Haast (1812-1889). Alphonsus zou het godsdienstonderwijs verzorgen; Ludovicus zou als koster optreden en verantwoordelijk zijn voor het huishouden.

Het katechismusschooltje van de St. Vincentiusvereniging was een succes. Broeder Alphonsus telde al na enkele maanden meer dan 200 leerlingen die vijf dagen in de week tussen 5 en 6 uur 's middags katechismus-onderricht ontvingen. De kinderen waren afkomstig uit gezinnen die door de vincentianen bezocht werden of, naar het spraakgebruik van die tijd, onder hun patronaat stonden.

In financieel opzicht was de situatie echter bedenkelijk. De vincentianen hadden weinig geld in kas. Hoewel zij de broeders en het katechismusschooltje zo goedkoop mogelijk hadden ondergebracht in een onderkomen huisje aan de Vlasmarkt²⁷), bleven de financiën zorgen baren. Het gevolg was dat de broeders, die voor hun levensonderhoud afhankelijk waren van de vereniging, moesten rondkomen van een zeer

²⁶ Deze broeder heeft in 1854 de congregatie van Saint Louis verlaten, omdat hij zich niet kon verenigen met de oplossing van het conflict tussen stichter Hellemons en bisschop Van Hooijdonk.

²⁷ Thans de Hoogstraat. Br. Christophorus van Langen, *Geschiedenis van de Broeders van. Saint Louis* (Oudenbosch 1961), deel 3, 34-35.

klein bedrag. Daarom werd in mei 1849 besloten ook enkele 'burgerkinderen' (kinderen uit beter gesitueerde gezinnen) toe te laten: aan hun ouders kon men een kleine financiële tegemoetkoming vragen. De burgerkinderen kregen overigens apart les, want rijk en arm in één schoolbank, dat kon destijds niet.

De Vincentianen probeerden tijdens hun huisbezoeken de armen aan te sporen hun dochters naar de katholieke zusterschool te sturen. Ze controleerden de vorderingen van de kinderen en sprongen financieel bij wanneer de ouders de schoolbehoeften niet konden betalen. Maar ten aanzien van de jongens konden zij niet veel doen. Zowel de St. Vincentiusvereniging als de parochiegeestelijkheid voelde het als een groot gemis dat er nog steeds geen armenschool was voor katholieke jongens en dus geen alternatief voor de Nutsschool.

III De vrijwel voltallige gemeenschap van de broeders van Oudenbosch in 1890. Opname bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de congregatie. Vooraan midden: algemeen overste broeder Hilarius Martens (1840-1902) (nummer 76).

Het lag voor de hand voort te bouwen op het bescheiden begin dat dankzij de Broeders van Saint Louis was gemaakt en het katechismus-schooltje van de broeders te promoveren tot een school voor gewoon lager onderwijs. Van Hooijdonk was daar een groot voorstander van: hij had al jarenlang gewezen op het grote nut van zo'n school voor Bergen op Zoom. Eind 1849 werden de eerste besprekingen gehouden. Op aanraden van Van Hooijdonk legde pastoor Van Aken de vincentianen een concreet plan voor. Hij stelde voor dat de conferentie een armenschool zou oprichten, die onder bestuur zou worden gesteld van een schoolcommissie van vincentianen. De exploitatie zou door de St. Vincentiusvereniging en het kerkbestuur gezamenlijk worden betaald. De hele onderneming zou onder 'oppertoezicht' van de pastoor staan. Volgens broeder Alphonsus, die overste Vincentius in Oudenbosch schriftelijk op de hoogte hield van alles wat voorviel, werd dit plan ook door de gemeente toegejuicht: 'Wat de stad aanbetreft men verlangt zeer dat wij bij het godsdienstige het wetenschappelijke onderrigt vereenigen (...) aan het hoofd der stadsarmenschool staat een protestantsch onderwijzer doch men heeft met opzet die boel laten verknoeijen ten einde met gegronde redenen een rekwest aan zijne Majesteit aan te presenteren tot het oprigten eener catholijke armenschool.'

Waarschijnlijk doelde hij met de 'stadsarmenschool' op de Nutsschool, die weliswaar geen gemeentelijke school was maar wel een soort monopoliepositie innam. Het Nut had de gemeente al eens, in 1805, om subsidie gevraagd om de school in stand te kunnen houden, maar de gemeente had dat toen geweigerd. Het verzoek van de vincentianen en van de pastoor om een nieuwe katholieke jongensschool te mogen oprichten, viel bij het gemeentebestuur in goede aarde. De katholieken hadden inmiddels grotere invloed verworven binnen het stadsbestuur: de burgemeester was katholiek en bovendien actief lid van de St.

Vincentiusvereniging, terwijl de voorzitter en secretaris van de St. Vincentiusvereniging lid waren van de schoolcommissie die de gemeente moest adviseren wanneer er toestemming gevraagd werd voor een nieuwe bijzondere school ²⁸). Geen wonder dat de St. Vincentiusvereniging die toestemming vlot kreeg!

Op 1 mei 1850 werd de nieuwe armenschool voor jongens opgericht, als een 'bijzondere school van de eerste klasse' ²⁹), uiteraard onder de naam 'St. Vincentiuschool.' Aan de Broeders van Saint Louis werd om een leerkracht gevraagd. Broeder Franciscus van der Bom (1822-?) ³⁰) werd naar Bergen op Zoom gestuurd. Deze broeder beschikte over een onderwijzersbevoegdheid van de derde rang (dat wil zeggen: de op één na laagste rang) ³¹). Hij nam de leiding van de school op zich. Al na korte tijd kon br. Alphonsus aan overste Vincentius melden dat de school 115 leerlingen telde en zou worden uitgebreid om nog meer ouders in staat te

²⁸ J.M. Backx, *Onderwijs is meer dan goud. Het lager onderwijs in Bergen op Zoom in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Utrecht 1994. Scriptie geschiedenis RUU), 15.

²⁹ De lager-onderwijswet van 1806 kende twee soorten bijzondere scholen. namelijk de scholen van de 'eerste klasse' (die werden gefinancierd en bestuurd door het Nut. door een gesticht of door een liefdadige vereniging) en de scholen van de 'tweede klasse' (die werden gedreven door particulieren). De meeste nieuwe katholieke scholen waren bijzondere scholen van de tweede klasse omdat zij, althans in naam, door particulieren werden gesticht en geëxploiteerd.

³⁰ Deze broeder heeft in 1854 de congregatie van Saint Louis verlaten, omdat hij zich niet kon verenigen met de oplossing van het conflict tussen stichter Hellemons en bisschop Van Hooijdonk.

³¹ Benoemingsakte, 29 april 1850, in: Archief van de Broeders van Saint Louis (ABSL), doos C 01, map 11.

stellen hun kinderen aan de Nutsschool en aan de protestantse invloed te onttrekken ³²).

Enkele maanden na de opening van de school werden de broeders en de school ondergebracht in een nieuw ruimer pand in de Engelsestraat, een voormalig postkantoor, dat door de conferentie voor de niet geringe som van f 6.100 was aangekocht ³³). Het gebouw zou tevens dienst doen als hoofdkwartier van de Vincentianen: het kantoor en het tweedehandskledingmagazijn van de vereniging werden erin gevestigd. Bovendien gaven de broeders er na schooltijd katechismusles en organiseerden zij er bijeenkomsten van de Maria-congregatie, een godsdienstige vereniging voor burgerjongens uit de stad. Welgezinde burgers konden ter plaatse hun milde gaven kwijt: 'Eene offerbus getiteld liefdewerk der school prijkt reeds aan den ingang onzer woning' ³⁴).

Later in het jaar richtte de St. Vincentiusvereniging een zondagsschool op voor jongens uit arme gezinnen, een soort vervolgonderwijs voor jongens die bij een baas een vak leerden of al na de Eerste Communie de school verlaten hadden. De Vincentianen gaven er zelf les in lezen, schrijven en rekenen. Ook dit schooltje werd in het gebouw aan de Engelsestraat gehuisvest. Erg professioneel zal het onderricht niet geweest zijn, maar gezien het feit dat destijds veel kinderen van de lagere school kwamen zonder fatsoenlijk te kunnen lezen en schrijven was een dergelijke vorm van onderwijs natuurlijk een bijzonder goed idee.

³² Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, (8 mei?) 1850, in: ABSL, doos C 01, map 11.

³³ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 1 juni 1850, in: ABSL, doos C 01, map 11.

³⁴ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 4 juli 1850, in: ABSL, doos C 01, map 11.

Wrijvingen en ruzies

Het verblijf van de Broeders van Saint Louis in Bergen op Zoom is ondanks het aanvankelijke succes van de activiteiten in teleurstellingen geëindigd. De sfeer werd vanaf het begin verzuurd door irritaties en ruzies tussen de broeders enerzijds en de geestelijkheid en de vincentianen anderzijds³⁵). Reeds in het jaar van hun aankomst in Bergen op Zoom vond de geestelijkheid aanleidingen om te klagen over de broeders. Zo oordeelde de pastoor dat broeder Ludovicus, de koster, zijn werk niet goed deed. De broeders van hun kant klaagden dat kapelaan Muskens broeder Ludovicus had vernederd door hem de les te lezen in het bijzijn van andere geestelijken.

Ook broeder Alphonsus had het ongenoegen van kapelaan Muskens opgeroepen. De kapelaan wenste dat Alphonsus ook op zondagmorgen katechismusles zou gaan geven, maar de broeder vreesde dat hij dan helemaal geen tijd meer zou vinden om de gebeden en andere geestelijke oefeningen te doen die zijn kloosterregel voorschreef. Hij klaagde daarover bij pastoor Van Aken, maar vond bij hem geen gehoor.

Van Aken meende dat het onderwijs voorrang moest krijgen boven de finesses van de kloosterregel: had hij zelf niet de regels van het seminarie moeten laten varen toen hij pastoor werd³⁶). Veel begrip voor de betekenis van de kloosterregel of voor de religieuze ambities van de broeders had hij blijkbaar niet: zou hij zich echt niet gerealiseerd hebben

³⁵ Een overzicht van de grieven van de broeders in: br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 11 september 1850, in: ABSL, doos C 01, map 11.

³⁶ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 27 augustus 1849, in: ABSL, doos C 01, map 11.

dat de huisregels van een seminarie moeilijk te vergelijken zijn met de regel die een orde of congregatie volgt?

Het griede de broeders dat er in hun woning geen sprake was van de rust en privacy die het kloosterleven nodig had: vanwege de aanwezigheid van het bureau van de St. Vincentiusvereniging en het tweedehands-kledingmagazijn was het in het nieuwe pand een komen en gaan van mensen.

Deze groeiende wrijving tussen de broeders en hun werkgevers had een diepere oorzaak dan persoonlijke tegenstellingen: priesters en katholieke burgers namen de broeders noch als kloosterlingen noch als pedagogen serieus. De broeders voelden dat maar al te goed.

Ook inzichten omtrent de juiste gezagsverhoudingen speelden een rol. De broeders voelden in de eerste plaats loyaliteit tegenover hun moederhuis in Oudenbosch, met name tegenover pastoor Hellemons en vader Vincentius.

Kapelaan Muskens vond daarentegen dat de parochiegeestelijkheid het uiteindelijke gezag moest hebben over religieuzen die in de parochie werkzaam waren. Dat standpunt werd door vicaris Van Hooijdonk gedeeld: zijn ruzie met Hellemons en de Broeders van Saint Louis draaide onder meer om dit punt.

Van Hooijdonk meende dat religieuzen niet als 'zelfstandig opererende legereenheden' mochten optreden ³⁷). In het midden van de vorige eeuw werden religieuzen - zusters en broeders - dikwijls met dergelijke gezagskwesties geconfronteerd. Wanneer zij zwichtten voor de eisen van de plaatselijke geestelijken, had dat vaak tot gevolg dat zij losgeweekt werden van hun oorspronkelijke kloostergemeenschap en uiteindelijk tot een aparte lokale congregatie werden omgevormd. Dat is één reden waarom Nederland zoveel zustercongregaties telt!

³⁷ Melief, Joannes van Hooydonk, 242.

IV Zittend: Willem [Hellemons](#) (1810-1884), pastoor van Oudenbosch en stichter van de congregatie van de broeders van Oudenbosch. Staand: Johannes Huybrechts (vader Vincentius, 1812-1889), algemeen overste van 1840-1889.

Kapelaan Muskens wilde per se aantonen dat hij de broeders de baas kon. Volgens broeder Alphonsus was die vastbeslotenheid het gevolg van een incident waarbij voorzitter Morgen en andere leden van de St. Vincentiusvereniging de kapelaan hadden uitgelachen vanwege zijn te zachte houding tegenover de broeders. Zij hadden hem aangeraden 'de broeders 'positief te behandelen' ³⁸). Dat kon Muskens niet over zijn kant laten gaan. Geen wonder dat de broeders vervolgens klaagden dat Muskens blinde gehoorzaamheid eiste en volstrekt ontoegankelijk was

voor bedenkingen of suggesties van hun kant.

Uiteindelijk waren de verhoudingen zó slecht geworden dat de broeders de pastoor en de kapelaan nauwelijks meer durfden aan te spreken. Een van de broeders schreef naar Oudenbosch: '(...) wat zijn de broeders anders dan gesalarieerde dienstknechten even gelijk wereldlingen en ten

³⁸ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 23 augustus 1849, in: ABSL, doos C 01, map 10.

prijze van dat zuur verdiende stukje brood kan men zich laten vertrappen vergruizen en wat zal ik er nog bijvoegen voor dit stukje brood moet men zich gelijk slaven aan de willekeur van eigendunkelijke soms belagchelijke godvruchtige personen gehoorzamen' ³⁹). Dat de geestelijken en de vincentianen ook onderling ruzieden, maakte de positie van de broeders niet aangenamer.

Er waren meer grieven. De broeders vonden het teleurstellend dat de parochiegeestelijkheid geen belangstelling toonde voor het reilen en zeilen van de school.

Dat verwijt kon de leden van de St. Vincentiusvereniging niet worden gemaakt. Integendeel: zij maakten zich bij de broeders hoogst impopulair door zich juist te véél met het onderwijs te bemoeien, bijvoorbeeld door de kinderen te ondervragen over hun godsdienstkennis. Op die manier controleerden zij in feite of broeder Alphonsus zijn werk wel goed deed - in diens bijzijn maar zonder diens toestemming! ⁴⁰). Er vonden telkens aanvaringen plaats.

Kort na de verhuizing naar het nieuwe gebouw in de Engelsestraat eisten de vincentianen dat het lokaal waar Alphonsus de bijeenkomsten van zijn Maria-congregatie hield, een nieuwe bestemming zou krijgen als lokaal voor de groeiende zondagsschool voor arme jongens. Het argument van de vincentianen was dat 'als er eene zaak voor een andere moest lijden dat het dan beter was de minst nuttige te doen lijden' ⁴¹). Kortom: onderwijs aan arme jongens was belangrijker dan een godsdienstige vereniging van burgerjongens.

³⁹ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 4 januari 1851, in: ABSL, doos C 01, map 11.

⁴⁰ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 11 september 1850, in: ABSL, doos C 01, map 12.

⁴¹ Ibidem.

De broeders meenden daarentegen dat óók de godsdienstige vorming van burgerjongens van groot belang was: '[...] het [ware] te bejammeren dat de burgerkinderen van onze zorg zouden verstoken zijn wijl toch deze nog meer aan het gevaar van het Protestantsche onderwijs zijn blootgesteld dan de arme kinderen wijl deze laasten (sic) slechts een weinig lezen en schrijven kunnen en dan de school verlaten ⁴²).

Met andere woorden: burgerkinderen gaan langer naar school en staan daardoor langer bloot aan de invloed van niet-katholieke onderwijzers dan arme kinderen die slechts gedurende korte tijd naar school gaan. Deze bezorgdheid voor de burgerkinderen kwam niet uit de lucht vallen: pastoor Hellemons, een vurig bewonderaar van de Jezuïeten, had de broeders ervan doordrongen dat goed-katholieke burgerjongens een heilzame invloed konden hebben op hun arme leeftijdgenoten: '(...) dat wij het als een grondregel beschouwen dat allen arbeid schier vruchteloos is die men aan minvermogenden besteed zoo onder meergegoeden alle banden van Godsdienst en zedelijkheid verbroken zijn' ⁴³). Een vorm van jezuïetische elitevorming in het klein.

In december 1850 werd een nieuwe beperking van de privacy van de broeders beraamd: de conferentie vroeg of zij de keuken van de broeders mocht gebruiken als wolspinnerij in het kader van een poging om een kleine beroepsopleiding voor arme jongens te organiseren ⁴⁴).

⁴² Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 8 november 1850, in: ABSL, doos C 01, map 10.

⁴³ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 11 september 1850, in: ABSL, doos C 01, map 12.

⁴⁴ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 14 december 1850, in: ABSL, doos C 01, map 11. De kroniekschrijver van de Broeders van Saint Louis schreef in het begin van deze eeuw dat de vinctianen van het broederhuis een 'werkhuis voor straatlopers' wilden maken. Zie: Christophorus, *Geschiedenis van*

In juni 1851 kregen de broeders de wind van voren omdat zij een slaapkamerdeur op slot hadden gedaan: de vincentianen waren van mening dat in hun pand geen enkele deur voor hen gesloten mocht blijven! ⁴⁵⁾

De broeders vonden hun werkzaamheden tijdrovend en zwaar. Met name de dagelijkse omgang met de kinderen viel hun niet mee: achterbuurtjongens vormden een heel ander publiek dan de nette *élèves* van het Oudenbossche internaat! De broeders waren vooral bang voor de wat oudere jongens, die ze als 'het schuim van de stad' beschouwden: '[...] dan zullen wij met die lieve engeltjes van 14-16 en 18 jaren misschien wel met twee stokken in de hand kunnen spelen om te beletten dat zij ons niet vertrappen enz' ⁴⁶⁾.

Ook de vincentianen werden er wel eens moedeloos van. Voorzitter Morgen verzuchtte eind 1851: '(...) er is aan die gemeenste klas van menschen niets te doen; de Ouders zelve werken niet mede, met uitzondering van eenigen, die wat meer tot de fatsoenlijke klas behooren, en dus voor die alleen bewerkt de school den gewenschten invloed; als die jongens maar zoo veel weten om behoorlijk hunne eerste H. Communie mede te kunnen doen, dan is het voldoende ⁴⁷⁾.

Tenslotte kampten de broeders met voortdurende geldzorgen omdat hun onderhoud en de exploitatie van de school niet goed waren geregeld. Zij waren gedwongen extra inkomsten te verwerven door allerlei nederige

de Broeders van Saint Louis, deel 4, 74. Zo hebben zijn voorgangers in 1850 het zeker ook ervaren!

⁴⁵⁾ Br. Franciscus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 11 augustus 1851, in: ABSL, doos C 01, map 11.

⁴⁶⁾ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 11 september 1850, in: ABSL, doos C 01, map 12.

⁴⁷⁾ Verbatim in: br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch. (?) september 1851, in: ABSL, doos C 01, map 12.

activiteiten te verrichten, zoals het klaarzetten van stoven in de kerk, het rondbrengen van 'gewijd water' langs de deuren van de burgerij, het innen van fooien bij het gelukkig-nieuwjaarwensen (zoals krantenbezorgers dat heden ten dage nog doen) en andere 'emolumenten' die al sinds de eerste helft van de achttiende eeuw bij de kosterij hoorden. De broeders vonden dat allemaal erg vernederend. Zij maakten zich heel boos op de gegoede burgers, die hun niet alleen karig beloonden voor het rondbrengen van wijwater maar bovendien 'hunnen mildheid met nog eenige neuzen en vegen weten te kruiden' ⁴⁸).

Lange tijd moesten de broeders leven op het krediet van vriendelijke winkeliers. Het openstellen van de katechismuslessen voor burgerkinderen leverde slechts zo nu en dan wat extra geld op. Het aantal kinderen dat de lessen volgde, nam nauwelijks toe. Zelfs de leden van de St. Vincentiusvereniging stuurden niet allen hun kinderen naar de katechismusschool. Het is vrijwel zeker dat men vanuit Oudenbosch de broeders heeft moeten ondersteunen met geld en etenswaren.

De opening van de gewone lagere school bracht geen verbetering in de financiële situatie, omdat er inmiddels drie broeders moesten worden onderhouden. Ook de vincentianen realiseerden zich dat er iets diende te gebeuren.

Kapelaan Muskens deed de suggestie een kostschool op te richten om met de opbrengst de armenschool in stand te houden. Dat plan werd niet uitgevoerd - tot opluchting van de broeders, omdat hun kostschool in Oudenbosch, Saint Louis, geen concurrent kon gebruiken ⁴⁹).

⁴⁸ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 14 april 1850, in: ABSL, doos C 01, map 11.

⁴⁹ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 30 november 1850, in: ABSL, doos C 01, map 11.

De gedachte om de St. Vincentiuschool open te stellen voor burgerkinderen had meer succes. Aanvankelijk hadden de vincentianen daar niet veel voor gevoeld, aangezien hun engagement immers de armen gold. Maar zij moesten overstag gaan, omdat zij hun vereniging in schulden hadden gestoken door de gewaagde aankoop van het nieuwe pand ⁵⁰). Nadat zij een speciale toestemming hadden verkregen van de Hoofdraad van de St. Vincentiusvereniging in Den Haag, werd eind 1851 aan de school een afdeling voor jongens uit goeude milieus toegevoegd. De broeders werden daar niet meer bij betrokken: het schoolbestuur zegde begin 1852 de overeenkomst met de Oudenbossche congregatie op en nam een leke-onderwijzer in dienst, de heer J.P. Brogtrop. Waarschijnlijk hebben de betrokken broeders er niet lang over getreurd: sommigen hadden allang tegen heimwee moeten vechten.

De reden voor het abrupte einde van hun werkzaamheden in Bergen op Zoom is niet helemaal duidelijk. Waren de persoonlijke verhoudingen inmiddels té slecht geworden? Vond men de derde rang van broeder Franciscus te min voor een burgerschool? (De nieuwe onderwijzer beschikte over de tweede rang ⁵¹) Lag de oorzaak in het gedrag van Franciscus, die zich blijkens de notulen van de vereniging niet meer meldde bij de vincentianen? ⁵²). Of heeft de ruzie tussen Van Hooijdonk en Hellemons een rol gespeeld?

⁵⁰ Br. Alphonsus te Bergen op Zoom aan br. Vincentius te Oudenbosch, 14 juni 1851, in: ABSL, doos C 01, map 11.

⁵¹ Brogtrop had zelfs een publicatie op zijn naam: *Gids voor eerstbeginnenden in de Fransche taal, of spraakkunstig handboekje voor verbuiging en vervoeging*, Breda: Van Gulick en Hermans, 1849. Zijn kennis van het Frans was stellig een prae bij zijn sollicitatie voor de nieuwe burgerschool!

⁵² Gemeente-archief Bergen op Zoom, Archief van de St. Vincentiusvereniging: Notulen van het bestuur, 1852.

Dat laatste is goed mogelijk: kapelaan Muskens had duidelijk partij getrokken voor Van Hooijdonk. Zo waarschuwde hij de ouders van jonge broeders dat de congregatie 'buiten de regel' was en dat ze hun zonen beter konden terugroepen⁵³). Misschien heeft hij de opstandige broeders ook uit Bergen op Zoom willen verwijderen.

Opvallend is bovendien dat de voorzitter van de St. Vincentiusvereniging, H. Morgen, een broer was van de priester P. Morgen (1805-1858), rector van het bisschoppelijk college in Oudenbosch, die in het conflict met Hellemons de kant van Van Hooijdonk had gekozen (omdat het *Institut Saint Louis* een geduchte concurrent dreigde te worden van zijn college). Na het vertrek van de broeders en de openstelling van de St. Vincentius-school voor burgerkinderen gingen de zaken niet echt vooruit. De financiële zorgen bleven.

De doodsteek voor de school kwam in 1861, toen de gemeente Bergen op Zoom eindelijk (onder dwang van de nieuwe lager-onderwijswet van 1857) besloot een openbare volksschool op te richten. De gemeente had in de loop der jaren weliswaar twee openbare scholen opgericht, maar die waren klein en betrekkelijk elitair: ze hieven schoolgeld en waren daarom voor de 'schamele armen' onbereikbaar⁵⁴).

Tegen de door de gemeente betaalde concurrent waren de bijzondere armenscholen niet opgewassen. Dat gold ook voor de armenafdeling van de St. Vincentius-school. Zij werd opgeheven. De burgerafdeling, die wel rendeerde, bleef bestaan.

Het bestuur van de school werd door de St. Vincentiusvereniging overgedragen aan de onderwijzer, waardoor de St. Vincentius-school dus

⁵³ Christophorus, *Geschiedenis van de Broeders van Saint Louis*, deel 6, 18.

⁵⁴ Backx, *Onderwijs is meer dan goud*, 14.

een gewone particuliere school werd, die plaatselijk bekend stond als de 'School van Brogtrop' ⁵⁵).

De 'Cour van het Institut Saint Louis te Oudenbosch, eind vorige eeuw [RAW01401228](#)

Enkele correcties op een traditioneel beeld

Uit de geschiedenis van de St. Vincentiusschool en van de Broeders van Saint Louis in Bergen op Zoom kunnen enkele opmerkelijke correcties gedestilleerd worden op het beeld dat meestal van de geschiedenis van het katholieke onderwijs wordt geschetst. In het algemeen blijkt uit elke lokale onderwijsgeschiedenis dat de verhoudingen tussen openbaar en bijzonder onderwijs (en tussen katholiek en niet-katholiek onderwijs) in de negentiende eeuw veel diffuser en ingewikkelder waren dan de heroïsche gedenkboeken van de Schoolstrijd suggereren.

De suggestie dat het Nederlandse onderwijs aanvankelijk beheerst werd door een soort staatsmonopolie, belichaamd in de lager-onderwijswet van 1806, is niet juist. Het openbaar onderwijs was omvangrijk maar het beheerste niet het hele veld. Evenmin is het waar dat bijzondere scholen pas in de tweede helft van de negentiende eeuw op enige schaal werden opgericht. De tabellen 1 en 2 laten de verhoudingen zien in 1851.

In Bergen op Zoom was de situatie in zoverre ongewoon dat het bijzonder onderwijs er de toon aangaf, terwijl het openbaar onderwijs vrijwel niets voorstelde. Het armenonderwijs was zelfs helemaal in handen van bijzondere scholen van het Nut van de zusters en van de St. Vincentiusvereniging. Vooral het ontbreken van een stadsarmenschool is opvallend: in vrijwel alle andere steden van enig formaat bestond een gemeentelijke armenschool (ook al voldeed die vaak niet).

De gemeente Bergen op Zoom kon het zich blijkbaar permitteren achterover te leunen en het onderwijs aan het particulier initiatief over te laten. De suggestie als zou het bijzonder onderwijs overal hebben moeten vechten tegen een oppermachtig en alomtegenwoordig openbaar

(gemeentelijk) onderwijs is dus, blijkens de Bergse ontwikkeling, niet terecht.

In Bergen op Zoom stak gemeente tientallen jaren lang geen vinger uit voor het armenonderwijs. Daarvoor werd het bestaan van de Nutsschool jarenlang als een welkom excuus gebruikt! Dit was géén ongebruikelijke houding voor gemeentebesturen in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een stadsarmenschool kostte de gemeente immers geld, terwijl een particuliere school door een stichting, door de kerk of door de ouders werd betaald.

In de literatuur over de Schoolstrijd wordt vaak gesuggereerd dat het confessionele onderwijs steevast door de autoriteiten werd tegen-gewerkt. In veel gemeenten was het tegendeel het geval.

Tot ver in de negentiende eeuw juichte menig gemeentebestuur de oprichting van katholieke of protestants-christelijke scholen van harte toe, niet uit enig religieus of onderwijskundig idealisme maar uit schraapzucht. Gemeenten hadden destijds niet veel over voor onderwijs en al helemaal niet voor het onderwijs aan de armen. Ambtenaren en onderwijsinspecteurs moesten dan ook gedurende vele tientallen jaren hemel en aarde bewegen om gemeenten ertoe te brengen op onderwijsgebied een actiever en minder bekrompen beleid te voeren.

In Noord-Brabant was de situatie in 1851 nog heel treurig: de Provinciale Schoolcommissie berekende dat slechts 'de kleine helft' van de Brabantse kinderen lager onderwijs genoot!

Het onderwijs leed vooral onder de armoede van de bevolking. 's Zomers was de situatie het slechtst: de kinderen werden dan thuis gehouden om mee te werken op de boerderij. De ouders wilden weliswaar dat hun kroost leerde lezen en schrijven, maar in wezen toonden zij toch ongeïnteresseerd. Voor velen vormde bovendien reeds het geringste schoolgeld een belemmering.

Tabel 1 ⁵⁶⁾**Aantal lagere scholen in Noord-Brabant, januari 1851**

Aantal Scholen	Openbare scholen	Bijzondere scholen van de 1ste klasse	Bijzondere scholen van de 2de klasse
	299	25	84

Tabel 2 ⁵⁷⁾**Aantal leerlingen van de lagere scholen in Noord-Brabant, januari 1851**

Jongens	21.172	903	1536
Meisjes	13.667	2630	4136

De schoolcommissie wijdde dan ook kritische woorden aan de houding van gemeentebesturen die het armenonderwijs verwaarloosden, vooral met betrekking tot de ondersteuning van ouders die moeite hadden met het betalen van het schoolgeld en van de schoolbehoeften ⁵⁸⁾. De commissie was daarentegen vol lof over de nieuwe bijzondere scholen.

⁵⁶⁾ Rijksarchief Noord-Brabant (RNB), Archief van het Provinciaal Bestuur, inv. nr. 4632: *Algemeen overzicht van den Staat van geheel het Lager Schoolwezen in de provincie Noord-Brabant over het jaar 1851*. Dit rapport werd samengesteld door de Provinciale Schoolcommissie ten behoeve van Gedeputeerde Staten. Uit deze cijfers blijkt niet duidelijk welke bijzondere scholen ook confessionele scholen waren. De bijzondere scholen van de 1ste klasse waren vrijwel zeker voor het merendeel confessioneel omdat zij aan de christelijke charitas gelieerd waren (uitzondering: de scholen van het Nut). De scholen van de 2de klasse kende waarschijnlijk allerlei gradaties tussen confessioneel en niet-confessioneel. Sommige waren uitgesproken katholieke scholen (bijvoorbeeld de scholen van zustercongregaties). Andere waren particuliere ondernemingen van onderwijzers, die zelf de levensbeschouwelijke sfeer op hun school bepaalden. Deze laatste categorie is langzaam verdwenen ten gunste van de confessionele scholen die door congregaties of door kerk-schoolbesturen werden beheerd.

⁵⁷⁾ Ibidem.

⁵⁸⁾ Ibidem.

Vooral de zusterscholen voor meisjes, die veel talrijker waren dan de katholieke jongensscholen, deden veel goeds.

Uit de cijfers van de commissie blijkt dat het openbaar onderwijs in Noord-Brabant in 1851 de meeste kinderen van bedeelde en behoeftige ouders herbergde. In relatieve cijfers waren het de charitatieve scholen 'van de eerste klasse' (Nutsscholen, diakonaatsscholen e.d) die de meeste arme kinderen opvingen, maar deze categorie van scholen was betrekkelijk klein. De overige bijzondere scholen telden ongeveer hetzelfde percentage arme leerlingen als het openbare onderwijs. Helaas valt uit deze cijfers niet op te maken of de confessionele scholen van de tweede klasse (meestal zusterscholen) méér arme kinderen opnamen dan de particuliere scholen van schoolmeesters, die óók tot de tweede klasse behoorden.

Veel religieuze congregaties besteedden extra aandacht aan de armen, maar er waren ook religieuzescholen die een uitgesproken deftig karakter hadden. Evenzo waren sommige particuliere scholen van schoolmeesters gericht op de armen en andere op de rijken (zie grafiek 1, pag 47).

Tot 1860 bestond in Bergen op Zoom in feite alleen concurrentie tussen de bijzondere scholen onderling. In tegenstelling tot elders waren de katholieke volksscholen er geen bedreiging voor de openbare scholen, die er pas laat tot stand kwamen en lange tijd van weinig betekenis waren voor de brede bevolking. Omdat bijzondere scholen de steun genoten van de geestelijkheid, weinig of geen schoolgeld vroegen en redelijke kwaliteit boden, beconcurrerden zij vooral de armoedige bijschooltjes en de duurdere particuliere scholen. Die categorieën legden uiteindelijk het loodje.

Na 1860 veranderde de situatie drastisch, omdat de gemeentelijke overheid zich voor het openbare onderwijs ging inzetten. Er brak een

periode aan waarin niet langer het bijzonder onderwijs de toon aangaf maar het openbare onderwijs, óók waar het armenonderwijs betrof. Alleen de zusterschool wist zich te handhaven ⁵⁹).

In deze periode woedde ook in Bergen op Zoom de klassieke Schoolstrijd tussen bijzonder en openbaar onderwijs, omdat het bijzondere onderwijs gedurende enkele tientallen jaren om financiële redenen niet in staat was het openbare onderwijs kwalitatief en kwantitatief bij te houden.

Pas aan het eind van de negentiende eeuw zou het bijzonder onderwijs (en wel speciaal: het *katholiek* bijzonder onderwijs) omhoogkrabbelen en uiteindelijk het openbaar onderwijs overvleugelen - mede dankzij de overheidssubsidies die vanaf 1889 (onderwijswet-Mackay) werden verstrekt.

Zoals overall in Zuid-Nederland won het bijzonder onderwijs de strijd. Ook in Bergen op Zoom werd het onderwijsveld dankzij particuliere vrijgevigheid en overheidssubsidie uiteindelijk gedomineerd door katholieke scholen.

De ontwikkeling in Bergen op Zoom biedt nog meer illustraties voor de stelling dat de onderwijsverhoudingen in Zuid-Nederland niet zo duidelijk, niet zo zwart-wit waren als het traditionele geschiedbeeld wil.

In 1860 besloot de gemeente de openbare meisjesschool van mejuffrouw Heijnis om te zetten in een bijzondere school. De school werd een particuliere school die door de onderwijzeres voor eigen risico werd geëxploiteerd. Niettemin ontving de school ook nadien nog gemeentesubsidie. De gemeente had berekend dat deze merkwaardige regeling per saldo goedkoper uitviel ⁶⁰). De provinciale schoolinspecteur,

⁵⁹ Backx, *Onderwijs is meer dan goud*, 15.

⁶⁰ De lager-onderwijswet van 1857 stond toe dat bijzondere scholen van de eerste klasse (dus van gestichten of liefdadige instellingen) van gemeentewege werden gesubsidieerd op voorwaarde dat zij kinderen van alle gezindten toelieten.

jhr. J. Verheyen, had geen goed woord over voor dit oneigenlijke gebruik van de 'bijzondere' status ⁶¹).

Het tweede voorbeeld biedt de geschiedenis van de St. Vincentiuschool na het vertrek van de broeders. We vermeldden reeds dat de school na 1861 voortging als een particuliere katholieke burgerschool. In 1867 was er dringend behoefte aan een uitbreiding van het openbare onderwijs voor jongens uit de middenstand.

Maar het gemeentebestuur had daar geen geld voor (over). Het construeerde een originele oplossing: aan de onderwijzer van de St. Vincentiuschool werd het voorstel gedaan zijn school om te zetten van een burgerschool in een 'tussenschool', dat wil zeggen: een school voor jongens uit de bescheiden middenklasse. Als vergoeding voor de mogelijke achteruitgang in inkomsten zou de school voortaan gemeentesubsidie ontvangen. Dat plan werd geaccepteerd, zodat ook deze toch zeer katholieke school in feite een quasi-openbare school werd! Die constructie hield stand tot 1882 ⁶²).

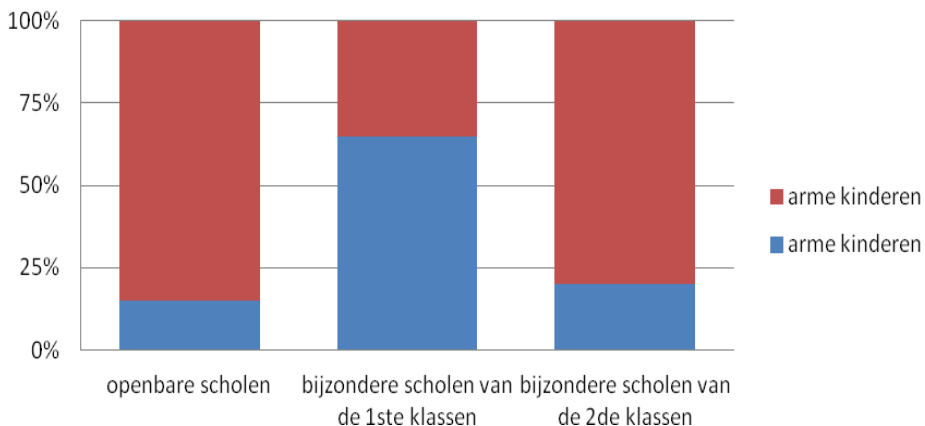
Ik sluit niet uit dat ook elders in Noord-Brabant dergelijke oplossingen werden bedacht: de politieke verhoudingen tussen openbaar en bijzonder onderwijs lagen nog niet zo scherp als enkele decennia later ⁶³).

⁶¹ RNB, Archief van het Provinciaal Bestuur, inv. nr. 10863: Jhr. J.B.A.J.M. Verheyen, inspecteur van het Lager Onderwijs in Noord-Brabant, aan Gedeputeerde Staten, 13 november 1860.

⁶² Backx, *Onderwijs is meer dan goud*, 43.

⁶³ Vergelijk het geval van de Broeders van Maastricht die in Roermond en Weert vele jaren lang openbare armenscholen van broeder-onderwijzers hebben voorzien. Zie: Van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging*, 137; Idem, 'Een congregatie zoekt haar richting. De Broeders van Maastricht, 1840-1900', in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum 1990* (Nijmegen 1991), 35-72, en in: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 33 (1991), nr. 1, 35-72.

Grafiek 1 Arm en rijk op openbare en bijzondere scholen in Noord-Brabant januari 1851

Tenslotte laat de geschiedenis te Bergen op Zoom zien dat er in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw reeds een streven naar eigen katholieke scholen bestond. In de hele provincie Noord-Brabant was het bijzonder onderwijs in opkomst, vooral in de vorm van zusterscholen voor meisjes ⁶⁴).

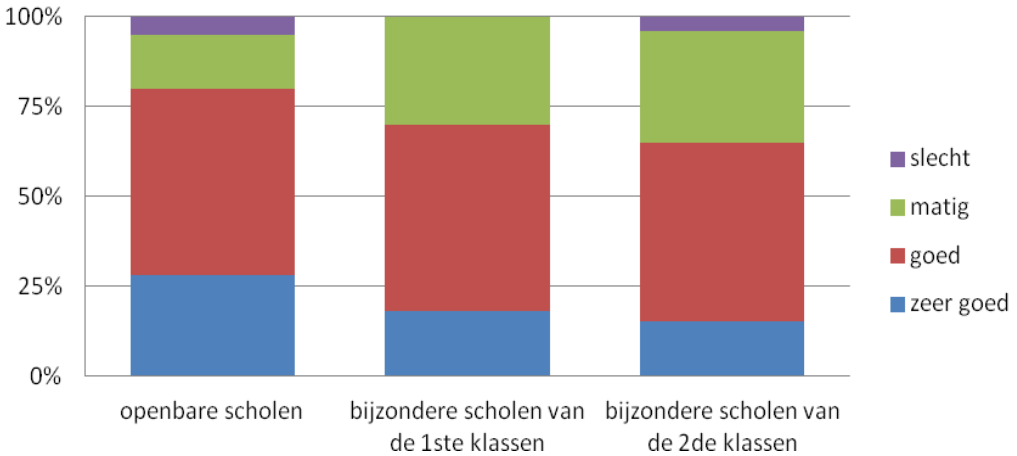
Inspecteur Wijnbeek vreesde zelfs een ondermijning van het openbare onderwijs (dat hem na aan het hart lag) door de clandestiene katholieke schooltjes. Hij was weliswaar geen principieel tegenstander van bijzonder onderwijs, maar hij was beducht voor religieus fanatisme en voor een verval van de onderwijskwaliteit ⁶⁵).

Die laatste vrees had wel enige grond. Er bestonden veel goede bijzondere scholen - vooral de zusterscholen blonken uit in discipline en netheid, ook al waren ze vaak wat ouderwets in hun aanpak - maar er

⁶⁴ RNB, Archief van het Provinciaal Bestuur, inv. nr. 4632: Algemeen overzicht van den Staat van geheel het Lager Schoolwezen in de provincie Noord-Brabant over het jaar 185.1

⁶⁵ Reinsma, 'Het lager onderwijs in Noord- Brabant', 262.

Grafiek 2 Verdeling van openbare en bijzondere lagere scholen in Noord-Brabant naar kwaliteit, januari 1851

waren ook veel matige scholen die door talentloze of aftandse schoolmeesters werden gedreven.

De Provinciale Schoolcommissie, die in 1851 tevens een poging deed de kwaliteit van de scholen te beoordelen, kwam tot de conclusie dat alle categorieën goede scholen telden, maar dat de openbare scholen gemiddeld beter van kwaliteit waren (zie grafiek 2). Die conclusie zal de voorstanders van het confessionele onderwijs niet verbaasd hebben: hun scholen kregen immers geen rooie cent van de overheid.

De katholieke beweging had op veel plaatsen nog te weinig kracht om het confessionele onderwijs snel uit te breiden en tegelijkertijd de kwaliteit altijd op peil te houden: er was te weinig geld, te weinig animo, te weinig deskundigheid, te weinig bestuurlijke ervaring. Zo beschouwd heeft men het er nog niet zo slecht afgebracht.

Ook de Broeders van Oudenbosch waren nog niet op het peil dat zij later zouden bereiken. Het is duidelijk dat de broeders rond 1850 nog niet opgewassen waren tegen werkzaamheden buiten hun vertrouwde Saint Louis. Ze konden zich tegenover de clerus en de burgers van Bergen op Zoom niet verweren.

Ook het bestuur van hun congregatie liet over zich lopen, hetgeen vooral tot uiting kwam in financiële zaken. Als gevolg daarvan moesten de broeders in Bergen op Zoom allerlei grote en kleine vernederingen accepteren. Ze waren inderdaad nog '*dienstknechten van eigendunkelijke soms belagchelijke godvruchtige personen.*' Hun status was niet die van geachte kloosterlingen en professionele leerkrachten maar die van kosters, knechten, portiers en tuinmannen.

Zij waren nog niet bij machte zich aan die lage status te ontworstelen. Het proces waarlangs dat in de loop van de negentiende eeuw toch lukte, de 'emancipatie van de broeders', heb ik in *Broeders in de katholieke beweging* uitgebreid beschreven.

Dankzij dat emancipatieproces hebben de broeders uiteindelijk veel prestige verworven, als kloosterlingen maar vooral als opvoeders en onderwijzers. Reeds aan het einde van de negentiende eeuw zou een pijnlijke geschiedenis als in Bergen op Zoom dan ook ondenkbaar zijn geweest.

Noten

Gebruikte afkortingen

KDC Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen

RUU Rijksuniversiteit Utrecht

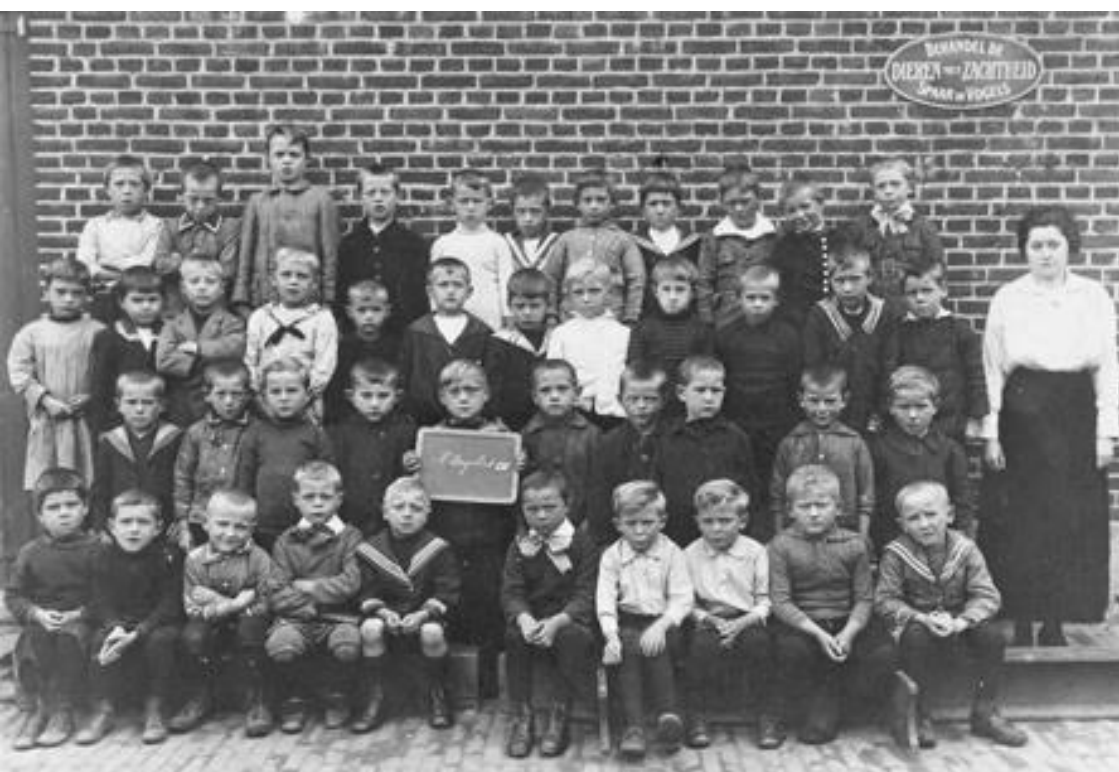
RNB Rijksarchief in Noord Brabant te 's-Hertogenbosch

ABSL Archief van de Broeders van Saint Louis

Onderwijs is meer dan goud

Het lager onderwijs in Bergen op Zoom
in de tweede helft van de negentiende eeuw

drs. J.M. Backx

Inleiding

In 1863 droeg een van de ontwerpen voor een nieuw schoolgebouw in Bergen op Zoom de titel 'Onderwijs is meer dan goud'. Waarschijnlijk wilde de persoon in kwestie uitdrukking geven aan de waarde en het nut van onderwijs voor de maatschappij, of zelfs aangeven, dat geestelijke vorming belangrijker was dan materieel welzijn.

We mogen aannemen, dat hij of zij wist wie deze uitbreiding van het onderwijs zou moeten betalen. Net als nu vormde de bekostiging van het onderwijs een groot probleem en de inrichting en het functioneren van het onderwijssysteem werden in 1863 in belangrijke mate bepaald door de beschikbare hoeveelheid geld. Via wetgeving probeerde de overheid de kwaliteit van het systeem te vergroten, maar dit betekende tevens een toename van de kosten.

Centraal staat dan ook de vraag of de verantwoordelijke mensen op lokaal niveau bereid waren dit te aanvaarden, met andere woorden; in hoeverre was voor hen onderwijs 'meer dan goud'?

Het verhaal begint omstreeks 1860, wanneer de onderwijswet van 1857 voor het eerst zijn invloed duidelijk doet gelden en eindpunt vormt 1901, wanneer de leerplicht is ingevoerd en de onderwijssituatie in Bergen op Zoom opnieuw ingrijpend verandert.

De ontwikkelingen en veranderingen binnen het lager onderwijs in deze periode waren geen op zich staande zaken. Zowel landelijk als lokaal kunnen in dit kader genoemd worden de industrialisatie en de demografische overgang (met name de daling van de sterftcijfers en de hoog blijvende geboortecijfers), de veranderingen in sociale structuur en de groeiende sociale kwestie, die de staat dwongen om meer in te grijpen in het maatschappelijk leven ⁶⁶).

De overheid ging zich in deze periode steeds krachtiger bemoeien met de organisatie en de inrichting van het onderwijs, vanuit de gedachte, dat het 'verheffen van de volksklasse' bevorderd werd door de ontwikkeling van het verstand en het aanleren van deugdzzaamheid.

Het onderwijs werd echter ook een voorwerp van politieke strijd tussen de verschillende ideologisch of religieus georiënteerde groeperingen, waarbij deze de eigen idealen en onderwijsvisies via wetgeving trachtten te verwezenlijken. Zo kunnen we stellen, dat liberale burgers veel waarde hechtten aan goed algemeen (neutraal) onderwijs, terwijl de rooms-katholieken en Orthodoxe-protestanten eigen scholen op confessionele grondslag wensten. Deze botsende visies van liberalen als J. Kappeyne van de Coppello en de confessionelen gaven richting aan de schoolstrijd, zoals deze zich in de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelde ⁶⁷).

De overheersing van de schoolstrijd in de bestudering van het onderwijs heeft in het verleden echter vaak andere aspecten van de onderwijs-geschiedenis overschaduwd, zoals de kwantitatieve en kwalitatieve groei van het lager onderwijs.

⁶⁶ F.L. van Holthoon, e.a., 'De Nederlandse samenleving sinds 1815 - Wording en samenhang.' (Assen/Maastricht 1985), 19-23.

⁶⁷ P.Th.F.M. Boekholt, e.a., 'Geschiedenis van de school in Nederland - Vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd.' (Assen/Maastricht 1987).

Bij die groei speelde enerzijds de landelijke overheid een belangrijke rol via de onderwijswetgeving, terwijl anderzijds de subsidiëring van het lager onderwijs gedurende de negentiende eeuw grotendeels een zaak was van de gemeenten. Plaatselijke omstandigheden hebben zodoende mede de inrichting van het onderwijs bepaald, immers de lokale overheid was (na de gemeentewet van 1851) verantwoordelijk voor het instandhouden van kwalitatief goed onderwijs ⁶⁸).

Er waren nogal wat instanties en groeperingen, die zich met het schoolwezen inlieten. Volgens de Lager-onderwijswet van 1857 werd het toezicht op het onderwijs uitgebreid en de plaatselijke schoolcommissie vormde nu (in grotere gemeenten, zoals ook Bergen op Zoom) de eerste schakel in de keten van schooltoezicht, die via district-schoolopzieners en provinciale inspecteurs eindigde bij het ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling onderwijs. De plaatselijke schoolcommissie diende jaarlijks een verslag uit te brengen aan het gemeentebestuur en aan de district-schoolopziener, terwijl de laatste jaarlijks zowel de inspecteur als de Gedeputeerde Staten moest rapporteren over de toestand van het onderwijs in zijn gebied. Het voortdurend groeiend aantal scholen leidde in 1878 zelfs tot een verdere uitbreiding van het toezicht (onder de district-schoolopzieners kwamen nu toezichthouders over kleinere arrondissementen) ⁶⁹).

Naast de landelijke, provinciale en lokale overheden en de toezichthoudende instanties, speelden ook de ouders van schoolgaande

⁶⁸ A.M. van der Giezen maakt in zijn werk 'De eerste fase van de schoolstrijd' onder andere duidelijk, dat in de eerste helft van de negentiende eeuw lagere overheden alle mogelijke moeite deden om hun machtspositie inzake het onderwijs te behouden.

⁶⁹ W.G.M. van der Heijden, 'Noord Brabant in de 19e eeuw - Een institutionele handleiding.' (Hilversum 1993), 129-144.

kinderen, al dan niet georganiseerd in belangengroeperingen, een rol bij de totstandkoming van lager onderwijs, dat tegemoet kwam aan hun wensen en eisen.

Het feit, dat uitbreiding en verbetering van onderwijs natuurlijk extra kosten met zich meebracht, deed een spanningsveld ontstaan tussen de diverse 'invloedssferen', waarbij bijvoorbeeld landelijke voorschriften en 'missiven' van de inspecteurs konden botsen met de bedoelingen van de lokale notabelen, die zich in eerste instantie verantwoordelijk achtten voor de financiële toestand van de gemeente. Daarnaast betekende een grotere financiële bijdrage van de Rijksoverheid vanaf 1878 ook een toename van de staatsmacht ten aanzien van het onderwijs.

Alvorens de wensen, motieven en beperkingen van de lokale politici ten aanzien van het onderwijs te beschouwen, is het allereerst raadzaam een kort overzicht te geven van de landelijke wetgeving en ontwikkelingen op ,onderwijsgebied in de periode 1857-1901. Daarnaast is het allicht zinvol een aantal opmerkingen te maken over de sociaal-economische verhoudingen in Bergen op Zoom in de tweede helft van de negentiende eeuw, die van belang waren voor de groei van het lager onderwijs in de stad.

Achtergronden

Landelijke wetgeving en ontwikkelingen van ±1860 tot ±1900

De Wet op het Lager Onderwijs van 13 augustus 1857 zorgde voor een groot aantal veranderingen en nieuwe ontwikkelingen in het lager onderwijs. Allereerst kwam er nu een duidelijk onderscheid tussen openbare en bijzondere scholen, waardoor tevens de richting van de schoolstrijd veranderde ⁷⁰).

Waren tot 1857 de vrijheid van onderwijs en de mate van neutraliteit van de openbare school de hoofdpunten van de strijd, als gevolg van deze wet ontstond de meeste politieke spanning over de vraag of het bijzonder lager onderwijs (ook gesubsidieerd moest worden ⁷¹).

Daarnaast kreeg als gevolg van deze wet de gemeentelijke overheid een grote bevoegdheid inzake de regeling van het openbaar onderwijs en het toezicht op het lager onderwijs in het algemeen. Dit laatste werd vervolgens opgedragen aan een plaatselijke commissie van toezicht, die in gemeenten van 3000 zielen en meer door de gemeenteraad moest worden benoemd. De plaatselijke schoolcommissie moest tenminste twee maal per jaar alle scholen voor lager onderwijs in de gemeente bezoeken en jaarlijks verslag doen aan de gemeenteraad ⁷²).

Overigens werd subsidie vanwege gemeente of provincie aan bijzondere scholen geenszins uitgesloten, echter: '[. . .] *onder zoodanige voorwaarden als het gemeente- of provinciaal bestuur noodig acht. De*

⁷⁰ Wet op het lager onderwijs, 13 augustus 1857. Staatsblad, nr. 103.

⁷¹ N.L. Dodde, 'Het Nederlandse onderwijs verandert.' (Muiderberg 1983).

⁷² Wet op het lager onderwijs. 13 augustus 1857; art. 53, 54 en 64.

*aldus gesubsidieerde scholen zijn toegankelijk voor alle kinderen zonder onderscheid van de godsdienstige gezindtheid [..]*⁷³). Volgens de historicus Van Tijn liet de uitwerking van de wet (door een 'vertragingstactiek' van gemeentebesturen) wel enige jaren op zich wachten. Immers de eisen van de wet van 1857 maakten de oprichting van scholen kostbaar en veel conservatieve gemeentebestuurders voelden er bovendien niets voor om kinderen van de mindere man tot enigszins ontwikkelde burgers te maken (nota bene uit de openbare kas)⁷⁴).

Volgens anderen waren er nog enkele gevolgen van deze wet van belang, zoals de groei en verbetering van het lager onderwijs en het kleiner worden van de verschillen tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Er bleven natuurlijk wel regionale afwijkingen van dit patroon⁷⁵). In Noord-Brabant was inmiddels het aantal bijzondere scholen flink gegroeid, mede door de oprichting van verscheidene onderwijscongregaties, zoals die van de zusters van Liefde te Tilburg (1834) en van de broeders van Oudenbosch (1840). Deze congregaties, die met steun van het episcopaat hun werk uitbreidden, waren in de eerste plaats bedoeld voor het armenonderwijs⁷⁶).

De wet van 17 augustus 1878 (van Kappeyne van de Coppello) zorgde voor een aantal opmerkelijke veranderingen, waardoor ook de schoolstrijd verhevigde⁷⁷). Allereerst was er de scherpe scheiding, die men aanbracht tussen het openbaar en bijzonder lager onderwijs (art. 3),

⁷³ idem, art. 3.

⁷⁴ Th. van Tijn, 'Schoolstrijd en partijvorming in Nederland.' (Amsterdam 1976).

⁷⁵ L. Dasberg, J. Jansing, 'Meer kennis, meer kans.' (Bussum 1978).

⁷⁶ W.G.M. van der Heijden, 133.

⁷⁷ Wet op het lager onderwijs, Staatsblad, nr. 127, 17 augustus 1878.

waardoor het bijzonder onderwijs uitdrukkelijk werd uitgesloten van subsidie (dit tot 1892)⁷⁸).

Daarnaast moest een aantal wettelijke bepalingen zorgen voor verdere kwaliteitsverbetering van het onderwijs. Zo veranderde (en verbeterde) er nogal wat ten aanzien van de leerstof, de salariëring van het onderwijzend personeel, het aantal leerlingen per klas en het toezicht op het onderwijs⁷⁹).

Dit alles leidde uiteraard tot een verzwaring van de kosten voor het onderwijs. Tot dan toe waren deze kosten voornamelijk ten laste van de gemeenten gekomen. Als gevolg van deze wet gaf het Rijk forse subsidie aan de gemeentebesturen voor het openbaar lager onderwijs, dat wil zeggen, de landelijke overheid vergoedde nu 30% van de onderwijslasten die voor rekening van de gemeenten kwamen⁸⁰).

Bovendien ging men uitdrukkelijk in de onderwijswetgeving de bevordering van het schoolbezoek opnemen en werd zoals reeds vermeld het inspectie-apparaat versterkt⁸¹). Een wijziging van de schoolwet in 1884 toonde aan, dat het onderwijs veel duurder was geworden. De klassen werden ten opzichte van 1878 weer vergroot⁸²). Kreeg bijvoorbeeld een schoolhoofd als gevolg van de wet van 1878 bij meer dan dertig kinderen een hulponderwijzer, in de wet van 1884 was dit opgetrokken tot meer dan veertig⁸³).

⁷⁸ L. Dasberg, 46.

⁷⁹ P. Boekholt, 152.

⁸⁰ L. Dasberg, 46.

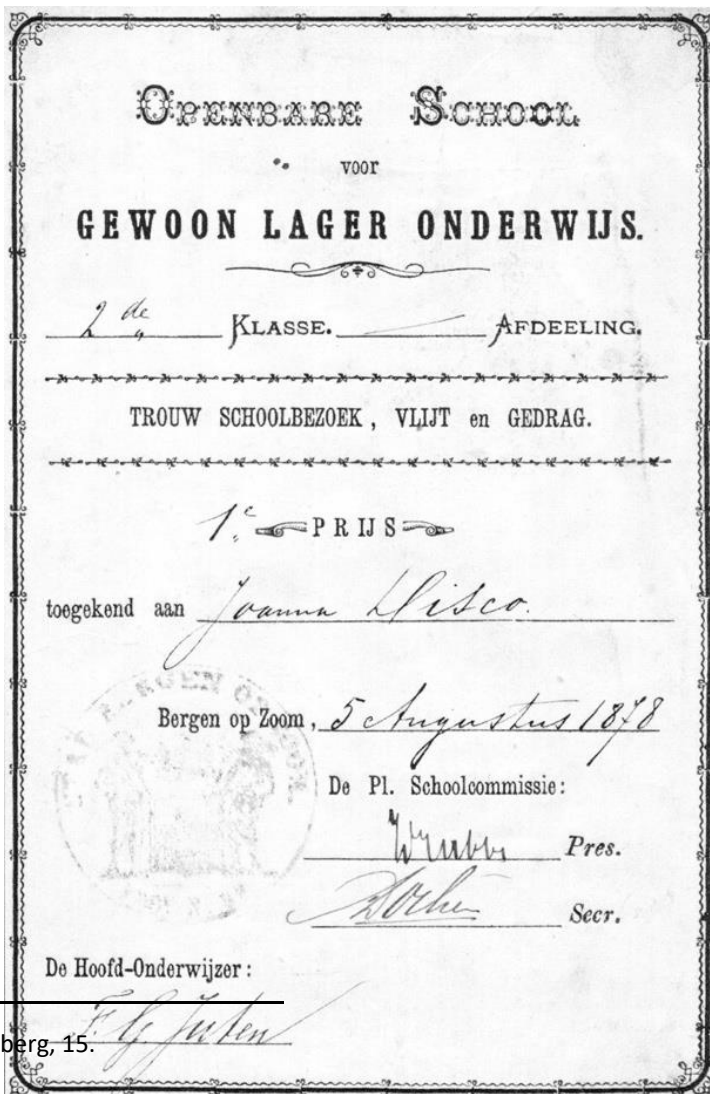
⁸¹ Staatsblad, nr. 127, 17 augustus 1878, art. 80-81-82.

⁸² Staatsblad, nr. 123, 18 juli 1884.

⁸³ Staatsblad, nr. 123, 18 juli 1884

De schoolstrijd

Tot voor kort was in studies over het lager onderwijs het voornaamste thema de schoolstrijd (als politieke strijd over de structuur van het onderwijs). Vanaf de jaren '70 zijn het vooral de groei en de verbetering van het lager onderwijs in de tweede helft van de negentiende eeuw die in de belangstelling staan ⁸⁴).

⁸⁴ L. Dasberg, 15.

En als er sprake is van de schoolstrijd, dan plaatst men die in een ander daglicht, zoals Dodde, die spreekt van: *'Een elitaire strijd, die bovenal onder leden van een kleine groep leidinggevendens gestreden wordt. Het volk staat er enigszins buiten'* ⁸⁵). Van Holthoon stelt zelfs dat in de zuidelijke provincies voor de katholieken best te leven viel met de wet van 1857, omdat door de strekking van de wet de openbare school in feite katholiek was. Dodde noemt de openbare school in dit verband een soort kameleon ⁸⁶). *'De gemiddelde katholiek en protestant zal zeer waarschijnlijk niet ontevreden geweest zijn met het hun geboden openbaar onderwijs'*, stelt ook A. de Bruin in zijn studie ⁸⁷).

Boekholt betoogt, dat de wet van 1878 (Kappeyne v.d. Copello) meer bekend is geworden door de felle bestrijding van confessionele zijde, dan door wat ze werkelijk aan verbeteringen voor het lager onderwijs betekende ⁸⁸).

Bij de beschrijving van de onderwijssituatie in Bergen op Zoom ligt de nadruk op de bijzondere relatie tussen openbaar en bijzonder onderwijs, zoals deze vanaf 1860 zich ontwikkelde. Landelijk gezien was er in ieder geval sinds 1857 een stijging van het aantal openbare scholen en een daling van het aantal bijzondere met de aantekening, dat dit laatste vooral particuliere scholen betrof. Het aantal confessionele instellingen nam juist toe ⁸⁹). Volgens Boekholt begon de opgang van zulke scholen rond 1870, met de aantekening dat Katholiek Brabant en Limburg niet

⁸⁵ N.L. Dodde, 43

⁸⁶ F.L. van Holthoon, 162. N.L. Dodde, 43

⁸⁷ A.A. de Bruin, Het ontstaan van de schoolstrijd. (Barneveld 1985), 253.

⁸⁸ P. Boekholt, 152.

⁸⁹ P. Boekholt, 216.

onmiddellijk de openbare school aan de kant deden (waarschijnlijk uit financiële overwegingen)⁹⁰).

Door de wetswijziging van 1889 kregen bijzondere scholen ook subsidie, mits zij een aantal voorwaarden voldeden. 'Particuliere scholen' kwamen volgens deze bepalingen niet in aanmerking voor enige bijdrage, trouwens de wet van 1878 had het voortbestaan van deze scholen reeds bemoeilijkt door de strengere eisen die aan het onderwijs werden gesteld⁹¹).

De ontwikkeling van het MULO

Net als de particuliere school heeft ook het MULO een bijzondere plaats gehad in het onderwijssysteem van de tweede helft van de vorige eeuw, niet in het minst doordat deze schoolsoort in de periode na 1878 afwezig was in de wet en tegelijkertijd feitelijk floreerde⁹²). Door de sociaal-economische ontwikkeling van ons land na 1870 was de behoefte aan deze schoolsoort groot en werd deze opleiding zwaarder dan aanvankelijk de bedoeling was.

Dit had (volgens Boekholt) ook te maken met het feit, dat de burgerscholen (geregeld in de MO-wet van 1863) te duur waren voor de gemeenten. Ze waren ook te kostbaar voor degenen, die er gebruik van wilden maken, of anders gezegd, het MULO werd voor de kleinere steden zoals Bergen op Zoom een goed alternatief voor de HBS en tegelijk een goede voorbereidingschool. Het blijft echter moeilijk het MULO goed te plaatsen, immers MULO-scholen waren eigenlijk lagere scholen met een of meerdere vak(-ken) bovenop het LO-pakket. Per gemeente of soms per

⁹⁰ P. Boekholt, 217.

⁹¹ Wet tot gedeeltelijke herziening van de wet van 1878, 8 december 1889. Staatsblad, nr. 175.

⁹² P. Boekholt, 178.

school werd het programma anders ingevuld, waarbij in het algemeen frans, wiskunde en tekenen het meest in trek waren. Hoewel het MULO officieel verdween, bleef het na 1878 mogelijk om het lager onderwijs uit te breiden met een aantal niet-verplichte vakken ⁹³).

Het schoolverzuim

Landelijk bekeken was vanaf 1868 een duidelijke daling waar te nemen van het absolute schoolverzuim, zowel bij jongens als bij meisjes ⁹⁴). In het parlement werd de discussie over het terugdringen van het schoolverzuim gekoppeld aan de leerplichtkwestie. Het bleek rond 1857 politiek gezien echter nog niet haalbaar om het schoolverzuim terug te dringen door middel van invoering van de leerplicht ⁹⁵).

Er werden wel pogingen gedaan om via indirecte weg het schoolbezoek te bevorderen zoals door het bezoeken van ouders, het verstrekken van voedsel en kleding of het belonen van trouw schoolbezoek. Een definitieve oplossing was het niet, maar het hielp wel, gezien de statistische gegevens vanaf ongeveer 1860 ⁹⁶).

Overigens moet men wel voorzichtig zijn met deze gegevens. Dit geldt zowel voor het absoluut als het relatief schoolverzuim (het onregelmatig en minder dan zes jaar naar school gaan). Tot 1878 moesten de hoofden van scholen halfjaarlijks een opgave van leerlingen verstrekken; eenduidig waren de gegevens echter geenszins, want wat betekende bijvoorbeeld 'tot de school behoren'? ⁹⁷).

⁹³ Idem.

⁹⁴ L. Dasberg, 16.

⁹⁵ P. Boekholt, 168.

⁹⁶ P. Boekholt, 170. L. Dasberg, 15.

⁹⁷ P. Boekholt. 170.

II [Joanna Disco](#) (1870-1952) was leerling aan de openbare lagere school, later was zij daar zelf onderwijzeres

van school gaan; te ver weg wonen of te slechte wegen; ziekte of gebreken; niet gevaccineerd zijn; onverschilligheid bij ouders en inschakeling in het arbeidsproces ⁹⁸).

Samenstelling en groei van de bevolking van Bergen op Zoom

De bevolking van de stad groeide van 7481 inwoners in 1860 tot 13668 in 1900. Uit statistische gegevens blijkt, dat deze bevolkingsgroei in de periode 1830-1950 parallel liep met die van Nederland, doch achterbleef bij die van vergelijkbare gemeenten in Brabant. Omdat het aantal

Na 1878 verbeterde de registratie, omdat volgens de nieuwe wet (art. 80 en 81) de hoofden van scholen jaarlijks een lijst moesten opmaken van de op 1 januari schoolgaande kinderen van zes tot twaalf jaar, terwijl de gemeenten een overzicht moesten geven van de kinderen tussen zes en twaalf jaar, die zich in de gemeente bevonden.

Het verschil tussen deze twee lijsten gaf in ieder geval een inzicht in het absoluut schoolverzuim op 1 januari van het betreffende jaar. Vanaf 1892 werden bovendien de redenen van wegblijven gepubliceerd. De belangrijkste hierbij zijn: vóór het twaalfde jaar

⁹⁸ P.Th.F.M. Boekholt, 171.

geboorten per duizend inwoners evenals in de rest van Nederland daalde van 39,8 (1881-1885) tot 32,4 (1901-1905), kunnen we deze bevolkingstoename vooral toeschrijven aan het (nog sterker) dalende sterftecijfer, waarbij Bergen op Zoom het beeld volgde van Nederland als geheel.

Het vestigingsoverschot heeft in ieder geval niet bijgedragen tot de groei van de stad; In de periode 1881-1910 was er zelfs een vestigingstekort (met uitzondering van 1886- 1890).

Dit verklaart dan ook gedeeltelijk, dat de bevolkingstoename in de tweede helft van de negentiende eeuw niet gelijkmatig verliep, want in de periode 1860- 1870 was de groei bijvoorbeeld 2225 personen, terwijl de toename in de daaropvolgende tien jaar slechts 616 bedroeg. De jaren 1880 tot 1890 gaven weer een relatief grote aanwas (2345 personen). Het zal dan ook niemand verbazen, dat juist in de periode rond 1890 het aantal schoolgaande kinderen behoorlijk groeide ⁹⁹).

Het bevolkingsaantal (en het aantal leerlingen) werd daarnaast beïnvloed door het aantal tijdelijk aanwezigen. Zo waren er in 1869 van de feitelijk aanwezige bevolking (4752 mannen en 4602 vrouwen) 517 mannen en 29 vrouwen 'tijdelijk aanwezig'.

Ongetwijfeld heeft het in verhouding grote aantal mannen te maken met de aanwezigheid van kazernes in de stad: respectievelijk 300 en 166 van deze mannen werden in de volkstelling opgegeven in de wijken, waar de voornaamste militaire huizen waren. Verder bleken er in de gemeente 22 bewoonde schepen geregistreerd, waarvan de meeste schippers (58 mannen en 17 vrouwen) tijdelijk aanwezig waren in de stad.

⁹⁹ E. Härtel, 'Bergen op Zoom - Proeve van een sociaal geografische stadsanalyse.' (Terborg 1961), 59-71.

Opvallend is ook het percentage buiten de kom (vesting) wonende mensen (10,7%). In deze zogenaamde buitenpoortertij woonden voornamelijk de hoveniers. Dit landelijk gebied stond na de ontmanteling van de vesting bekend als wijk K. Relatief ver van de bebouwde kom, dichtbij de gemeentegrens van Woensdrecht, ontstond in de jaren '60 de dorpskern en parochie 'Nieuw-Borgvliet'¹⁰⁰). Van belang voor het onderwijs was ook de verdeling van de bevolking over de

III [Joanna Disco](#) tgv haar 40-jarig jubileum als onderwijzeres

diverse religies. De volkstellingen geven het volgende beeld: het merendeel van de bevolking was rooms-katholiek (in 1869 ongeveer 76%), terwijl in datzelfde jaar 20,5% Nederlands-hervormd als religie had. De Christelijk Gereformeerden en de Evangelisch Lutherses vormden met respectievelijk ca. 1 en 1,3% kleine minderheden. Vergeleken met 1859

¹⁰⁰ CBS.Volkstelling 1869, deel 1, 4.

steeg het percentage katholieken iets, terwijl het aandeel van de Nederlands-hervormden daalde ¹⁰¹).

De modernisering van de stad

De bevolkingsgroei hield gelijke tred met de modernisering van de stad. Dit bleek al direct uit de ruimtelijke ontwikkeling van Bergen op Zoom, waarbij de opheffing van de positie van vestingstad een belangrijke stap was. Door het Koninklijk Besluit van 16 januari 1867 eindigde ruim drie eeuwen vestinggeschiedenis. In de jaren daarna is een deel van de vestinggronden gebruikt voor industrie en woningbouw.

Overigens was al vóór 1867 afbreuk gedaan aan de vesting door vestinggrond in gebruik te geven aan een ijzergieterij en kunstwolfabriek in 1852 (van A. van der Hoeven), aan nog een ijzergieterij in 1858 (van A. Asselbergs) en aan de Beetwortelsuikerfabriek in 1863 (van F. Wittouck). Bovendien werd de spoorlijn Bergen op Zoom - Roosendaal (aanbesteed in 1863) deels door vestingwerken aangelegd ¹⁰²). De laatste werken in het kader van de ontmanteling vonden plaats in de jaren 1886-1887 en betroffen het slechten van het noorderfront en een nieuwe monding voor het kanaaltje de Zoom.

Overigens bleef de industrialisatie van West-Brabant achter bij de rest van de provincie, met uitzondering van de beetwortelsuikerfabrieken. Op het einde van de negentiende eeuw was er in ieder geval een gebrek aan werk, waardoor veel arbeiders naar Holland of naar Duitsland trokken. Trouwens, al in 1852 klaagde het gemeentebestuur van Bergen op Zoom over het bestaan van een 'overtollig arbeidende klasse'.

¹⁰¹ CBS. Volkstellingen 1859 en 1869, resp. 282 en 374.

¹⁰² W.A. van Ham, 'Merck toch hoe sterck'. Bijdragen tot de geschiedenis van de Vestingwerken van Bergen op Zoom: In: Studies uit Bergen op Zoom 4, (1982), 97-103.

Een jaar later bleken er van de 8534 bewoners 322 personen permanent en 1435 tijdelijk bedeed. Dit beeld verbeterde enigszins met de komst van de eerste suikerfabrieken, maar de uittocht van arbeiders met name in slechte perioden bleef, totdat West-Brabant voldoende industriële capaciteit kreeg (zo rond 1900 en dan nog vooral in de steden).

Het aantal suikerfabrieken in Bergen op Zoom liep wel terug tot één, maar gelukkig vond in de in 1899 opgerichte spiritusfabriek een honderdtal arbeiders geregeld werk.

Hiernaast ontwikkelde zich de reeds genoemde metaalnijverheid, zodat rond 1900 Bergen op Zoom, ondanks de weinig actieve houding van de lokale overheid toch een bedrijvig industrie-centrum was geworden ¹⁰³).

Tegen de achtergrond van een onmiskenbare bevolkingsgroei, een uitbreiding van de stad, een niet onbelangrijke agrarische sector, een hoofdzakelijk nog ambachtelijk bedrijfsleven en een aanzienlijke volksklasse, moeten we de ontwikkeling van het Bergse onderwijs in de tweede helft van de vorige eeuw bezien.

¹⁰³ H.v. Velthoven, 'Noord Brabant op weg naar groei en welvaart 1850-1920.' (Nijmegen 1963). H.F.J.M. v.d. Eerenbeemt, 'Ontwikkelingslijnen en Scharnierpunten in het Brabants industrieel bedrijf 1777-1914.' (Tilburg 1977).

IV En drukbevolkte schoolklas in de school van J.P. Brogtrop in de Engelsestraat

2

De groei van het lager onderwijs in Bergen op Zoom

de periode van ± 1860 tot ± 1880

De situatie rond 1860

De Lager Onderwijswet van 1857 zorgde ook in Bergen op Zoom voor aanpassing aan de nieuwe wettelijke regels. Het gemeentebestuur moest zorgen voor voldoende openbare scholen, toegankelijk voor alle kinderen. De bestaande toestand voldeed niet aan de eisen van de wet, getuige ook de verslagen van de plaatselijke schoolcommissie uit de jaren 1859 en

1860. Deze commissie bestond in 1859 uit vier leden, waarvan er op dat moment twee tevens raadslid waren (J. Drabbe en A.J.L. de Roock), terwijl het derde lid (J.L. van Hal) tot 1858 in de gemeenteraad had gezeten en de vierde persoon (Jhr. Mr. F. Verheijen) vanaf 1863 nog enkele jaren deel van de raad zou uitmaken.

Er was één openbare school voor lager onderwijs (ULO) voor jongens en meisjes (tevens kostschool), die niet toegankelijk was voor onvermogenen, met als hoofd P.D. Koning. Daarnaast was er een gesubsidieerde school voor meisjes (GLO) met als hoofd Mej. Heynis, ook niet toegankelijk voor onvermogenen (overigens noemen verslagen deze school openbaar).

Verder bestonden er vier bijzondere scholen, alle voor GLO. Het betrof een school voor jongens (hoofd: J.P. Brogtrop) die was voortgekomen uit de armenschool van de Vincentiusvereniging, een school voor jongens en meisjes (tevens kostschool) met als hoofd S. Geri, een school voor meisjes met als hoofd Mej. Wijnands (school van religieuze zusters) en een school voor jongens en meisjes (van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen) met als hoofd C.L. Sitsen. Vermeldenswaard hierbij is, dat alle leerlingen die kosteloos onderwijs genoten, op de bijzondere scholen zaten, getuige ook de hiernaast staande tabel 1.

Dat de onvermogenen op bijzondere scholen zaten, had waarschijnlijk de instemming van het gemeentebestuur. Dit blijkt onder andere uit de redenen die men opgaf bij het verlenen van de toestemming voor de oprichting van een armenschool van de Vincentiusvereniging in 1850. Naast het opvangen van het gemis van een stedelijke armenschool was het ook van belang om een groot getal jongens door gepast onderwijs tot zedelijkheid en godsdienst op te leiden.

Om de armenschool in stand te houden (dit bleek namelijk al snel een probleem), probeerde de Vincentiusvereniging in 1851 het onderwijs uit

V Burgemeester P.J.C.P. [van Hasselt](#) (1807-1895) was lid van de plaatselijke schoolcommissie

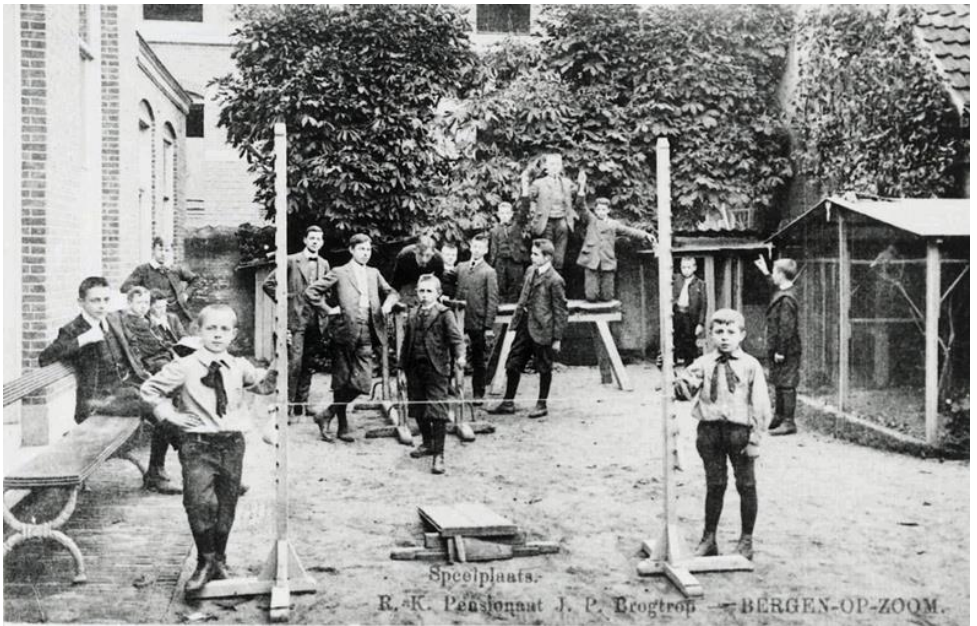
te breiden met een burgerschool, waarbij het schoolgeld op deze laatste afdeling moest dienen om de behoeftige kinderen onderwijs te kunnen blijven geven. Wederom gaf het gemeentebestuur, na positief advies van de plaatselijke schoolcommissie, hiervoor toestemming aan de vereniging met als voorwaarde echter, dat het onderwijs voortaan zou worden gegeven door een hoofdonderwijzer met de vereiste rang. Daarop sloot de vereniging een contract met J.P. Brogtrop, een onderwijzer

van de tweede rang, die op 1 januari 1852 startte. Bij dit alles moeten we wel bedenken, dat zowel de burgemeester (van Hasselt) als twee leden van de plaatselijke schoolcommissie (J.F. van Coch en H.P.W. Morgen) tevens lid waren van de plaatselijke Conferentie van de St. Vincentiusvereniging ¹⁰⁴).

Voorstellen tot een nieuwe regeling

Het openbaar onderwijs schoot dus eind jaren '50 tekort ten aanzien van de onvermogenen, wat ook de plaatselijke schoolcommissie in het

¹⁰⁴ P.G.N.M. Winters, 'De liefdewerken van de Vincentiusvereniging: In: Studies uit Bergen op Zoom 6, (1988), 81-118.

VI De [speelplaats](#) van de Brogtrop

beredeneerd verslag van zowel 1859 als 1860 ter sprake bracht. Er werden trouwens nog meer opmerkelijke mededelingen gedaan. Allereerst achtte men de toestand van het onderwijs (in het algemeen) voldoende, wat erop kan duiden, dat men het ontbreken van openbaar armenonderwijs niet als een probleem zag. Verder gaf de commissie een indicatie over de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs door de opmerking: 'Er bestaan twee scholen voor Roov.is Catholijken, welke van invloed moeten worden geacht te zijn op het minder algemeen bezoeken der openbare scholen.' Bedoeld zijn hier natuurlijk de scholen van Brogtrop en Wijnands. Overigens was er aan die bijzondere scholen geen subsidie verstrekt ¹⁰⁵).

¹⁰⁵ JPS 1859 en 1860. inv.nrs.: 2187 en 2188.

Tabel 1 Gemiddeld aantal leerlingen op de dag/avondscholen over 1859 en 1860

	Openbaar onderwijs		Bijzonder onderwijs			
	Koning/Heynis	Br/Ge/Wij/Si	w.v. kosteloos	<i>Verdeling kosteloos (cijfers 1860):</i> <i>Brogtrop Geri Wijnands Sitsen</i>		
januari 1859						
jongens	41	547	230			
meisjes	53	351	164			
kosteloos jongens		230				
kosteloos meisjes		164				
juli 1859						
jongens	33	477	202			
meisjes	52	354	158			
kosteloos jongens		202				
kosteloos meisjes		158				
januari 1860						
jongens	46	487	241	190		51
meisjes	56	348	196		170	26
juli 1860						
jongens	44	398	202	150		52
meisjes	56	320	169		140	29

Gezien de stukken en publicaties betreffende de regeling van het openbaar onderwijs in de gemeente was er in 1859 en 1860 nogal wat discussie en verschil van mening omtrent de nieuwe inrichting van het lager onderwijs in Bergen op Zoom, die door de wet van 1857 noodzakelijk was geworden.

Zo lag er het voorstel van de plaatselijke schoolcommissie van 15 augustus 1859, uitgaande van zes scholen, waarvan één openbare voor jongens en meisjes (ook min- en onvermogenen) en twee bijzondere gesubsidieerde scholen. Daarnaast bestond er ook een voorstel van B. en W. (van 31 januari 1860), waarbij sprake was van één openbare school

(GLO en MULO) voor jongens en meisjes, eventueel verdeeld in twee afdelingen en één bijzondere school (MULO) voor meisjes, gesubsidieerd door de gemeente. Ook raadslid A.J.L. de Roock liet zich niet onbetuigd, getuige zijn voorstel van 22 mei 1860. Hij stelde een wijziging voor van het ontwerp van het gemeentebestuur in die zin, dat in zijn plan het openbaar onderwijs werd uitgebreid met een school voor GLO ¹⁰⁶). Tegen de ontwerp-regeling van het gemeentebestuur, zoals die op 11 juni 1860 werd gepresenteerd, kwam meer verzet. Dit blijkt onder meer uit een bezwaarschrift van 'R.K. huisvaders en meerderjarige ingezetenen van de gemeente'. De kern van dit bezwaarschrift (ondertekend door zeventig personen) was, dat het R.K. bevolkingsdeel werd belast voor de uitbreiding van het openbaar onderwijs. Een bijgaand verzoek verlangde dan ook subsidie voor het bijzonder onderwijs ¹⁰⁷). Overigens was al eerder kritiek geuit op de voorstellen van zowel de schoolcommissie als het gemeentebestuur. In een artikel in 'Nieuws- en advertentieblad van Bergen op Zoom' van 15 februari 1860 werd voorgerekend wat beide ontwerpen de gemeente zouden gaan kosten. Allereerst vermeldde men wat het onderwijs tot op dat moment kostte voor de gemeente. Het was in totaal f 800, een bedrag, dat grotendeels bestond uit vergoedingen voor de onderwijzer aan de openbare school P. Koning en de onderwijzeres aan de bijzonder gesubsidieerde meisjesschool. Verder kreeg ook onderwijzer Sitsen een jaarlijkse toelage van f 100. Het voorstel van de plaatselijke schoolcommissie leidde volgens berekeningen van de commissieleden tot een bedrag van f 1532,50, terwijl de ontwerp-regeling van het gemeentebestuur jaarlijks in totaal f 1135 zou gaan kosten.

¹⁰⁶ Notulen van de Raad nr. 19; 1857-1863. Amendement ter sprake gebracht in de Raadsvergadering van 11 juni 1860 en aangenomen.

¹⁰⁷ GA BoZ, N.A. inv. nr.2135.

Het artikel gaf geen oordeel in hoeverre de beide voorstellen voldeden aan de wet, maar liet wel duidelijk doorklinken, dat de gemeenteraad met deze ontwerp-regelingen behoorlijk tekort schoot ten aanzien van de onvermogenen.

Men had al eerder geconstateerd, dat van de 'schoolpligtige' kinderen er in 1859 meer dan 440 verstoken waren van onderricht. '(...) *De strijd dezer dagen in de regeling van het onderwijs, bewijst zonneklaar, wat prijs men nog aan volksverlichting en volksbeschaving bij velen hecht. Wij uiten de wensch, dat onze gemeenteraad de uitgave van het schoolwezen niet re veel beknipt, omdat karigheid in het kosteloos onderwijs en door aan hetzelfde eene vermogende uitbreiding niet te geven, de schuld niet worde, dat er honderden niet naar school gaan of langer op dezelve verblijven; want de karigheid zou stuivers in de beurzen laten, om deze met guldens te betalen aan armoede, ellende, zedeloosheid en allerlei kwaad*' ¹⁰⁸).

Blijkbaar heeft deze wens weerklank gevonden, want in de raadsvergadering van 11 juni 1860 werd het voorstel van De Roock aangenomen. Dit betekende dus de uitbreiding van het openbaar lager onderwijs met één school voor GLO, bedoeld voor kinderen van min- en onvermogenen. Overigens stemden 5 van de 12 raadsleden tegen het voorstel, waaronder de burgemeester (Van Hasselt) en één van de twee wethouders (De Ram). Het voorstel van het gemeentebestuur ten aanzien van de gesubsidieerde bijzondere meisjesschool voor MULO (in stand houden van deze school met een jaarlijkse subsidie van f 200) werd verder zonder discussie in stemming gebracht en aangenomen ¹⁰⁹). Dat deze uiteindelijke regeling nog meer kosten met zich meebracht dan het gemeentebestuur zich had voorgesteld, moge duidelijk zijn. Zo

¹⁰⁸ 'Nieuws- en advertentieblad van Bergen op Zoom.' woensdag 15 februari 1860.

¹⁰⁹ GA BoZ, Raadsnotulen 1857-1863, inv. nr.19.

vermeldde het jaarverslag van de plaatselijke schoolcommissie over 1862 aan kosten voor jaarwedden en vergoedingen een bedrag van f 3072,84. Dit betekende zodoende een grote aanslag op de gemeentelijke financiën. Daarbij kunnen we de gemeenteraad van Bergen op Zoom rond 1860 typeren als een rustig college van goed gesitueerde heren, bedacht op een zuinig financieel beheer en zoveel mogelijk overlatend aan het particulier initiatief. Bovendien was de omschakeling in Bergen op Zoom van de oude naar de nieuwe situatie extra groot, omdat binnen de oude toestand het armenonderwijs juist in handen was van bijzondere scholen, terwijl in diverse andere plaatsen in Brabant (bijvoorbeeld Breda) het openbaar onderwijs de scholing van kinderen van onvermogenen reeds verzorgde ¹¹⁰).

De vraag blijft echter of in Bergen op Zoom de houding van de bestuurders is geweest zoals Van Tijn deze schetst, namelijk dat conservatieve bestuurders er na 1857 niets voor voelden om kinderen van de mindere stand tot ontwikkelde burgers te maken en dit nota bene uit de gemeentekas. Dit zou in ieder geval verklaren waarom Van Hasselt en De Ram als burgemeester en wethouder met een zekere tegenzin (bedenk hun houding inzake het wijzigingsvoorstel van De Roock) de regelingen volgens de wet van 1857 invoerden. Duidelijk is wel de houding van plaatselijke bestuurders inzake het standsverschil in het onderwijs. Via de schoolverordeningen en schoolgeldregelingen zorgde het gemeentebestuur ervoor dat arm en rijk gescheiden bleven. (zie tabel 3).

Van passief toezicht naar actieve bevordering van het onderwijs
Met de start van de nieuwe openbare school voor GLO in september 1861 trad de nieuwe schoolregeling in werking en de plaatselijke

¹¹⁰ C.J.M. Brok, 'De verhouding openbaarbijzonder onderwijs in Breda gedurende de negentiende eeuw.' (Tilburg 1964), 93.

schoolcommissie kon dan ook in haar jaarverslag over 1861 vermelden, dat er nu een einde was gekomen aan een toestand die niet voldeed aan de normen van de wet van 1857. De commissie constateerde verder, dat de nieuw opgerichte openbare school zeer druk werd bezocht. Dit laatste was ook niet zo verwonderlijk, want op deze nieuwe school, onder leiding van de heer Juten, zaten voor het merendeel onvermogenen en in vergelijking tot de reeds bestaande openbare school voor GLO en MULO was het schoolgeld lager. Ter vergelijking zijn de tarieven hieronder nog eens gegeven ¹¹¹).

	1e klasse	2e klasse	3e klasse
Openbare school GLO/ MULO KONING	f 2,50	f 2,-	f 1,50
Openbare school GLO JUTEN	f 0,60	f 0,50	

Het onderscheid tussen beide scholen bleek ook uit de jaarwedden van de betreffende hoofdonderwijzers. Voor het hoofd van de GLO/MULO-school bedroeg dit f 1500,-. per jaar inclusief f200,-. rijkssubsidie en daarenboven f 150,-. wegens gemis van de vrije woning. Voor het schoolhoofd van de GLO-school was dit f 700, en f 0,10 per maand van elk schoolgaand kind. Zoals ook bleek uit het verslag van de plaatselijke schoolcommissie over 1861, had de nieuwe regeling en de komst van de nieuwe openbare school grote gevolgen voor de leerlingenpopulatie van de overige (bijzondere) scholen. Zo kende de school van Brogtrop vanaf 1861 geen onvermogenen leerlingen meer en was het totaal aantal leerlingen teruggelopen van 325 jongens in januari 1859 tot 154 jongens (en 14

¹¹¹ JPS 1861, inv. nr. NA2/2189.

meisjes) in januari 1861. Ook het aantal leerlingen op de andere bijzondere scholen was sterk teruggelopen, zoals tabel 2 laat zien.

Opmerkelijk bij dit alles was, dat de daling van het leerlingenaantal bij het bijzonder onderwijs erg duidelijk aan het licht kwam in januari 1861. (N.B. het raadsbesluit betreffende de nieuwe regeling was van 7 december 1860, terwijl de nieuwe openbare school van de heer Juten pas startte in september 1861 met 67 leerlingen). Het lijkt erop, dat vooral de onvermogende jongens hiervan tijdelijk de dupe werden, want zij konden niet meer terecht op de school van Brogtrop. Hij had begin 1861 de burgerschool van de St. Vincentiusvereniging overgenomen, waarbij de armenschool was opgeheven. De Vincentianen hadden geen moeite met de plaatsing van jongens van min- en onvermogende ouders op de nieuwe openbare school. want aan het hoofd stond immers 'een braaf katholiek onderwijzer' ¹¹²).

Het beeld over meisjes is echter heel anders, want de school van Wijnands liep weliswaar terug in 1861, maar het merendeel bestond nu juist uit meisjes van onvermogenden. De meisjes, van wie de ouders schoolgeld betaalden, konden nu terecht op de openbare scholen of op de gesubsidieerde bijzondere MULO-school voor meisjes. Deze laatste school ontving een jaarlijkse subsidie van f200, die in 1863 zelfs verhoogd werd tot f 400. Als reden voor deze jaarlijkse toelage werd vermeld: '(. .) omdat er geene openbare school voor meisjes in de gemeente bestaat' ¹¹³).

Een merkwaardige opmerking, als men bedenkt, dat op het openbare MULO ook meisjes zaten. Mogelijk heeft het standskarakter van het lager onderwijs doorgewerkt bij de bijzondere meisjesschool. Het schoolgeld was trouwens beduidend hoger, dan op de openbare MULO- school.

¹¹² P.G.N.M. Winters, 112.

¹¹³ JPS 1862, inv. nr. NA2/2190.

De nieuwe schoolregeling in de praktijk

Al snel bleek, dat de openbare scholen het drukst bezocht werden, waarbij de plaatselijke schoolcommissie bijvoorbeeld in het verslag over 1863 als redenen aangeeft: '(. .) behalve de meerdere geschiktheid van het onderwijzend personeel, (ook) de omstandigheid, dat in de openbare scholen goedkoop en gratis onderwijs gegeven wordt.' De groei van het openbaar onderwijs bleek ook uit de constatering dat er spoedig ruimtegebrek zou optreden op de school voor GLO en uit het feit, dat er plannen waren voor het bouwen van een nieuwe school voor het MULO, de school van Koning dus, die trouwens in de loop van 1862 opgevolgd werd door A.v.d. Wijnpersse ¹¹⁴).

Overigens ging aan het vertrek van de heer Koning een vervelende kwestie vooraf, die speelde tussen hem en het gemeentebestuur. Koning had namelijk als kostschoolhouder tot 1860 een extra inkomen van f 400 per jaar. De nieuwe schoolregeling en de voorgenomen verbouwing van het schoolgebouw tastten volgens Koning zijn verkregen rechten aan. In de gemeenteraad werd over deze zaak in het voorjaar van 1860 diverse malen gediscussieerd, waarbij de vraag centraal stond, of Koning gemachtigd was om naast zijn huisgezin ook andere personen in het schoolgebouw te laten inwonen.

Uiteindelijk besloot de Raad op 16 maart 1861, dat er met ingang van de volgende vakantie geen kostschool-leerlingen meer in het schoolgebouw mochten inwonen. In een reactie zond Koning stukken naar het bestuur over zijn bevoegdheid tot het houden van kostschoolleerlingen. waarbij hij tevens verzocht om schadeloosstelling wegens de verbouwing van de school. Koning verzocht verder nog bij wijze van schikking een vergoeding van f 250,-. aan hem toe te kennen. De Raad besloot toen tot een

¹¹⁴ JPS 1863, inv. nr. NA2/2191.

schikkingsbedrag f 150,-, waarbij uit de notulen duidelijk de indruk naar voren kwam, dat de raadsleden vóór stemden om van de zaak af te zijn. Dat de verhoudingen ondertussen danig verstoord waren, viel op te maken uit reacties van raadsleden in latere vergaderingen en uit het feit, dat Koning plotseling ontslag nam in december 1862.

Hoewel enkele raadsleden vraagtekens zetten bij de gevolgte ontslagprocedure, werd de voorzitter opgedragen om snel een nieuwe oproeping te doen en het ontslag te verlenen. De Raad nam op de koop toe, dat de school enige tijd zonder schoolhoofd kwam te zitten; de benoeming van de heer v.d. Wijnperse volgde pas op 2 augustus 1862. De hele affaire Koning laat ons in ieder geval zien, dat de aanpassing aan de nieuwe onderwijswet van 1857 in Bergen op Zoom met de nodige strubbelingen gepaard ging. De 'schoolhouder' Koning met zijn half-private schoolsysteem paste niet meer in het nieuwe publieke stelsel.

Zoals reeds gezegd waren ook de tarieven van het schoolgeld bepalend voor de sterke groei van het openbaar onderwijs. In het onderwijsverslag over 1866 is de schoolcommissie hierover zeer helder: er is daar meer onderwijzend personeel, de schoolgelden zijn lager en een groot aantal kinderen gaat er kosteloos naar school, '(. .) Er moet dus, al was het onderwijs op beide evengoed, meer toevloed zijn naar de openbare dan naar de bijzondere' ¹¹⁵). De tarieven van eind 1862 zijn in [Tabel 3](#) aangegeven ¹¹⁶).

¹¹⁵ JPS 1866, nr. NA2/2194.

¹¹⁶ JPS 1862, nr. NA2/2190.

Samenvattend kunnen we stellen, dat vanaf 1863 het merendeel van de schoolgaande jongens op de openbare scholen zit, terwijl in het begin ook de meisjes in meerderheid de gesubsidieerde, scholen bezoeken. Op de volgende pagina maakt [Tabel 4](#) dit duidelijk ¹¹⁷).

Overigens was er geen sprake van groei niet bij de gesubsidieerde meisjesschool. De schoolcommissie sprak in het verslag over 1866 van een terugloop van het leerlingenaantal, waarbij men de oorzaken niet zoekt in (de kwaliteit van) het onderwijs, maar in factoren buiten het onderwijs (zonder deze nader te vermelden).

De gemeenteraad was trouwens in 1863 al akkoord gegaan met een verhoging van de jaarlijkse subsidie tot f 400 (was f200) bij de benoeming van Mej. van Naerssen, waarbij uit de gevoerde discussie naar voren kwam, dat deze aanpassing nodig was om kwalitatief geschikt personeel aan te trekken ¹¹⁸).

Waarschijnlijk heeft de terugloop van de gesubsidieerde school te maken met ontwikkelingen op de zusterschool in 1864. In dat jaar werden namelijk allerlei interne problemen opgelost en begon voor dit instituut een periode van bloei, waarbij na verloop van tijd naast de Armenklas

VII A. van de [Wijnpersse](#), hoofd van de openbare school

¹¹⁷ JPS 1863, nr. NA2/2191.

¹¹⁸ GA BoZ, Raadsnotulen 1857-1863, nr. 19.

voor nietbetalende leerlingen ook een Hollandse en een Franse klas aan het instituut verbonden was ¹¹⁹).

Opvallend is verder, dat het getal der hulponderwijzers in de jaren '60 over het algemeen groter was dan de wet voorschreef, zowel bij het openbaar als bij het bijzonder onderwijs. Zo zijn er bijvoorbeeld in 1866 op beide openbare scholen elk drie hulponderwijzers; op de bijzonder gesubsidieerde één en bij het overig bijzonder onderwijs in totaal zes. De verhouding van kwekelingen (totaal zeven) is: twee op de openbare GLO en vijf op de bijzondere scholen ¹²⁰).

Tabel 2 Aantal leerlingen op de bijzondere scholen

	GERI	WIJNANDS	SITSEN
januari 1859			
jongens	52		170
meisjes	18	256 *	68
januari 1861			
jongens	30		
meisjes	3	153 **	
juli 1861			
jongens			44
meisjes			26

• inclusief 140 kosteloos

•• inclusief 153 kosteloos

¹¹⁹ GA BoZ, 'Kroniek van het Antoniusgesticht.' Bergen op Zoom, z.j., 5-13.

¹²⁰ JPS 1866, nr. NA2/2194.

Tabel 3 Tarieven schoolgeld 1862 (per maand)

	1e klasse	2e klasse	3e klasse
Openbare school voor MULO V.D. WIJNPERSSE	f 1,50	f 1,25	f 1,-
Openbare school voor GLO JUTEN	f 0,60	f 0,50	
Gesubsidieerde bijzondere school MULO HEYNIS	f 2,50		
Bijzondere school voor MULO GERI	f 1,50	f 1,25	f 1,-
Bijzondere school voor GLO BROGTROP	f 1,50	f 1,25	f 1,-
Bijzondere school voor GLO WIJNANDS	f 1,50	.. f 1,-	f 0,50
Bijzondere school voor GLO SITSEN	f 1,-	-	

Veranderde opstelling van de toezichthouders

Uit het voorafgaande wordt onder andere duidelijk, dat de gemeentelijke bestuurders in het begin van de jaren '60 een koerswijziging hebben gemaakt ten aanzien van het onderwijs. Zij moesten omschakelen van passieve toezichthouders tot actieve stimulators van het (openbaar) onderwijs. Toen ze echter, mede onder druk van de nieuwe regeling van 1857, de gedachte aanvaardden, dat de gemeentelijke overheid in eerste instantie moest zorgen voor goed onderwijs, waakten ze er sterk voor, dat het standverschil in het onderwijs bleef bestaan. Van een doorbraak in dit opzicht zou nog lange tijd geen sprake zijn.

Uit de raadsnotulen blijkt overduidelijk, dat in de jaren '60 de meeste tegenstellingen zich voordeden op het terrein van onderwijssalarissen, benoemingen, schoolgeldregelingen en de uitbreiding van het openbaar

onderwijs. De meerderheid van de raad accepteerde in deze periode de noodzakelijke kosten in verband met de verbetering van het openbaar stelsel.

Het karakter van het schoolsysteem stond nauwelijks ter discussie en er was ook geen sprake van een grote spanning tussen rooms-katholieke of Nederlands-hervormde raadsleden. Tekenend voor het laatste is de samenwerking tussen de twee leden van de plaatselijke schoolcommissie, die tevens raadslid waren, te weten Drabbe en De Roock. Drabbe (Nederlandshervormd), reeds lid in de jaren '50, kon door zijn lange lidmaatschap van zowel Raad als schoolcommissie (tot 1883) een behoorlijke stempel drukken op het gemeentelijk onderwijsbeleid. Ongetwijfeld heeft ook hij de evolutie doorgemaakt van gemeenteraadslid, bedacht op zuinig financieel beheer en zoveel mogelijk overlatend aan particulieren, naar een actieve ondersteuner van het openbaar onderwijs, dat een grote aanslag deed op de gemeentelijke begroting.

Met name zijn samenwerking met de rooms-katholieke De Roock, die in de gemeenteraad vaak dezelfde opstelling had in onderwijszaken, toont aan, dat er een relatief vreedzame relatie bestond tussen protestantse en katholieke bestuurders. Van een katholieke reactie in de gemeenteraad met betrekking tot het onderwijs was in de jaren '60 en '70 niet veel te merken ¹²¹).

¹²¹ GA BoZ, notulen van de raad 1857-1875.

Tabel 4 Gemiddeld aantal leerlingen per school in 1863

	jongens	meisjes
Openbare school voor MULO V.D. WIJNPERSSE	51	12
Openbare school voor GLO JUTEN	243	105
Bijzondere school MULO (gesubsidieerd) VAN NAERSSEN		41 *
Bijzondere school voor MULO GERI	30	
Bijzondere school voor GLO BROGTROP	78	6
Bijzondere school voor GLO WIJNANDS	12	85 **
Bijzondere school voor GLO SITSEN	?	? ***

* Mejuffrouw Heynis is in 1863 opgevolgd door Mej. van Naerssen, terwijl zij op haar beurt weer is vervangen door Mej. Rappard.

** Mejuffrouw Wijnands is in 1865 opgevolgd door Mej. de Backer, die in 1868 weer werd vervangen door Mej. Peeters.

*** Het overlijden van het schoolhoofd Sitsen (23-12-1863) betekende dat de school werd opgeheven.

Slachtoffer van het succes; problemen in de jaren '60 en '70 door de groei van het aantal leerlingen.

De noodzaak tot uitbreiding van het onderwijs kwam duidelijk aan het licht, toen er in de tweede helft van de jaren '60 ruimtegebrek ontstond bij het openbaar onderwijs. In juni 1864 ging de gemeenteraad akkoord met een nieuw schoolgebouw voor MULO, aanbesteed voor een bedrag van f 15.960.

Het jaar daarop stuurde de district-schoolopziener een uitnodiging aan het gemeentebestuur om over te gaan tot uitbreiding van het lager onderwijs in de gemeente.

Het meest merkwaardig echter was een 'adres' van de heer P. Koenraadt, R.K. pastoor en enige andere ingezetenen van Bergen op Zoom en Woensdrecht op 26 juli 1865. Zij verzochten hierbij de oprichting van een openbare school voor gewoon lager onderwijs in de nieuwe parochie St. Antonius in de buitenpoortერი. Blijkbaar had de katholieke geestelijke niet zoveel problemen met de openbare school, getuige dit verzoek.

Deze houding past in het algemene beeld van katholiek Brabant in deze periode. Van de pauselijke Encycliek Quanta Cura (1864), die de openbare neutrale school als onaanvaardbaar van de hand wees, zou nog lange tijd weinig te merken zijn in Bergen op Zoom, ook niet na 1868, toen de bisschoppen in een mandement katholieken opdroegen te ijveren voor bijzondere scholen, waar positief katholiek onderwijs werd gegeven.

Overigens werd het verzoek van de pastoor en de zijnen niet gehonoreerd. De gemeenteraad besloot niet in te stemmen met het oog op de financiële situatie. Tegen dit besluit stemden de heren Drabbe en de Roock, respectievelijk voorzitter en ex-lid van de plaatselijke schoolcommissie).

Dat het gemeentebestuur ijverig op zoek was naar oplossingen, bleek duidelijk uit discussies in de raad. Zo werd in april 1867 besloten om het schoolgeld te betalen voor onvermogens uit de buitenpoortერი, die te Heerle (buiten de gemeente dus) naar school gingen.

Een 'originale' oplossing voor het probleem vond het gemeentebestuur in 1867 door de school van Brogtrop een subsidie te verstrekken (f 800) en deze school aan te wijzen als 'tussenschool der bestaande openbare scholen'. Men kreeg van Gedeputeerde Staten zelfs toestemming om een gebouw (in de Engelsestraat) aan te kopen voor deze gesubsidieerde

bijzondere school. Tegelijkertijd bestemde men de openbare school van Juten uitsluitend voor kinderen die kosteloos onderwijs genoten. Dat deze wijziging gevolgen had voor de bestaande schoolgeldregeling is duidelijk. De openbare school voor GLO werd vanaf maart 1868 alleen toegankelijk verklaard voor kinderen, waarvoor geen schoolgeld geheven kon worden. Op de nieuwe gesubsidieerde school voor bijzonder onderwijs was de regeling nu als volgt: 1^e klasse f 0,90 per maand; 2^e klasse f 0,75 per maand en 3^e klasse f 0,60 per maand ¹²²). Overigens vermeldde pas het jaarverslag van 1868 de verandering van de school van Brogtrop. Het was nu een 'gesubsidieerde bijzondere school voor gewoon lager onderwijs en fransch, waaraan verbonden eene avondschool voor volwassenen.' Als reden voor de verleende subsidie aan twee van de bijzondere scholen schreef men: '[..] *beide verleend, omdat anders het getal openbare scholen te gering zou zijn*' ¹²³). Het verslag van schoolhoofd Juten over 1868 geeft duidelijk aan wat de gevolgen waren voor zijn school. Hij constateerde immers een aantal zaken, zoals de daling van het leerlingenaantal in het eerste kwartaal van 1868 doordat aan 128 kinderen (voor wie schoolgeld werd betaald) de toegang tot de school werd onttrokken. Hij liet daarbij niet na om te vermelden, dat de graad van ontwikkeling op een lager peil was komen te staan. Overigens gaf de gemeenteraad toestemming om een schadevergoeding te regelen voor schoolhoofd Juten, die immers een deel van zijn inkomsten zag verdwijnen door het vertrek van betalende leerlingen ¹²⁴).

¹²² JPS 1867, nr. NA2/2195.

¹²³ JPS 1868, nr. NA2/2196.

¹²⁴ GA BoZ, verslag schoolhoofd openbare GLO over het jaar 1868, d.d. 30 januari 1869.

Nog meer oplossingen voor de groei van het aantal leerlingen

De kwestie van de openbare school in de buitenpoorterie (Nieuw-Borgvliet) bleef eind jaren '60 actueel. Van Gedeputeerde Staten kreeg het gemeentebestuur in 1869 toestemming om samen met de naburige gemeente Woensdrecht een gemeenschappelijke school voor GLO op te zetten in deze pas opgerichte parochie. In de tweede helft van 1870 begon deze school te draaien o.l.v. de heer Willems, die echter in maart 1873 al werd vervangen door de heer Van Zandvoort.

In het begin van de jaren '70 van de vorige eeuw waren er nog meer veranderingen in de samenstelling van het aantal scholen voor lager onderwijs. Naast de reeds genoemde oprichting van de (gemeenschappelijke) openbare lagere school te Nieuw-Borgvliet werd er in juli 1870 ook een bijzondere MULO-school voor meisjes gesticht. Deze instelling kwam onder leiding te staan van Mejuffrouw J. Bode. Volgens het verslag van de plaatselijke schoolcommissie was hier echter sprake van een school voor kostleerlingen. Ze stelde: *'De eenige bijzondere school, die eigenlijk bestemd is voor dagkinderen, daar de overige meer uitsluitend voor kostleerlingen zijn ingerigt, wordt even druk bezocht als de openbare scholen.'*

Genoemde bijzondere school voor dagkinderen is de zusterschool voor GLO onder leiding van Mejuffrouw Peeters. Ook het aantal leerlingen (okt. 1870: 19 leerlingen) en de schoolgeldbijdrage (f 50,- per jaar) wijzen op een dergelijk type school ¹²⁵).

Een andere belangrijke uitbreiding van het publieke stelsel was de opheffing van de gesubsidieerde bijzondere MULO-school voor meisjes in 1872, die het jaar daarop (per 1 juli 1873) werd vervangen door een openbare MULO-school voor meisjes met als hoofd Mejuffrouw A.

¹²⁵ JPS 1870, nr. NA2/2198.

Timans. De gemeenteraad stelde haar jaarwedde vast op f 1000,- met vrije woning en een veranderlijk inkomen van f 0,40 per maand voor iedere leerling die de dag- en avondschool bezocht. De schoolgeldtarieven waren voor de 1e, 2e en 3e klasse respectievelijk f 2,50, f 2,- en f 1,50. Ongetwijfeld heeft het verzoek om eervol ontslag van het hoofd Mej. Rappard de komst van een openbare meisjes-MULO versneld. Een bijkomend gevolg was, dat de reeds bestaande openbare MULO-school vanaf dat moment alleen toegankelijk werd voor jongens ¹²⁶).

Een aparte beschouwing besteedde de plaatselijke schoolcommissie aan de gesubsidieerde bijzondere school van Brogtrop in haar verslag van 1874. Men stelde daarbij, dat deze inrichting niet goed werd begrepen en vaak werd gezien als een voorbereidende school voor die van meer uitgebreid lager onderwijs (van Van de Wijnperse). Volgens de commissie was dit echter niet de bedoeling, omdat zij (in 1867) in het leven was geroepen om de overbevolkte school van Juten te ontlasten, waarbij de leerlingen voor kosteloos onderwijs enkel terecht konden op de school van Juten, terwijl de betalende leerlingen overgingen naar Brogtrop.

Overigens toonde de zogenaamde tussenschool van Brogtrop aan, dat er geen scherpe tegenstelling bestond tussen openbare en bijzondere scholen. Een aantal (betalende) leerlingen is blijkbaar vrij soepel van de openbare (Juten) naar de bijzondere school van Brogtrop verhuisd. Deze verschuiving is goed te zien in de tabel met het aantal leerlingen (zie bijlage 1) ¹²⁷). In hetzelfde verslag staat ook vermeld het reeds genoemde nieuwe gebouw voor de school van Juten aan de St. Antoniusstraat/

¹²⁶ JPS 1872, (geen inv. nr.; Bijlage van het verslag van de toestand van de gemeente over 1872).

¹²⁷ JPS 1874, nr. NA2/2200.

VIII [Ontspanningsoord](#) van het instituut Brogtrop

Noordsingel, dat tijdelijk enige soelaas bood voor het groeiend aantal leerlingen ¹²⁸).

Dat al deze sterk stijgende kosten een probleem vormden voor de gemeentebegroting werd duidelijk uit de besluiten van de gemeenteraad eind jaren '60. Allereerst was er de subsidiëring van de bijzondere school van Brogtrop om het plaats- c.q. ruimtegebrek op te vangen, terwijl men daarnaast de oprichting van een nieuwe openbare school in de buitenpoortერი (ondanks verzoeken o.a. van de schoolopziener) uitstelde. De gemeenschappelijke school, die er uiteindelijk kwam en de stichting van een openbare MULO-school voor meisjes zorgden alleen maar voor een toename van de financiële problemen.

Dat de betrokkenheid van de gemeentelijke overheid bij het onderwijs niet alleen uit financiële overwegingen voortkwam, bleek uit de steeds vaker voorkomende opmerkingen over het schoolverzuim in de rapporten van de schoolcommissie. Vandaar een nadere beschouwing van dit fenomeen.

¹²⁸ Zie ook dossier inzake het bouwen van een openbare school voor GLO, inv. NA2/2183

Het schoolverzuim in de jaren '60 en '70

Volgens de bepalingen van de lager onderwijswet van 1857 moest het gemeentebestuur het schoolgaan van kinderen der bedeeden en onvermogens zo veel mogelijk bevorderen. Er waren echter in de eerste jaren na 1857 nauwelijks opmerkingen van het gemeentebestuur of de plaatselijke schoolcommissie die de indruk gaven, dat men het schoolverzuim scherp volgde.

Over het schoolbezoek plaatste de schoolcommissie voor het eerst in 1866 een opmerking. Ze constateerde toen dat het getal der schoolgaande kinderen ongunstig was in verhouding tot de bevolking, of zoals het nog eens extra werd toegelicht: 'Een groot aantal ouders schijnt nog niet het voorregt op prijs te stellen om hunne kinderen wetenschappelijk te doen onderwijzen ¹²⁹).

In de jaren daarna voegde men eraan toe, dat veel ouders de kinderen geheel niet naar school lieten gaan of te vroeg van school namen, zodra ze enigszins geschikt werden wat te verdienen. Dit laatste bleek vooral uit het kleine getal leerlingen in de hoogste klassen van de school voor kosteloos onderwijs. Het hoofd van deze school was in zijn verslagen veel concreter. Hij stelde, dat in april 1868 in de hoogste klasse 64 leerlingen zaten en in december van dat jaar (einde van de cursus) nog maar 32, terwijl hij in 1872 opmerkte, dat in oktober (1871) 17 leerlingen de school verlieten om in de suikerfabriek te gaan werken. Slechts één hiervan was 12 jaar oud, de anderen slechts 9, 10 of 11 jaar. Van deze kinderen kwamen er kort daarna drie terug ¹³⁰).

Een ander probleem, samenhangend met het schoolbezoek, was het ontbreken van een school in de buitenpoortერი (bedoeld werd 'Nieuw-

¹²⁹ JPS 1866, nr. NA2/2194.

¹³⁰ GA BoZ, Verslagen van het schoolhoofd openbare GLO (Juten) over de jaren 1868 en 1870. (geen inv.nr.).

IX School C van [hoofdonderwijzer](#) Juten aan de Noordsingel

Borgvliet'). De commissie constateerde dat daar, om het schoolgaan te bevorderen, een openbare school gewenst was. Ook de stichting van een R.K. kerk aldaar speelde daarbij een rol. Gezien de ligging van Nieuw-Borgvliet in de nabijheid van de gemeente Woensdrecht, stelde de commissie tevens voor om deze school gemeenschappelijk op te richten met deze aangrenzende gemeente ¹³¹).

Zoals reeds is vermeld startte deze school in 1870 en in haar verslag van 1872 kon de commissie berichten, dat over de laatste twee jaren het getal schoolgaande kinderen aanmerkelijk was vermeerderd, maar in

¹³¹ JPS 1868, nr. NA2/2196.

verhouding tot de bevolking nog ongunstig was. Men erkende verder, dat er moeilijk middelen te vinden waren om deze situatie te verbeteren ¹³²). Overigens bleek wat betreft het schoolverzuim deze gemeenschappelijke school het 'Zorgenkind', gezien de telkens terugkerende klachten hierover. Zo stelde de commissie in 1876, dat gedurende de zomer veel kinderen wegbleven vanwege de veldarbeid en dat dit euvel op alle 'plattelandsche' scholen moeilijk te bestrijden was. Raadselachtig blijft dan ook de opmerking in het verslag van 1871 over gepaste maatregelen om het schoolverzuim op de openbare school voor kosteloos onderwijs tegen te gaan.

Duidelijker was de plaatselijke schoolcommissie in 1872 toen zij berichtte over het uitreiken van beloningen aan kinderen van de school voor kosteloos onderwijs, die zich hadden onderscheiden door vlijtig schoolbezoek. Niettemin bleef de commissie ook in de daaropvolgende jaren kritiek leveren op de houding van ouders die hun kinderen niet naar school stuurden.

Doordat ouders hun kinderen te vroeg lieten werken en daardoor een geregeld schoolbezoek belemmerden, hoopte de commissie, dat de wet van 1874 (n.b. de wet, die kinderarbeid verbood) enige verbetering zou brengen. Verder stelde men voor om in verband met het schoolbezoek de medewerking in te roepen van de armeninrichtingen. Het is niet na te gaan of dit ook daadwerkelijk gebeurde ¹³³).

Een andere poging om een regelmatig schoolbezoek te verkrijgen, was die zoals door Juten, het hoofd van de GLO-school voor kosteloos onderwijs, ondernomen werd. Door de samenstelling van de klassen (zowel in eerste, tweede als derde klas tachtig leerlingen, terwijl in de vierde, vijfde

¹³² JPS 1871, nr. NA2/2199.

¹³³ JPS 1874, nr. NA2/2200.

en zesde klas samen veertig kinderen zaten) was op deze school het schoolverzuim immers een groot probleem.

Naast de dreiging om leerlingen de toegang tot de school te ontzeggen bij onregelmatig schoolbezoek, zorgde het schoolhoofd dat trouw schoolbezoek beloond werd. Over 1874 kregen tachtig leerlingen zo'n beloning, terwijl bijvoorbeeld in 1876 al 107 iets ontvingen ¹³⁴).

Vanaf 1876 gaf de commissie aan, dat er een duidelijke verbetering was van het schoolbezoek, zowel absoluut als relatief. Als 'bewijs' hiervoor vergeleek men het aantal schoolgaande kinderen met dat van voorafgaande jaren en vermeldde men een stijgend aantal beloningen voor trouw schoolbezoek op de school van Juten (kosteloos onderwijs). Als aanvulling op de genoemde vergelijking is in tabel 5 het aantal schoolgaande kinderen vermeld als percentage van het totaal aantal inwoners, hoewel deze combinatie van gegevens slechts een ruwe indicatie kan geven (door het ontbreken van cijfers over het aantal kinderen tussen 6 en 12 jaar) ¹³⁵).

De toename van leerlingen bleek ook uit het feit, dat er in 1879 alweer plaatsgebrek was op de openbare school voor kosteloos onderwijs, hoewel men sinds 1874 een nieuw gebouw in gebruik had. Het probleem was hier echter (zoals hiervoor al is aangehaald) de evenredige verdeling van de leerlingen over de diverse klassen, wat bijvoorbeeld duidelijk werd uit het verschil in aantal kinderen van de eerste en de zesde klas in 1879 (respectievelijk 120 en 21 leerlingen).

Tot slot een opmerking over het schoolverzuim op de beide openbare scholen voor MULO In de diverse verslagen werd opgemerkt, dat er

¹³⁴ GA BoZ, Verslagen van het schoolhoofd openbare GLO (Juten) over de jaren 1868 en 1870. (geen inv. Nr.).

¹³⁵ JPS 1876 en 1877, bijlagen bij de verslagen van de toestand van de gemeente over 1876 en 1877.

weinig schoolverzuim was. Hiermee wordt bevestigd, dat het schoolverzuim sterk samenhang met de welstand en ontwikkeling van de ouders.

Tabel 5 **Aantal schoolgaande kinderen** (in aantallen en percentage van het totaal aantal inwoners van Bergen op Zoom)

	1875		1876		1877	
15 januari	989	10,14%	1031	10,48%	1084	10,83%
15 april	950	9,74%	965	9,81%	1061	10,60%
15 juli	942	9,66%	959	9,75%	1154	11,53%
15 oktober	1000	10,25%	1052	10,69%	1255	12,54%
Aantal inwoners	9756		9839	toename 0,85%	10005	toename 1,69%

Het bijzonder onderwijs in de jaren '60 en '70

Dat het gemeentebestuur, na aanvankelijke vertraging van de nieuwe wet van 1857, het openbaar onderwijs in de jaren '60 en versterkt in de jaren '70 heeft gestimuleerd, betekent niet dat het bijzonder onderwijs belemmerd werd in zijn ontwikkeling. Zo kregen de bijzondere meisjes-MULO en de school van Brogtrop een tijdlang subsidie. Bovendien zien we in deze periode dat de zusterschool (GLO voor meisjes) zelfs groeide. Ook de in 1878 opgerichte school van het Christelijk Nationaal Onderwijs bleek zich te kunnen handhaven, hoewel deze startte onder ongunstige omstandigheden. De katholieke Brogtrop had blijkbaar op zijn tussenschool ook leerlingen van niet-katholieke signatuur, want bij de oprichting van de bijzondere christelijke school in 1878 verloor hij een aantal leerlingen aan deze instelling ¹³⁶).

¹³⁶ VTG over 1878, bijlage J.P.S.

De ontwikkelingen tonen verder aan, dat er weinig aandrang is geweest van de katholieke geestelijken in de stad of katholieke notabelen om te komen tot een 'zuiver' rooms-katholieke school voor jongens, uitgaande bijvoorbeeld van een congregatie of van een parochie. De kerkelijke gezindheid van P. Koning (schoolhoofd van de MULO rond 1860 en Nederlands-hervormd) wijst erop, dat zijn school op zijn minst een neutraal karakter had. Het protest van katholieke ingezetenen tegen de nieuwe schoolplannen in 1860 was dan ook deels tegen de aard van deze reeds bestaande en volgens de plannen uit te breiden school gericht. Door de komst van de nieuwe openbare school voor kosteloos onderwijs, met Juten als katholiek schoolhoofd, was het bezoek van katholieke leerlingen aan het openbaar onderwijs niet al te bezwaarlijk. De meeste bedeeden in de stad (meer dan 80%) waren tenslotte van rooms-katholieke huize. In navolging van Brok, die de situatie schetst zoals deze zich in Breda voordeed, kunnen we daarom stellen, dat het (openbaar) onderwijs in Bergen op Zoom na 1860 een zodanig karakter had gekregen, dat het voor de katholieke meerderheid van de bevolking aanvaardbaar was ¹³⁷).

¹³⁷ GA BoZ, gemeenteverslagen over 1861, 1862 en 1863. en C.J.M. Brok, 200.

X Onderwijs-personeel bijeen in school C te Bergen op Zoom, 1893

De dominantie van het openbaar onderwijs in Bergen op Zoom,

de periode van ±1880 tot ±1900

Naar een nieuwe toestand door de wet van 1878

Vanaf 1880 was er sprake van een overgangssituatie. Het duurde een tijd voordat de veranderingen werden doorgevoerd, die een gevolg waren van de nieuwe wet op het lager onderwijs van augustus 1878. Het gemeentebestuur moest zich krachtens de bepalingen van deze wet nadrukkelijker met het onderwijs gaan bezig houden. Aan de andere kant waren alle besluiten van de gemeenteraad nu onderworpen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten en werd het inspectie-apparaat versterkt. waardoor besluitvorming op gemeenteniveau lastiger werd. Een aantal bepalingen maakte aanpassing van het openbaar onderwijs noodzakelijk. Zo mochten er op geen enkele school meer dan 400 kinderen tegelijk worden toegelaten. Verder moest het gemeentebestuur het schoolgaan van bedeeden, onen minvermogenden zoveel mogelijk bevorderen. Ook voor de leerkrachten waren er wijzigingen nodig, namelijk uitbreiding van het aantal en verhoging van de jaarwedden. Bovendien paste bijvoorbeeld de gesubsidieerde bijzondere school van Brogtrop niet meer in het kader van bovengenoemde wet ¹³⁸).

¹³⁸ Wet op het lager onderwijs, 17 augustus 1878, Staatsblad nr. 127, art. 18,24,26,43 en 47.

Het gemeentebestuur maakte geen haast met het presenteren van een nieuwe regeling. De gemeenteraad ging, in afwachting van een voorstel van het gemeentebestuur, op 11 november 1880 zelfs nog akkoord met het voortduren van een onwettige situatie op de school van Juten. Hier zaten op dat moment meer dan 400 leerlingen, terwijl zowel het aantal leerkrachten als de beschikbare ruimte onvoldoende waren. Brieven van de district-schoolopziener en de plaatselijke schoolcommissie inzake de gebrekkige situatie op de beide MULO-scholen in 1880 hadden evenmin veel succes. Het duurde tot 25 april 1881, voordat het gemeentebestuur belangrijke voorstellen aan de Raad deed. Men besloot twee nieuwe scholen te bouwen, één voor het MULO-onderwijs aan meisjes en één voor kosteloos lager onderwijs. Ook presenteerde men een ontwerp-overeenkomst over het schoolgaan van kinderen uit de buitenpoortერი in het naburige dorp Heerle (gemeente Wouw). Al deze voorstellen werden door de raad met algemene stemmen aangenomen. Enige tijd later gingen alle raadsleden ook akkoord met de verkoop van het schoolgebouw aan de Engelsestraat aan de heer Brogtrop¹³⁹). Per 1 oktober 1882 werd Brogtrop eigenaar van bedoeld gebouw (voor f2000,-). Tevens verviel op dat moment voor hem de verplichting om aan kinderen van ingezetenen onderwijs te geven tegen een vastgesteld tarief, waarvoor hem van gemeentewege jaarlijks f 800,-. aan subsidie was verleend. De school van Brogtrop ontwikkelde zich vanaf deze datum tot een bijzondere niet-gesubsidieerde school gedeeltelijk met kostschoolleerlingen¹⁴⁰).

Al snel bleek, dat de plannen van het gemeentebestuur aangepast dienden te worden. In het verslag over 1882 deed de plaatselijke schoolcommissie twee aanbevelingen over de besluiten van het

¹³⁹ VTG over 1881 en raadsnotulen over 1880 en 1881.

¹⁴⁰ VTG over 1882.

gemeentebestuur. Allereerst stelde ze voor om de nieuwe MULO-school voor meisjes in de Stationsstraat te bestemmen voor de jongens. Het gebouw was immers te groot voor het aantal meisjes; het ruimtegebrek bij de jongens was veel groter en het bestaande gebouw van de jongens-MULO voldeed voor het aantal meisjes. Verder bepleitte de commissie een andere opzet van het gewoon lager onderwijs. Naast de nieuw geplande school voor kosteloos onderwijs zou de school van Juten alleen toegankelijk moeten worden voor diegenen, die een gering schoolgeld konden betalen, immers: 'Tot nu toe wordt de school bezocht door leerlingen wier ouders gaarne eenig schoolgeld zouden betalen voor het goed onderwijs, dat er gegeven wordt. Dit zou tevens eene verlichting betekenen voor de stedelijke financiën' ¹⁴¹). Zoals we nog zullen zien, zijn beide wensen verwezenlijkt.

De uitbreiding van het openbaar onderwijs in 1883

In 1883 kwam de verwachte herschikking van het openbaar lager onderwijs. Naast de wet van 1878 hebben in deze ook andere factoren hierbij een rol gespeeld, zoals de stadsuitbreiding en de toename van het aantal leerlingen. (zie bijlage 1 en 2). Wat betreft het openbaar lager onderwijs werden de zaken in grote lijnen voor een aantal jaren vastgelegd. De gemeentelijke verordening van 24 juli 1883 vormde hiervan de neerslag. De vijf scholen, die men hierin beschreef, zijn als volgt aan te duiden:

SCHOOL A GLO/MULO-school voor jongens,
 hoek Stationsstraat/v.d.Rijtstraat (voorheen Parade).
Hoofd: de heer Bartels (sinds 20 sept.1882).

¹⁴¹ VTG over 1882, bijlage JPS.

- SCHOOL B** GLO/MULO-school voor meisjes;
Koevoetstraat/Parade.
Hoofd: Mejuffrouw De Visser (vanaf 18 januari 1884).
- SCHOOL C** GLO-school voor jongens en meisjes;
Antoniusstraat.
Hoofd: de heer Juten.
Opmerking: De school is bestemd voor betalende kinderen en bij overbevolking van school D ook voor niet-betalende.
- SCHOOL D** GLO-school voor onvermogenen (jongens en meisjes);
Coehoornstraat.
Hoofd: De heer van Goethem.
- SCHOOL E** GLO-school, voor betalende en niet-betalende jongens en meisjes uit Nieuw-Borgvliet (wijk K).
Hoofd: de heer van Zandvoort.
Opmerking: gemeenschappelijk met de gemeente Woensdrecht

Zoals blijkt uit dit overzicht heeft het gemeentebestuur de aanbevelingen van de plaatselijke schoolcommissie overgenomen. De MULO-school voor jongens verkreeg inderdaad het nieuwe schoolgebouw aan de Stationsstraat, terwijl de nieuwe school D bestemd werd voor kosteloos onderwijs.

Ook in de personele sfeer waren er nogal wat veranderingen: zowel school A als B kregen rond 1883 een nieuw schoolhoofd. Overigens benoemde men het voormalig hoofd van school A (Van de Wijnpersse) in 1882 tot directeur van de pas opgerichte Rijks HBS, terwijl hij in 1884 lid werd van de plaatselijke schoolcommissie. Op school D, die op 1 oktober 1883 van start ging, kwam als hoofd de heer van Goethem. die trouwens in het verleden nog onderwijzer was geweest op school C ¹⁴²).

¹⁴² VTG over 1883; bijlage c (JPS).

Al met al betekende de nieuwe regeling een vrij omvangrijke reorganisatie. Zo kwamen in oktober 1883 van de 401 leerlingen die in september 1883 op school C stonden ingeschreven er 'slechts' 148 terug (Van deze leerlingen hadden de ouders te kennen gegeven, dat ze schoolgeld zouden betalen). Van de overige niet-betalende leerlingen verwachtte men, dat ze in het vervolg school D zouden bezoeken ¹⁴³). Ook de MULO-school voor jongens onderging een belangrijke wijziging. daar er twee lagere klassen aan de school werden toegevoegd (tot 1882 konden alleen jongens worden toegelaten, die konden lezen ¹⁴⁴).

Het bijzonder onderwijs rond 1883

Over het bijzonder onderwijs worden we via de verslagen van de schoolcommissie en gemeenteraadsvergaderingen maar matig geïnformeerd. Zo was het aantal bijzondere scholen in 1883 nog vijf. te weten twee voor GLO en drie voor MULO. Maar in 1884 kwam nog slechts één MULO-school ter sprake. Hiermee bedoelde men de school van de Brogtrop, die als kostschool nog slechts bezocht werd door jongens. In de loop van 1884 waren dan ook twee MULO-scholen opgeheven, namelijk die van Mevrouw Leefers en die van de heer Geri ¹⁴⁵).

Het verslag van de plaatselijke schoolcommissie, nu de Commissie van Toezicht op het lager onderwijs, gaf wel in 1884 voor het eerst een summier overzicht van het aantal bijzondere scholen met het aantal leerlingen. Het hierin geschetste beeld zou in de laatste twee decennia van de negentiende eeuw blijven bestaan. De situatie vanaf 1884 was als

¹⁴³ Idem.

¹⁴⁴ idem. Zie ook tabellarisch overzicht betreffende de regeling van het openbaar onderwijs in de gemeenten van Noord-Brabant van 1 jan.1877, GA BoZ, inv. nr. NA2/2202.

¹⁴⁵ VTG over 1883. RNB: Tabellarisch overzicht 1885 en tevens vergelijking Staat van scholen 1883-1884-1885.

volgt: één school van de geestelijke zusters (officieel de niet-gesubsidieerde bijzondere school van het Genootschap tot Liefdadig Onderwijs) aan de van Hasseltstraat met als hoofd Mejuffrouw Fikke, als opvolgster van Mejuffrouw Peeters; één school voor christelijk onderwijs van de vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs aan het Achterom met als hoofd de heer P. Staal (later de heer de Bruijn) en één 'Pensionaat' van de heer Brogtrop, oftewel een niet-gesubsidieerde school voor eigen rekening aan de Engelsestraat ¹⁴⁶).

De commissie merkte een paar zaken op. Zo bleek aan de schoot van de zusters ook een bewaarschool verbonden te zijn. In totaal (met het lager onderwijs) zaten hier in 1884 ongeveer 1100 kinderen. Verder was de commissie zeer tevreden over de toestand van de lokalen en de hulpmiddelen op deze school. Het schoolgebouw aan de Van Hasseltstraat was op 17 juni 1873 in gebruik genomen. maar al in 1881 besloot de congregatie tot uitbreiding om het groeiend aantal kinderen op te vangen. Overigens liet het bijbouwen nog geruime tijd op zich wachten ¹⁴⁷).

Heel anders was het gesteld op de school voor christelijk onderwijs (de 'School met den Bijbel'). Hier verbleven in 1884 ongeveer zeventig leerlingen van vijf tot veertien jaar. Er was hier maar één lokaal en de omstandigheden werden als ongunstig beschreven ¹⁴⁸).

De particuliere scholen verdwenen in de jaren '80 met uitzondering van de school van Brogtrop, die zich, met moeite. wist te handhaven. De scholen van de broeders en de zusters hielden zich goed staande en vooral de zusterschool trok een groot deel van de meisjes naar zich toe. Voor een bijzondere jongensschool op katholieke grondslag was echter in

¹⁴⁶ RNB Tabellarisch overzicht 1885. VCT over 1884.

¹⁴⁷ GA BoZ, 'Kroniek van het Antoniusgesticht.' 18-20.

¹⁴⁸ VCT over 1884.

de jaren '80 geen plaats of noodzaak. Voor katholieken was blijkbaar het openbaar onder") Jjs aan jongens nog steeds acceptabel en financieel gezien te verkiezen boven de bijzondere jongensschool van Brogtrop. Deze katholieke instelling wist maar weinig externe leerlingen naar zich toe te trekken.

[XI](#) Het gemeentebestuur liet in 1867 – 1868 in de Engelsestraat de openbare lagerse school bouwen; in 1882 werd dit pand eigendom van J. Brogtrop

De schoolkwestie;

problemen bij het openbaar onderwijs in de jaren '80 en '90

De uitbreiding van het openbaar lager onderwijs in de gemeente Bergen op Zoom betekende niet het einde van de problemen. Al na enige jaren bleek, dat het aanbod van leerlingen de bestaande capaciteit te boven ging. Leerlingen konden niet zomaar worden verplaatst van de ene naar de andere school als er zich overbevolking voordeed. Dit had onder andere te maken met het systeem van 'standenscholen'. dat men bij de invoering van de schoolverordening in 1883 uitdrukkelijk had gehandhaafd. Tot eind 1894 zou deze zogenaamde 'Schoolquaestie' de gemoederen bezig houden en een nadere beschrijving en analyse van deze zaak kan verhelderend werken, als we de invloed van plaatselijke politici, toezichhoudende instanties. schoolhoofden en ouders van leerlingen willen begrijpen.

Rond 1885 begonnen de problemen op school D en samenhangend daarmee op de scholen C en E. Eerstgenoemde school raakte overbevolkt door de grote toestroom van leerlingen, die deels uit de parochie Nieuw-Borgvliet (wijk K) kwamen en dus eigenlijk naar school E behoorden te gaan. Al vanaf 1884 klaagde het hoofd Van Zandvoort over deze gang van zaken en hij vroeg het gemeentebestuur om kinderen uit zijn parochie te beletten om richting stad naar school te gaan. Er zou volgens hem een grens getrokken moeten worden tussen Nieuw-Borgvliet en de stadskom. De Commissie van Toezicht op het lager onderwijs stelde in 1887, dat hier moeilijk iets aan te doen was. '[. . .] immers, uit der aard der zaak is het onderwijs op school D beter dan op school E' ¹⁴⁹).

¹⁴⁹ VCT over 1886.

Dit laatste was trouwens niet verwonderlijk, omdat er op school E één onderwijzer te weinig was in verhouding tot het aantal leerlingen en de lokalen zich in een zeer slechte toestand bevonden.

In 1886 was het ruimtegebrek op school D zo nijpend, dat men (op grond van de verordening van 1883) 45 leerlingen naar school C overplaatste met ingang van 1 oktober 1886. Van Goethem voorzag zelfs, dat hij op 1 oktober 1887 geen nieuwe leerlingen kon aannemen. Ondertussen klaagde het hoofd van school C, dat door het toelaten van niet-betalende leerlingen het karakter van zijn school (als zogenaamde tussenschool) verloren ging. Bovendien zouden, volgens hem, de gehalveerde lokalen in school C, als oplossing van het algehele probleem, spoedig te klein zijn ¹⁵⁰). De Commissie van Toezicht was al in 1886 (overigens met het hoofd van school C) van mening, dat de oplossing van het ruimtegebrek gevonden moest worden in de aanbouw van twee nieuwe lokalen op school D ¹⁵¹). Het gemeentebestuur koos echter voor 'tijdelijke' noodoplossingen door twee klassen van school D bij school C te voegen, waarbij één van deze klassen bovendien nog geheel op zichzelf stond als een soort 'dependance' in het voormalige Stadswees- en Kinderhuis. Volgens de commissie was hier sprake van een onwettige toestand en het sprak voor de leden dan ook vanzelf dat het onderwijs in deze dependance slecht was, te meer daar het voor het hoofd van school C lastig bleek om hier toezicht te houden ¹⁵²). Volgens berekeningen van Van Goethem (hoofd van School D) konden er in 1889 slechts 30 nieuwe leerlingen worden opgenomen en dit was een reden te meer voor de commissie om duidelijk te stellen, dat er per oktober 1889 drie nieuwe lokalen op school D beschikbaar moesten zijn. In 1890 kwam men

¹⁵⁰ GA BoZ, inv. nr. NA2/2126 m.b.t. het indelen van leerlingen.

¹⁵¹ VCT over 1886 en 1888.

¹⁵² GA BoZ, inv.nr. NA2/2129 inzake de huur van stadsweshuis.

gedeeltelijk terug op deze dringende wens, doordat de reeds genoemde dependance weer onder toezicht van het hoofd van school D was gekomen en er (volgens het verslag) door deze groep onder 'flinke onderwijzers' goed gewerkt werd. Verder bleef een klas niet-betalenden bij School C, totdat deze de school had doorlopen (en dus verviel). Al met al bleef er volgens de commissie nog één extra lokaal voor school D dringend gewenst. Daarnaast groeiden ook de problemen op school E, waar in 1890 gezien het leerlingenaantal twee onderwijzers vereist waren, maar in de bestaande lokalentoestand geen plaats was voor een extra leerkracht ¹⁵³).

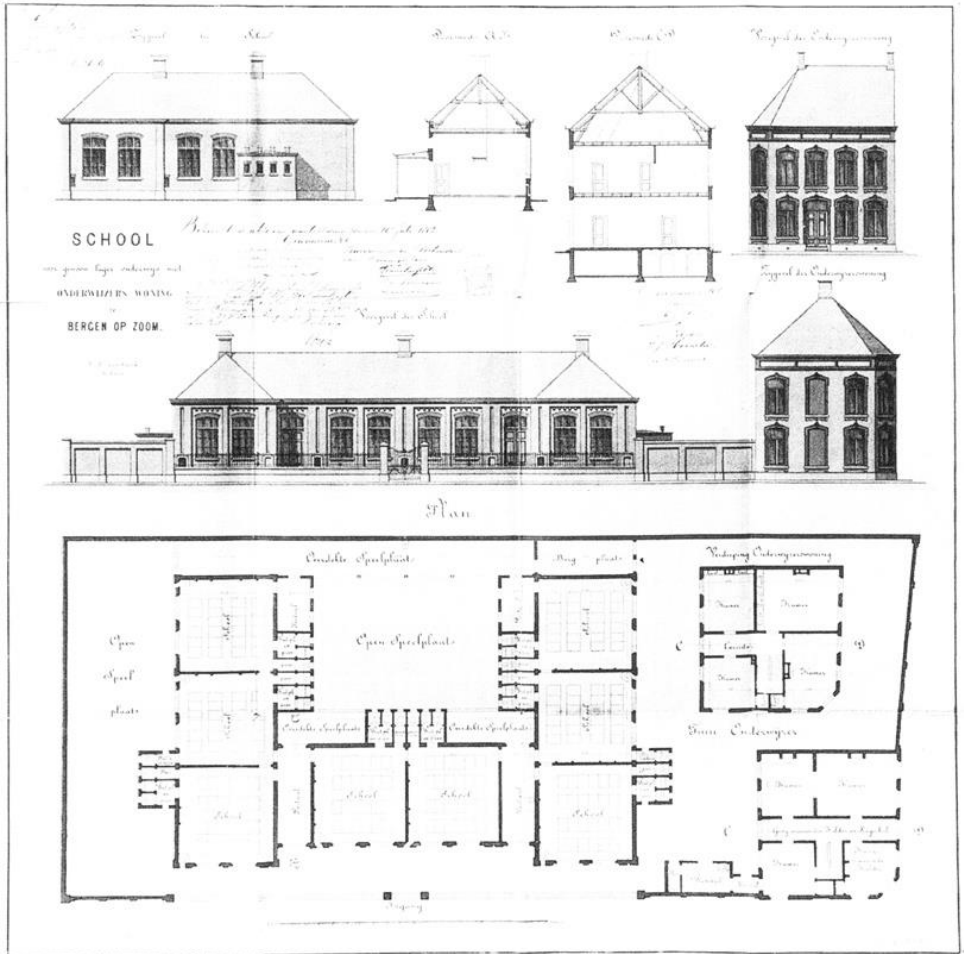
Ondertussen kwam echter ook de district-schoolopziener in actie naar aanleiding van deze, volgens hem, onwettige onderwijssituatie. Mede op basis van zijn brief en het advies van de Commissie van Toezicht kwam het college van B. en W. op 1 mei 1891 met een ontwerp-besluit tot de vorming van een vijfde openbare lagere school binnen de kom van de gemeente. Naast de opheffing van de onwettige toestand, noemde het gemeentebestuur ook een argument van pedagogische aard, dat een nieuwe openbare school noodzakelijk maakte. Van de kant van de raadsleden Ente, Van den Boom en Somers kwam verzet tegen deze plannen, vooral uit financieel oogpunt. Liever zagen zij het aanbouwen van lokalen bij de scholen C en D. Wethouder de Bruijn stelde toen voor om een vergelijkend overzicht van kosten te maken voor het bouwen van een nieuwe school en het vergroten van school D. Het resultaat van dit voorstel was verbluffend, want in de vergadering van 17 juli 1891 kwamen twee raadsleden met nieuwe voorstellen, die zowel ingingen tegen de plannen van het gemeentebestuur (een nieuwe school), als tegen het voorstel van de Commissie van Toezicht (aanbouwen van 4 lokalen bij school D). Allereerst stelde raadslid Van de Boom, dat er geen

¹⁵³ VCT over 1888 en 1890.

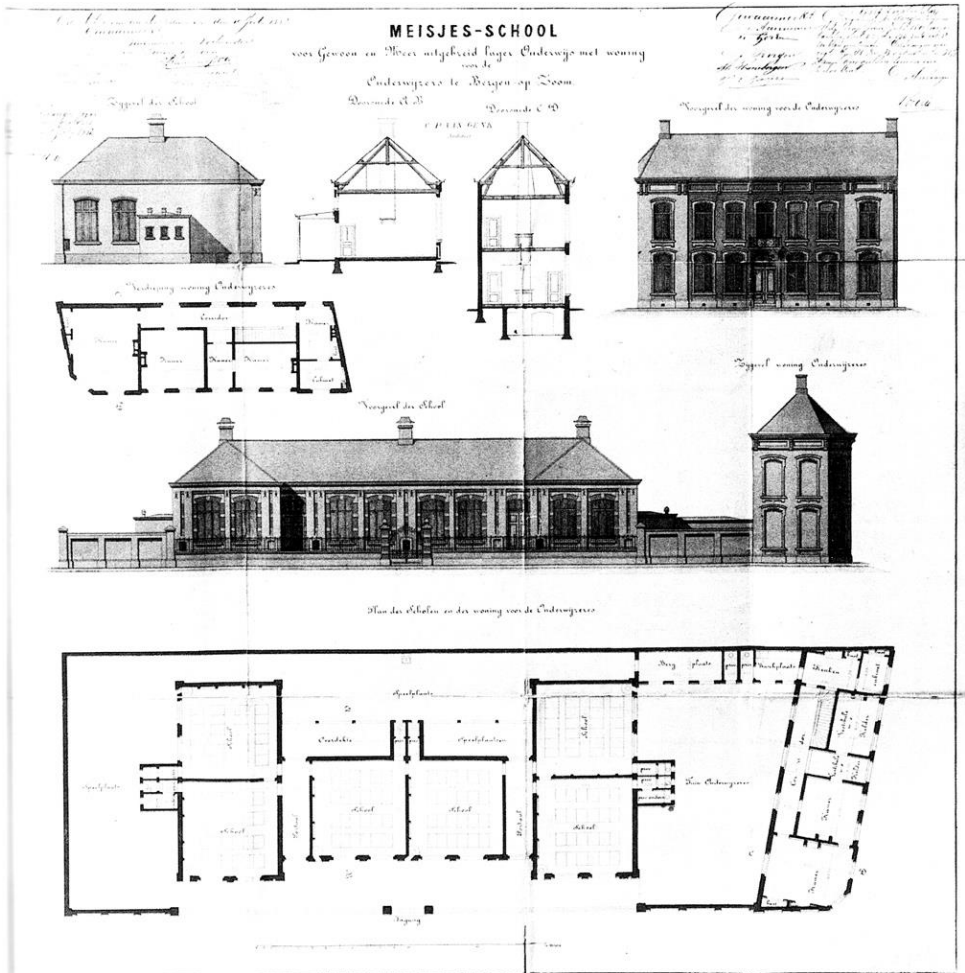
nieuwe school nodig was en evenmin uitbreiding van lokalen, wanneer er een goede klassenverdeling zou plaatsvinden. Zodoende bespaarde men duizenden guldens. Zijn voorstel kwam neer op de overheveling van 130 betalende leerlingen van school D naar C en splitsing van twee grote lokalen op school C om het probleem van enkele grote jaargroepen op te vangen. Hij voerde verder aan niet te begrijpen waarom het gemeentebestuur een nieuwe school wilde bouwen voor 116 kinderen. Volgens hem was er geen vrees, dat dit aantal kinderen fors zou vermeederen. Bovendien kon de overbevolking op school D ook verholpen worden door leerlingen op Oud-Borgvliet (in wijk K. maar dicht bij school D) naar school E te laten gaan.

Dit zou dan tevens de verbouwing aan deze laatste school rechtvaardigen, die ook door de district-schoolopziener als dringend noodzakelijk werd beschouwd. De tegenargumenten van de burgemeester, die de aangevoerde cijfers niet kon weerspreken, lagen vooral op het pedagogische vlak. Verder wees hij op het verschil in gehalte der leerlingen van de scholen C en D en de schoolgeldregeling, die op beide scholen anders was.

Het voorstel van het raadslid Somers had dezelfde strekking als dat van Van de Boom, maar was beter onderbouwd met cijfers. Hij wees op de geringe vermeederen van leerlingen in de afgelopen jaren en kwam ook tot de conclusie, dat splitsing van lokalen en herverdeling van leerlingen tussen school C en D de kwestie voldoende oploste. De gedachte van Somers werd ook ondersteund door het raadslid Appelboom, omdat naar zijn zeggen: 'Ook hij, als voorzitter van het R.K. armbestuur overtuigd is, dat vele werklieden de gemeente verlaten bij gebrek aan werk en daarom de bevolking wel zoo niet zal blijven toenemen, doch vooral met het oog op de gewijzigde Wet van het Lager Onderwijs (van 1889 f.B.), waarbij in de kosten voor het bijzonder onderwijs ook door het Rijk wordt

XII Ontwerp door C.P. van Genk van de school aan de Coehoornstraat bijgedragen en het niet onmogelijk is, dat ook te eeniger tijd in onze gemeente een school voor bijzonder onderwijs tot stand kwam.' Ziedaar een aantal argumenten, die de tegenstanders van uitbreiding van het openbaar lager onderwijs gebruikten.

XIII Ontwerp door C.P. van Genk van een meisjesschool aan de Van der Rijstraat

Het gevolg was in ieder geval uitstel van de plannen van het gemeentebestuur¹⁵⁴). Het gemeentebestuur bleef echter, met de Commissie van Toezicht, van mening, dat uitbreiding noodzakelijk was. Blijkbaar was het college van B. en W. gevoeliger voor de brieven van de

¹⁵⁴ Notulen raadsvergadering 17 juli 1891.

district-schoolopziener en de gelijkkluidende adviezen van de Commissie van Toezicht dan voor de inmiddels vernieuwde plannen van de raadsleden Somers en Van de Boom. De schoolopziener eiste in oktober 1891 zelfs, dat voor het einde van het jaar definitieve maatregelen genomen moesten worden tot opruiming van de weeshuisschool en zodoende opheffing van een onwettige toestand, die tot dan toe door hem was gedoogd. Opnieuw echter verkeken de bestuurders zich op de stemming in de raad. Het ontwerp-besluit over de aanbouw van vier lokalen bij school D werd verworpen. Het was vooral Appelboom, die aangaf, dat de plannen van Somers en Van de Boom de gemeente veel geld zouden besparen. Ook bij Somers zelf was zuinigheid zijn leus inzake deze kwestie. Burgemeester A.J.L. de Roock, in de jaren '50 en '60 nog raadslid en lid van de plaatselijke schoolcommissie, antwoordde Somers: '(. . .) dat de duurste zuinigheid is het onderwijs bederven. Het volk, de ambachtsman, heeft goed onderwijs nodig en heeft daar recht op om zich in staat te stellen later als flink ingezetene een gevorderden hoofde/ijken omslag te betalen.' Ook het pleidooi van wethouder de Bruijn, die vreesde voor een derving van schoolgeld bij een gelijkstelling van school C en D, mocht niet baten. Een overgrote meerderheid van de raad stemde tegen de plannen van het college van B en W ¹⁵⁵).

De beurt was nu aan het raadslid Somers. De raad besloot namelijk tot het instellen van een speciale raadscommissie, die de plannen van Somers moest onderzoeken, waarna men aan de raad zou rapporteren. Als lid van deze commissie werden benoemd Appelboom, Van de Boom en Somers. Het duurde tot 24 juni 1892 voordat het rapport inzake de schoolplannen van Somers werd besproken in de raad. De commissie stelde, dat ze op de eenvoudigste en de minst kostbare wijze een geschikte regeling had weten te vinden. De bijbehorende maatregelen kwamen neer op

¹⁵⁵ Notulen van de raad 13 november 1891.

verplaatsing van betalende leerlingen van klas 1 van school D naar school C; splitsing van een groot lokaal op school C en verplaatsing van enkele leerlingen van school D naar school E (met name diegenen, wonende in wijk K). Bij deze laatste maatregel ging de speciale commissie wel uit van een verbouwing c.q. uitbreiding van school E, die toch al was voorzien. Verder wilde de speciale commissie een aanpassing van de schoolgeldregeling om zodoende de leerlingenstroom naar school C en D verder te reguleren. Een belangrijk uitgangspunt in de plannen van Somers bleef de bepaling, dat de min- en onvermogene leerlingen moesten schoolgaan in school D.

De meerderheid van de gemeenteraad nam de voorstellen van Somers aan. Naast wethouder de Bruijn stemde ook het raadslid Verlinden tegen. Deze laatste was enkele maanden daarvoor lid geworden van de Commissie van Toezicht op het lager onderwijs en was een duidelijk voorstander van uitbreiding van het openbaar lager onderwijs ¹⁵⁶). Enige tijd later keurde de raad het besluit goed om een lokaal aan school E bij te bouwen en benoemde het gemeentebestuur een nieuwe onderwijzer aan deze school. De schoolkwestie leek met dit alles eindelijk te zijn opgelost. Toen het gemeentebestuur echter in september 1892 met een plan van indeling en plaatsing van leerlingen in de scholen C, D en E kwam (op basis van de schoolplannen van Somers), rezen er allerlei praktische problemen, die door het hoofd van school D werden aangedragen. Burgemeester De Roock sloot zich aan bij de bezwaren van schoolhoofd Van Goethem en betoogde, dat het raadsbesluit van 24 juni 1892 (de aanname van de plannen Somers) onuitvoerbaar was. Somers bestreed dit en deed enkele voorstellen aan de hand om het plan te verbeteren. Het gewijzigde plan werd vervolgens door de raad aangenomen. Het enige lid, dat tegenstemde was Verlinden.

¹⁵⁶ Notulen van de raad 24 juni 1892.

Daarnaast kwamen nu ook ouders in actie, van wie kinderen noch op school E, noch op school D geplaatst konden worden. Zij deden bij de burgemeester hierover hun beklag. Het ging hierbij slechts om elf kinderen voor de 5e klas, maar schoolhoofd Van Goethem verklaarde, dat hij geen kans zag deze leerlingen op te nemen. Het gemeentebestuur verzocht het hoofd van school deze kinderen tijdelijk op te nemen. De heer Juten wilde echter de verantwoording hiervoor niet nemen en ont-raadde deze zeer onpedagogische maatregel. De raad moest uiteindelijk in deze affaire een uitspraak doen. Op 25 november 1892 behandelde men een brief van het hoofd van school D met betrekking tot de overplaatsing van leerlingen. Het resultaat was dat de discussie omtrent al of niet bijbouwen van lokalen aan school D weer werd opgerakeld en uiteindelijk het dagelijks bestuur werd uitgenodigd om een voorstel te doen tot oplossing van de kwestie. Tevens besliste men de bewuste (inmiddels negen) leerlingen tijdelijk op te nemen in school C ¹⁵⁷). Doordat echter in januari een motie van het raadslid Appelboom werd aangenomen, gericht tegen aanbouw van schoollokalen, kwam het voorstel van het college niet eens in bespreking en bleef de kwestie zich voortslepen. Uit het jaarverslag van de Commissie van Toezicht over 1892 blijkt de onvrede van de leden (waaronder raadslid Verlinden) met de besluiten van de raad. De oplossing van de gemeenteraad vonden ze gebrekkig en onwettig. Bovendien was volgens hen het volksonderwijs in de gemeente ontwricht, werden de gemeentefinanciën geschaad en konden kinderen uit wijk K moeilijker naar school ¹⁵⁸).

Een brief van de district-schoolopziener (van 1 maart 1893) bracht opnieuw beweging in de zaak. Hij liet weten, dat, indien men bleef vasthouden aan de schoolplannen van Somers, de enige oplossing was

¹⁵⁷ Notulen van de raad 25 november 1892.

¹⁵⁸ VCT jaarverslag over 1892.

het totaal gelijk maken van de scholen C en D, en hij eindigde met twee duidelijke opmerkingen: 'Waar men tegen de onderwijskosten opziet, daar moet men afstand doen van het weelde artikel: standenscholen. Ik vlei mij, dat het voldoende zal wezen de aandacht van Uw Collegie op den onwettigen toestand gevestigd te hebben om hem zoo spoedig mogelijk te doen eindigen; ook wegens de finantieële moeielijkheden met het Rijk, die onvermijdelijk van het voortduren het gevolg zouden zijn'¹⁵⁹).

De Speciale Raadscommissie in de persoon van Somers bestreed de inzichten van de schoolopziener en keerde zich tegen het idee om de scholen C en D een gelijke bestemming te geven. Wel deed hij enkele voorstellen aan de hand, die een geringe bijstelling betekenden van de bestaande regeling om zo de vermeende onwettigheid op te heffen. Het rapport van de Commissie van Toezicht naar aanleiding van de brief van de district-schoolopziener gaf aan, dat de uitvoering van de bestaande regeling (Plannen Somers) juist een bedreiging betekende voor het karakter van school C als tussenschool en dat na verloop van tijd een situatie zou ontstaan die weer onwettig was en bovendien zou leiden tot grotere financiële lasten. Tot slot adviseerde deze schoolcommissie om terug te keren naar het vroeger advies van bijbouwen van lokalen aan school D. Het dagelijks bestuur (met inmiddels de nieuwe burgemeester Mathon) hield zich verder afzijdig van de discussies sinds de motie Appelboom in januari 1893. Wel nam de burgemeester de Schoolcommissie in bescherming tegen aanvallen en verdachtmakingen van Somers en Appelboom. De laatsten kregen echter toch hun zin, want de bijgestelde voorstellen van de Speciale Raadscommissie werden door de raad op 13 juni 1893 aangenomen met acht tegen drie stemmen. De

¹⁵⁹ Notulen van de raad 13 juni 1893.

beide wethouders onthielden zich van stemming; Verlinden als voorzitter van de Commissie van Toezicht stemde uiteraard tegen ¹⁶⁰).

Nog echter was de rust aan het front niet teruggekeerd. Weer door toedoen van enkele ouders bleef de schoolkwestie alle aandacht opeisen. Een verzoekschrift van W.J. van As en anderen om hun kinderen op school D geplaatst te krijgen (in plaats van school E, waarheen men volgens de regeling moest schoolgaan) bereikte, na afwijzing door de gemeenteraad, Gedeputeerde Staten van Noord Brabant. Opnieuw verschenen naar aanleiding van brieven van Gedeputeerde Staten rapporten van zowel de Speciale Raadscommissie als van de Commissie van Toezicht met de inmiddels bekende standpunten. Er was echter wel een nieuw element in het rapport van de Commissie van Toezicht te vinden, namelijk het voorstel om, als voorlopige oplossing, een indeling in wijken vast te stellen voor kinderen van on- en minvermogenden. Op basis hiervan zou dan plaatsing geschieden op één van de scholen C, D of E. Het raadslid Somers kon zich met dit plan verenigen en mede door zijn toedoen werd het voorstel van de wijkindeling aangenomen. Enige tijd later bleek deze wijkverdeling in de uitvoering grote problemen en verwarring op te leveren. De burgemeester stelde daarom voor om nog niet tot de uitvoering van de wijkverdeling over te gaan. De raad, blijkbaar tot de ontdekking gekomen, dat de wijkindeling grote consequenties had voor het lager onderwijs, stemde hiermee in. Men negeerde hiermee opnieuw de wens van Gedeputeerde Staten, die nu eindelijk een oplossing van de schoolkwestie wilden, ook gezien het nog steeds lopende verzoek van enkele ouders uit wijk K (W.J. van As en anderen).

Om aan de laatsten toch tegemoet te komen, ging het gemeentebestuur onderzoeken of het aanpassen van de grens van de wijk K een oplossing zou bieden. Hierdoor zouden de betreffende kinderen op school D

¹⁶⁰ Notulen van de raad 13 juni 1893.

geplaatst kunnen worden. Op voorstel van Somers werd echter eenvoudig besloten, dat kinderen uit wijk K bij overbevolking van school E naar de scholen C en D gezonden konden worden. Was er dan nog plaatsgebrek, dan zou men kunnen overgaan tot bijbouwen. Met dit laatste besluit kwam er tenslotte een einde aan de schoolkwestie. Nadien waren er zowel in de raadsnotulen als in de verslagen van de Commissie van Toezicht geen meldingen van problemen of conflicten inzake ruimtegebrek bij de openbare lagere scholen. De bestaande situatie bleef gehandhaafd en van uitbreiding was daarna geen sprake meer, hoewel er bij de invoering van de leerplicht sprake was van een forse toename (van 1142 naar 1214). Bij het bijzonder onderwijs steeg het aantal leerlingen in de jaren '90 aanzienlijk, vooral op de twee bijzondere scholen, die vanaf 1891 rijkssubsidie ontvingen. Het bleek hierbij te gaan om een financiële tegemoetkoming van f 2500 voor de zusterschool en van f 500 voor de school van het Christelijk Nationaal Onderwijs ¹⁶¹). Opvallend is verder, dat pas in 1901 een R.K. school voor jongens uit de volksklasse werd gesticht (door de broeders van Huijbergen).

Enige kanttekeningen bij de schoolkwestie

De problemen bij het openbaar lager onderwijs in Bergen op Zoom in de jaren '80 en '90 zijn hiervoor uitgebreid beschreven, niet in het minst om duidelijk te maken hoe de diverse 'krachten' op de toename van het aantal leerlingen reageerden en welke rol zij speelden bij de inrichting van het onderwijs in de stad.

Allereerst waren daar de bestuurders en leden van de plaatselijke schoolcommissie (Commissie van Toezicht), die vurig voorstander waren van uitbreiding van het (openbaar) lager onderwijs. Hiertoe behoorden

¹⁶¹ RNB Provinciaal bestuur inv. nr. 8428-8431, besluit Gedeputeerde Staten d.d. 03-03-1892.

liberale personen als burgemeester De Roock, wethouder de Bruijn, Verlinden en Van de Wijnpersse. Zij stonden op het standpunt, dat goed volksonderwijs noodzakelijk was voor de stad en namen op de koop toe, dat de kosten aanzienlijk stegen.

Voor anderen vormden de stijgende lasten als gevolg van de groei van het onderwijs een steeds groter bezwaar. In de persoon van Somers had deze groep een fel bestrijder van de schoolplannen van het gemeentebestuur

XIV Het gemeentebestuur van Bergen op Zoom met in het midden wethouder Somers

en de Commissie van Toezicht. Somers wist met zijn voorstellen te bereiken, dat de bouw van een nieuwe openbare school en later de aanbouw van nieuwe lokalen bij school D niet doorging, maar hij zorgde er door zijn streven naar zuinigheid tevens voor, dat er in de gemeente een gebrekkige toestand bleef bestaan. die niet alleen problemen

opleverde voor de betrokken schoolhoofden. maar ook voor een aantal ouders. met name de min- en onvermogenden. Deze laatste groep werd vooral de dupe van het conflict dat over hun hoofden werd uitgevochten. Verder valt bij de hele kwestie op, dat de gemeenteraad keer op keer de oproepen, eisen en wensen van de schoolopziensers naast zich neer legde, doordat de raad in meerderheid achter de plannen van Somers bleef staan. Zowel de district-schoolopziener als de Gedeputeerde Staten drongen aan op een degelijke oplossing van de zaak (via nieuwbouw of aanbouw van lokalen). Van hogerhand was men ook voorstander van de afschaffing van het zogenaamde standenonderwijs en juichte men de plannen toe om te komen tot een wijkverdeling en daarmee samenhangende gelijkstelling van de scholen C, D en E. Deze laatste ideeën, hoewel even geopperd als tijdelijke oplossing door de Commissie van Toezicht, vonden echter geen genade in de ogen van de plaatselijke bestuurders en raadsleden. Een radicale keuze voor wijk scholen met dezelfde regels. schoolgeldregeling en leerplannen wilde niemand maken. Merkwaardig is, dat in de besluitvorming van de gemeenteraad het bijzonder onderwijs nauwelijks een rol leek te spelen. Slechts éénmaal gebruikte een raadslid (Appelboom) een mogelijke uitbreiding van het bijzonder onderwijs als argument om niet over te gaan tot vergroting van het openbaar onderwijs. In dit licht is het interessant te kijken naar de leerlingenaantallen bij zowel het openbaar als het bijzonder onderwijs. In de tweede helft van de jaren '90 bleef het totale leerlingenaantal op de openbare scholen schommelen rond de 1100, terwijl bij het bijzonder onderwijs het aantal leerlingen groeide, ondanks het ontbreken van een katholieke bijzondere school voor jongens uit de gewone stand. Deze gegevens lijken op het eerste gezicht een bevestiging te zijn van de stelling van Somers en Appelboom, dat de bestaande capaciteit van de vijf openbare scholen voldoende was voor het leerlingenaanbod in de tweede

helft van de jaren '90. In werkelijkheid bleef er wel degelijk sprake van plaatsgebrek. waardoor een aantal kinderen van min- of onvermogenen niet geplaatst kon worden. Onduidelijk blijft verder of er bij Appelboom en Somers ook andere motieven meespeelden bij hun standpunt, zoals het stimuleren van het bijzonder onderwijs door het publieke systeem niet te verbeteren of uit te breiden. Verkiezingsmateriaal van de jaren '90 geeft namelijk aan, dat de hele kwestie ten koste ging van 'kinderen van den ambachtsman', die bij overbevolking op straat moesten lopen en geen onderwijs kregen. Verwijten in deze richting waren vooral gericht tegen de heren van de zuinigheid, die in het katholieke raadslid Juten (de zoon van het hoofd van school C) een nieuwe vertegenwoordiger hadden gevonden. Met deze laatste persoon kwamen voor het eerst initiatieven naar voren om het bijzonder onderwijs te stimuleren. Samen met het protestantse raadslid Vetten wilde Juten ook beloningen toekennen aan de min- en onvermogenende leerlingen van de bijzondere scholen ¹⁶²).

Het schoolverzuim 1883 -1901

De houding van het gemeentebestuur en de toezichthouders inzake het onderwijs kan verder verduidelijkt worden door het bekijken van het schoolverzuim in de laatste decennia van de negentiende eeuw. Over het openbaar onderwijs zijn er voldoende gegevens, hoewel de vermelde cijfers niet alles zeggen. De commissie gaf trouwens ook in een van haar verslagen aan, dat het schoolverzuim op de scholen moeilijk te vergelijken viel, vanwege de verschillende interpretaties van (on)geoorloofd schoolverzuim bij de schoolhoofden ¹⁶³).

¹⁶² GA BoZ, verkiezingsmateriaal jaren '80 en '90. Notulen van de raad 5 november 1897.

¹⁶³ VCT over 1886.

Tabel 6 Het absoluut schoolverzuim van kinderen van 6 tot 12 jaar
(in aantallen en percentage van het totaal aantal 6 tot 12 jarigen)

	totaal		verzuim
	aantal	aantal	percentage
1887			
jongens	914	184	20,13%
meisjes	878	251	28,59%
1888			
jongens	906	146	16,11%
meisjes	882	162	18,38%
1889			
jongens	867	87	10,03%
meisjes	874	72	8,23%

Laten we eerst het absolute schoolverzuim bekijken. In de jaren '80 van de vorige eeuw verschenen er statistische overzichten, die voor ons echter slechts over drie jaren, te weten 1887, 1888 en 1889 een zuiver beeld geven. Juist in de laatste twee jaren is de daling van het absoluut verzuim erg groot. Zo kan men bij de meisjes een teruggang constateren van 251 via 162 naar 72 leerlingen, die uiteindelijk in 1889 nog steeds geen onderwijs genoten. Het blijkt daarbij dat zowel op de openbare als op de bijzondere scholen het aantal meisjes beduidend was toegenomen, met de aantekening, dat alleen al op de zusterschool de stijging van 1888 tot 1889 in totaal 41 leerlingen betrof.

De sterke daling van het absoluut verzuim bij de jongens in 1889 lijkt gedeeltelijk een demografisch gegeven, aangezien er sprake was van een daling van het aantal in de gemeente wonende jongens tussen de 6 en 12 jaar. Verder valt ook op, dat het absoluut schoolverzuim bij meisjes in 1888 kleiner was dan dat bij de jongens. Mogelijk kan dit te maken hebben met het plaatsgebrek op de openbare scholen, dat voor katholieke meisjes niet zo'n probleem vormde, doordat zij konden uitwijken naar de zusterschool. Juist in de jaren 1886 t/m 1888 zien we een

grote toename van het aantal leerlingen op de zusterschool. (zie ook bijlage 2 en tabel 6) ¹⁶⁴).

Dat er op het eind van de jaren '90 weinig absoluut verzuim meer voorkwam, moge blijken uit de gestage groei van het leerlingenaantal in verhouding tot de bevolking en uit een verslag van de Commissie tot Wering van het Schoolverzuim over het jaar 1901. Van de 75 gevallen van absoluut verzuim die waren geregistreerd, bleven er na oproepingen door deze commissie nog 26 kinderen over. van wie de ouders schriftelijk werden gewaarschuwd. Van de overigen bleken sommigen ondertussen al op school te zitten of te zijn verhuisd. Opmerkelijk is ook de aparte vermelding van een groep ouders als zijnde kermisreizigers. In de verslagen over de jaren '90 werd nergens over deze groep gesproken. Toch scheen ze het leerlingenaantal (en het schoolverzuim) wel beïnvloed te hebben, blijkens opmerkingen uit een brief van de commissie van 12 juni 1894, waarin ze stelde, dat de overbevolking van scholen wisselend was, gezien het feit, dat 'een klasse der bevolking uit der aard nomadisch is ¹⁶⁵).

Het onderwerp (relatief) schoolverzuim kreeg in de jaren '80 ruimere aandacht in de verslagen van de Commissie van Toezicht en vormde sindsdien een aparte rubriek, tenminste in de berichtgeving over het openbaar onderwijs. Voorlopig blijft wel duidelijk. dat het verzuim bij niet-betalende kinderen hoger was, dan bij betalende, terwijl ook de veelvuldige afwezigheid op school E een regelmatig terugkerend euvel was volgens de commissie en een doorn in het oog ook voor schoolhoofd van Zandvoort. In 1881 klaagde hij (zoals veel vaker) dat er veel schoolverzuim voorkwam vanwege de veldarbeid. Hij pleitte hierbij zelfs

¹⁶⁴ GA BoZ, inv. nr. NA2/2345; statistische gegevens betreffende het schoolverzuim 1880-1889.

¹⁶⁵ GA BoZ, inv. nr. NA2/2127.

voor een gemeentelijke verordening om 'het bezigen van kinderen tot veldarbeid gedurende de schooltijden' te verbieden ¹⁶⁶).

Hoewel er in de verslagen jaarlijks cijfers verschenen over het schoolverzuim, moeten we voorzichtig zijn met conclusies hierover. Immers, vaak was er geen onderscheid in geoorloofd en ongeoorloofd verzuim en ook door verschillende interpretaties van het begrip 'ongeoorloofde afwezigheid' door de schoolhoofden kan het beeld vertroebeld worden. De Commissie van Toezicht noemde zelf ook nog een reden om de cijfers voorzichtig te benaderen. Ze gaf aan, dat één leerling, die herhaald of voortdurend verzuimde, het percentage aanzienlijk deed stijgen ¹⁶⁷). Over 1886 en 1887 was het ongeoorloofd verzuim aangegeven per kwartaal in schooltijden en in aantal leerlingen. Hieruit blijkt helder dat op de scholen D en E het absentisme het grootst was ¹⁶⁸). In de daaropvolgende jaren wordt het verzuim aangegeven in percentage schooltijden van het aantal ingeschreven leerlingen ¹⁶⁹).

Ondanks alle beperkingen geven de genoemde cijfers toch wel een indruk per school wat betreft de ontwikkeling van het schoolverzuim. Zo valt zeker op de daling van het verzuim op school E vanaf 1893. Ongetwijfeld heeft de aanbouw van een nieuw lokaal hierin een rol gespeeld heeft. Verder lijkt het erop, dat het verzuim op school D in bovengenoemde periode ongeveer gelijk is gebleven, evenals dat van school C. Bij meerdere gelegenheden vinden we opmerkingen van hoofden, die aangaven, dat het systeem van beloningen positief werkte ten aanzien van het schoolbezoek.

¹⁶⁶ JPS over 1881.

¹⁶⁷ VCT over 1894.

¹⁶⁸ VCT over 1886 en 1887.

¹⁶⁹ VCT over de jaren 1888 t/m 1896.

Een bijzondere vorm van verzuim, voorafgaand of aansluitend aan vakantieperioden, werd ook wel eens in de verslagen toegelicht. Het ging daarbij meestal om ziekte, die 'gerekt' werd. De verklaring voor dit verschijnsel is het feit, dat ouders hiermee schoolgeld uitspaarden. Blijkbaar was dit mogelijk, gezien de maandelijksse inning van het schoolgeld. Voor het gemeentebestuur was dit aanleiding om de betreffende schoolgeldregeling aan te passen en ouders per trimester te laten betalen ¹⁷⁰).

Het vermelden waard is ook de opmerking die het hoofd van school C maakte in 1885 over het afnemende schoolverzuim (zowel op school C als D). Hij stelde, dat de procedure, die gevolgd werd door het gemeentebestuur een gunstige werking heeft. Hierbij kregen ouders van leerlingen, die zich schuldig maakten aan schoolverzuim, op het einde van elke drie maanden uit naam van Burgemeester en Wethouders een kennisgeving met de verzuimde schooltijden. Deze kennisgeving moest de 'delinquent' ondertekend weer mee terug brengen ¹⁷¹).

In 1901 sprak de Commissie tot Wering van het Schoolverzuim van 141 'relatieve' verzuimers, die waren opgeroepen. Het betrof toen ook niet-geregeld schoolgaande kinderen die op de bijzondere scholen zaten en op het totaal aantal leerlingen (1991) was dit 7,1 %. Uit het verslag van deze commissie blijkt dat de afwezigheid het grootst was op de R.K. meisjesschool (van de zusters) en op de openbare scholen C en E. waarbij moet worden aangetekend, dat het aantal van 32 op school E in feite erg hoog was, omdat de meeste leerlingen van deze school ressorteerden onder de commissie van de gemeente Woensdrecht. Naar de overtuiging van de commissie was armoede de grootste factor van het verzuim. Het betrof hierbij vooral meisjes, die werden thuisgehouden door de moeder

¹⁷⁰ VCT over 1885 en 1891.

¹⁷¹ VCT over 1885.

uit gemakzucht (hulp in de huishouding) of vanwege arbeid van moeder buitenshuis. Verder waren oorzaken het spijbelen van kinderen door 'slappe tucht' en arbeid op het land.

Tabel 7 Het relatieve schoolverzuim op de openbare scholen voor GLO en MULO 1886-1896

A Ongeoorloofd schoolverzuim school C, D en E per kwartaal (1886 en 1887) in respectievelijk **schooltijden** en *aantal leerlingen* (geen cijfers bekend van school A en B). Opmerking: schooltijden betekenen in dit verband het aantal ochtenden of middagen afwezigheid.

	School									
	A		B		C		D		E	
1886										
1e kwartaal	-	-	-	-	243	11	226	56	299	50
2e kwartaal	-	-	-	-	239	14	230	60	249	55
3e kwartaal	-	-	-	-	121	6	260	71	186	32
4e kwartaal	-	-	-	-	61	4	177	40	385	67
1887										
1e kwartaal	-	-	-	-	-	-	270	53	607	74
2e kwartaal	-	-	-	-	-	-	152	48	481	48
3e kwartaal	-	-	-	-	482	26	77	48	739	62
4e kwartaal	-	-	-	-	418	17	115	29	689	68

B Verzuim volgens opgave van de schoolhoofden in percentage schooltijden (maandelijkse gemiddelden).

	School				
	A	B	C	D	E
1888	3,5	5,8 1)	4,16	2	9
1889	4,35	4,7	3,9	2	10
1890	5,53 2)	5,8	3,7	2,41	8,25
1891	3)	3,52	3,8	2,4	7,25
1892	3)	3)	4,68	3,3	8 4)
1893	2,52	6,35	3,65	2,7	6 5)
1894	2,5	2,8	4	2,7	4
1895	2,5	3)	3,5	2,98	4,5
1896	3)	3)	3,8	2,2	3,46

- 1) Cijfer toegelicht met mededeling, dat 26 leerlingen afwezig waren vanwege de 'Rode hond'.
- 2) In sommige gevallen, zoals hier, is het ongeoorloofd verzuim ook vermeld. (in dit geval 0,92%)
- 3) In deze gevallen is geen gemiddelde vermeld, wel een maximum en een minimum.
- 4) Verklaring voor het verzuim luidde: 'Om huishoudelijke redenen'.
- 5) Voor de spectaculaire daling - zeker gezien de cijfers van juli en augustus - geeft men in het verslag als reden: 'Het uitdelen van prijzen'.

Enige conclusies

De invloed van de lokale bestuurders en toezichthouders op het lager onderwijs

Concluderend kunnen we stellen, dat de periode 1860-1900 voor Bergen op Zoom de vestiging en de groei van het openbaar onderwijs betekende. Vooral onder invloed van de onderwijswetten van 1857 en 1878 volgde de invoering en uitbreiding van het publieke stelsel, dat echter een grote aanslag deed op de gemeentelijke financiën. Het gemeentebestuur reageerde dan ook met enige vertraging op de aandrang tot verbetering van het volksonderwijs. Bovendien maakte het gebruik van het bijzonder onderwijs om het spoedig ontstane ruimtegebrek zo goedkoop mogelijk op te lossen. Men verleende de school van Brogtrop subsidie en bestemde dit instituut als tussenschool voor betalende leerlingen. Na 1878 was dit wettelijk niet meer mogelijk. Het gemeentebestuur zag zich toen genoodzaakt om een allesomvattend openbaar stelsel te presenteren, waarbij een van de uitgangspunten was de handhaving c.q. de bevestiging van het systeem van standenscholen. Al snel bleek dit publieke stelsel een succes te zijn wat betreft de toename van het leerlingenaantal en de daling van het absoluut verzuim. De keerzijde van dit succes vormde de verhoging van de onderwijslasten, terwijl halverwege de jaren '80 opnieuw plaatsgebrek ontstond, met name op de volksscholen. Gaandeweg groeide bovendien verzet van een fractie binnen de gemeenteraad tegen verdere uitbreiding van het volksonderwijs op kosten van de (vermogende) burgers. Om dezelfde reden waren de meeste raadsleden waarschijnlijk tegen de afschaffing van het systeem van standenscholen, omdat men dan niet alleen via de

hoofdelijke omslag, maar ook via de schoolgeldregeling zou moeten opdraaien voor het onderwijs aan armen. Bovendien vonden verschillende raadsleden uitbreiding van het openbaar onderwijs in de jaren '90 niet meer zo urgent. Het burgeronderwijs kende nauwelijks problemen en de ontwikkelingen met betrekking tot het bijzonder onderwijs boden het vooruitzicht van een oplossing vanuit deze hoek. Zodoende konden raadsleden zowel uit principiële als financiële overwegingen de bijzondere scholen van harte ondersteunen. Door dit alles bleven de volksscholen gedurende de jaren '90 zitten met overvolle klassen of kon een aantal leerlingen niet geplaatst worden. Vooral de personen, die beroepshalve betrokken waren bij het onderwijs, die hebben geijverd voor uitbreiding van het openbaar onderwijs. Naast de schoolhoofden hebben ook de plaatselijke toezichthouders steeds geprobeerd het volksonderwijs te verbeteren. In de jaren '80 en '90 stond ook het gemeentebestuur achter dit streven, echter zonder veel succes, zoals we hebben gezien bij de schoolkwestie. Wel wist het college van B en W te voorkomen, dat het systeem van beloningen en ereblijken werd afgeschaft. Zo kregen bijvoorbeeld 'trouwe bezoekers' bij het herhalingsonderwijs (voor de armen) een bedrag op een spaarrekening, hetgeen een doorn in het oog was voor enige raadsleden zoals Appelboom¹⁷²).

Vergeleken bij andere gemeenten in Noord-Brabant gaf het bestuur van Bergen op Zoom overigens veel geld uit aan kosten inzake de aanmoediging van het schoolbezoek. In de jaren 1885 en 1886 betrof dit een bedrag van respectievelijk f 336,82 en f 285,65. Deze beloningen hebben zeker het schoolverzuim doen dalen¹⁷³).

De verhouding tussen het openbaar en bijzonder onderwijs

¹⁷² Notulen van de raad, 16 maart 1894 en 5 november 1897.

¹⁷³ RNB Provinciaal bestuur 1814-1920, inv. nr. 8422-8431. Zie ook bijlage 4 en 5.

De vraag is of Bergen op Zoom een aparte onderwijssituatie had in vergelijking met het algemene beeld van Nederland of van Noord-Brabant. Bekijken we de positie van zowel het openbaar als het bijzonder lager onderwijs, dan zijn er duidelijk verschillen te constateren. In de gemeente was rond 1870 het aantal schoolkinderen op openbare scholen ongeveer gelijk aan dat op bijzondere scholen. Rond 1880 was het aandeel van het openbaar onderwijs duidelijk gestegen, terwijl de jaren '90 een toename lieten zien van het percentage van de bijzondere scholen (zie tabel 8). Deze ontwikkeling week beduidend af van zowel de landelijke als de provinciale tendens. Voor heel Nederland was er sprake van een geleidelijke stijging van het aantal leerlingen bij het bijzonder onderwijs van 23% in 1860 tot 31 % in 1900. Een soortgelijke evolutie vond ook plaats op provinciaal niveau. met dit verschil, dat hier het percentage van het bijzonder onderwijs aanzienlijk hoger lag dan het landelijke gemiddelde, namelijk 28,4% in 1862 en bijna 50% in 1894. Verder valt op, dat provinciaal gezien veel meer meisjes dan jongens het bijzonder onderwijs bezochten. In dit opzicht kwam de situatie in Bergen op Zoom overeen met die van Noord-Brabant als geheel. De aanwezigheid van de zusterschool en het ontbreken van een rooms-katholieke school voor jongens uit de arme klasse vormde, zoals ook in het begin is gesteld, geen uitsondering in Noord-Brabant gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw. Het feit, dat het openbaar onderwijs in de jaren '80 en '90 sterk vertegenwoordigd was in een stad, waar de meerderheid van de bevolking tot de rooms-katholieke kerk behoorde, was voor Brabant geen bijzonderheid. Ook burgerscholen met MULO waren bekende verschijnselen in steden van vergelijkbare omvang. Ze vormden voor de gemeenten een goedkoop alternatief voor het duurdere middelbare onderwijs.

De groei en dominantie van het openbaar onderwijs in de jaren '80 was niet alleen een gevolg van de wet. van 1878, maar ook een resultaat van plaatselijke actie door bestuurders en toezichthouders. Niet zozeer een plaatselijke schoolstrijd (ten gunste van bijzondere scholen) als wel een plaatselijke schoolkwestie (met als inzet zuinig financieel beheer en handhaving van het standenonderwijs) was in Bergen op Zoom het begin van een achteruitgang van het publieke stelsel.

Tabel 8 De verhouding openbaar - bijzonder onderwijs, 1865-1900
(in aantallen en percentage van het totaal aantal leerlingen)

	openbaar onderwijs		bijzonder onderwijs		Totaal aantal
	aantal	percentage	aantal	percentage	
1865	454	57%	343	43%	797
1870	411	48,1%	443	51,9%	854
1875	538	50,3%	531	49,7%	1069
1880	763	61,8%	472	38,2%	1235
1885	1066	68,5%	490	31,5%	1556
1890	1172	67.1%	574	32,9%	1746
1895	1118	64,8%	608	35,2%	1726
1900	1142	62,5 %	685	37,5 %	1827

Bijlage 1

Aantal leerlingen op de openbare en bijzondere scholen, volgens het Verslag van de toestand der gemeente over de jaren 1865-1880 (jongens respectievelijk meisjes)

A openbaar onderwijs

	15 januari		15 april		15 juli		15 oktober		gemiddeld		totaal	
	j	m	j	m	j	m	j	m				
1861	37	-	-	-	35	-	-	-	-	-	36	
1862		201	-	-	-	242	-	-	-	-	222	
1863	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	411	
1864	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	431	
1865	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	454	
1866	336	208	303	178	275	147	288	166	301	175	476	
1867	223	95	228	87	207	78	208	80	217	85	302	1)
1868	336	134	254	105	235	86	47	99	268	106	374	
1869	272	105	269	103	282	117	293	119	279	111	390	
1870	288	116	281	110	274	113	331	131	294	118	411	2)
1871	368	148	339	131	322	119	345	113	344	128	471	
1872	377	146	367	129	360	123	368	138	368	134	502	
1873	457	184	387	124	389	138	403	140	409	147	556	
1874	399	138	380	130	355	130	335	132	367	133	500	
1875	428	148	391	140	367	131	403	143	397	141	538	
1876	421	142	369	140	383	119	437	156	403	139	542	
1877	454	168	431	155	399	156	486	176	443	164	606	
1878	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3)
1879	513	219	516	216	463	206	534	227	507	217	724	
1880	564	218	536	203	525	206	583	218	552	211	763	

1) Komst van de gesubsidieerde bijzondere school van Brogtrop.

2) Medio 1870 opening van de openbare school te Nieuw-Borgvliet.

3) In 1878 is er geen overzicht van leerlingen aantallen in het verslag van de toestand van de Gemeente.

B. Bijzonder onderwijs

	15 januari		15 april		15 juli		15 oktober		gemiddeld	totaal		
	j	m	j	m	j	m	j	m				
1861	411				466			-	-	439		
1862	506				423				-	465		
1863	-	-							-	452		
1864	-							-		424		
1865	-	-	-					-		343		
1866	136	126	141	131	150	125	139	126	142	127	269	
1867	214	160	236	172	237	166	247	168	234	167	400	4)
1868	123	235	162	270	161	229	151	245	149	245	394	
1869	160	182	181	240	172	246	174	246	172	229	400	
1870	173	264	181	250	174	276	180	275	177	266	443	
1871	185	283	176	270	175	274	180	269	179	274	453	
1872	174	284	180	283	184	272	187	258	181	274	456	
1873	181	351	179	336	172	296	177	325	177	327	504	
1874	127	343	155	344	138	347	127	363	137	349	486	5)
1875	155	349	150	368	150	394	139	417	149	382	531	
1876	147	217	147	213	148	205	145	206	147	210	357	6)
1877	151	296	156	308	160	438	157	439	156	370	526	7)
1878	-	-				-		-	-			
1879	122	55	122	55	116	56	120	58	120	56	176	8)
1880	142	321	145	321	136	324	151	346	144	328	472	

4) Het is uit het verslag moeilijk op te maken of de cijfers van het MULO al dan niet dubbel zijn geteld.

5) Over dit jaar zijn geen gegevens bekend van de MULO-scholen. Het werkelijk totaal gemiddelde zal daarom iets hoger liggen (iets boven 500).

6) Sterke afwijking wordt veroorzaakt door de vermelding van een kleiner aantal leerlingen op de zusterschool. De reden hiervan is niet duidelijk.

7) In juli 1877 is er een opvallende toename van leerlingen op de zusterschool.

8) Over 1879 zijn geen cijfers van de zusterschool bekend.

OPMERKINGEN

Vanaf 1868 is er een differentiatie met betrekking tot het aantal leerlingen. GLO en MULO worden nu apart vermeld.

Vanaf 1881 worden de leerlingenaantallen vermeld op 31 december van het betreffende jaar (zie bijlage 2).

BIJLAGE 2

Aantal leerlingen in Bergen op Zoom, volgens het Verslag van de toestand der gemeente over de jaren 1883-1901 (toestand op 31 december)

A openbaar onderwijs (school A tot en met E)

	aantal jongens		aantal meisjes		totaal	aantal 'kostelozen'	
	LO	LO/MULO	LO	LO/MULO		LO	LO/MULO
1881	466	147	136	90	839	599	34
1882	413	149	110	78	750	522	19
1883	519	167	149	66	901	414	22
1884	583	180	176	68	1007	486	16
1885	584	203	198	81	1066	452	13
1886	580	196	193	81	1050	455	9
1887	610	200	200	86	1096	477	5
1888	608	210	241	89	1148	520	9
1889	-	-	-	-	-	-	1)
1890	630	215	237	90	1172	567	3
1891	614	197	222	99	1132	399	3
1892	671	185	168	91	1115	463	8
1893	646	170	182	85	1083	365	18
1894	663	194	173	96	1126	385	24
1895	675	196	160	87	1118	386	24
1896	656	209	143	79	1087	373	26
1897	671	207	162	64	1104	390	16
1898	690	215	166	64	1135	395	15
1899	686	230	164	64	1144	388	12
1900	667	231	174	70	1142	395	11
1901	735	209	188	82	1214	419	9

1) Over het jaar 1889 geen gegevens bekend.

B bijzonder onderwijs

	aantal jongens		aantal meisjes		totaal	aantal 'kostelozen'	
	LO	LO/ MULO	LO	LO/MULO		LO	LO/MULO
1881	85	49	303	54	491	113	-1)
1882	37	68	299	61	465	96	-
1883	44	51	379	22	496	120	-
1884	46	35	405	-	486	120	-
1885	52	38	400	-	490	96	-
1886	39	21	426	-	486	106	-
1887	43	48	488	-	579	199	-
1888	45	35	534	-	614	193	-
1889		-		-			-2)
1890	48	29	497	-	574	187	-
1891	49	28	449	-	526	205	-
1892	60	23	491	-	574	178	-
1893	59	24	501	-	584	niet vermeld	
1894	56	26	507	-	589	140	-
1895	58	27	523	-	608	146	-
1896	70	33	518	-	621	154	-
1897	72	35	529	-	636	139	-
1898	70	32	541	-	643	107	-
1899	67	31	552	-	650	189	-
1900	72	35	578	-	685	219	-
1901	118	42	617	-	777	248	-

1) Alle 'kosteloze' leerlingen bezoeken de Zusterschool.

2) Over het jaar 1889 geen gegevens bekend.

BIJLAGE 3

Aantal leerlingen in het openbaar en bijzonder lager onderwijs, volgens het Verslag van de commissie van toezicht over de jaren 1884 tot en met 1896 (toestand einde jaar)

A openbaar onderwijs

	SCHOOL A	SCHOOL B	SCHOOL C	SCHOOL D	SCHOOL E	totaal
1884	178	74	238	368	129	987
1885	203	81	253	417	117	1071
1886	199	82	279	383 ¹⁾	106	1049
1887	199	88	334 ¹⁾	356	91	1068
1888	209	91	326	372	132 ²⁾	1130
1889	215	83	275 ³⁾	461 ³⁾	123	1157
1890	209	90	263	469	126	1157
1891	197	99	260	457	122	1135
1892	185	95	258 ⁴⁾	421	113 ⁴⁾	1072
1893	182	85	292 ⁴⁾	357	126 ⁴⁾	1042
1894	196	96	300 ⁴⁾	381	144 ⁴⁾	1117
1895	196	89	292 ⁴⁾	378	144 ⁴⁾	1099
1896	210	85	292 ⁴⁾	359	145 ⁴⁾	1091

- 1) Vanaf oktober 1886 is er een klas van school D naar school C overgeplaatst.
- 2) Opvallend sterke toename (staat in verband met de schoolkwestie).
- 3) Een klas niet-betalende leerlingen is in 1889 overgegaan/ teruggegaan van school C naar D.
- 4) Vanaf 1892 vermeldt de commissie voor school C en E het gemiddeld aantal leerling, per maand.

B bijzonder onderwijs

	ZUSTERSCHOOL (3 afdelingen)			SCHOOL CNO	BROGTROPSCHOOL		totaal
	franse-hollandse-armenklas				intern	extern	
1886	111	130	227 ¹⁾	67	24	19	578
1887	77	160	199	82	23	19	560
1888	70	229	193	80	26	9	607
1889	80	162	84	86	29	- 4)	441
1890	98	179	168	104	23	6	578
1891	89	183	165	91	25	4	557
1892	80	170	188	106	19	5	568
1893	90	178	173	115	14	10	580
1894	78	191	181	110	15	13	588
1895	80	189	194	114 ⁴⁾	15	12	604
1896	90	184	207	125	17	16	639

- 1) Aantal leerlingen in de armenklas is volgens opgave van de zusters slechts bij benadering.
- 2) Totaal aantal leerlingen slechts bij benadering te geven vanwege het onzuivere aantal van de armenklas.
- 3) J.P. Brogtrop is 29 oktober 1889 overleden. De school is door de zoon J.P.A. Brogtrop overgenomen.
- 4) Vanwege een rekenfout vermeldt het verslag een ander getal (nl. 144).

BIJLAGE 4

Statistisch overzicht van het aantal kinderen boven de en beneden de 12 jaren per 1 januari, over de jaren 1882 tot en met 1889 (jongens respectievelijk meisjes)

	1		2		3		4		5		6	
	j	m	j	m	j	m	j	m	j	m	j	m
1882	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1883	754	45	562	450	-	-	-	-	-	-	192	295
1884	795	756	683	509	30	26	-	-	-	-	112	247
1885	819	681	740	512	-	-	49	34	-	-	79	169
1886	858	768	695	585	37	41	31	34	701	592	157	176
1887	914	878	736	629	30	39	36	41	730	627	184	251
1888	906	882	762	721	34	39	36	40	760	720	146	162
1889	867	874	779	797	40	39	39	34	780	802	87	72

Kolom 1 - wonende in de gemeente

kolom 2 - schoolgaande in de gemeente

kolom 3 - elders schoolgaande doch behorende tot de gemeente

kolom 4 - elders wonende doch schoolgaande in de gemeente.

kolom 5 - schoolgaande kinderen behorende tot de bevolking der gemeente.

kolom 6 - geen onderwijs genietende kinderen.

Opmerkingen

Over de jaren 1882-1883-1884 en 1885 is geen exact beeld te krijgen vanwege ontbrekende gegevens in kolom 3 en/of 4. Niettemin zijn er in kolom 6 over 1883, 1884 en 1885 cijfers genoteerd als resultaat van kolom 1 en 2. Als richtcijfer geven deze een goede indicatie, omdat de leerlingenaantallen van kolom 3 en 4 elkaar ongeveer in evenwicht houden.

Ten aanzien van het jaar 1886 is er een verschil in de opgave van de gemeente en die van de schoolhoofden wat betreft kolom 2.

Ter vergelijking het totaal aantal **schoolgaande** kinderen, over de jaren 1882 tot en met 1889 (opgaven verstrekt door schoolhoofden)

	jongens	meisjes	totaal
1882	747	578	1325
1883	667	548	1215
1884	781	616	1334
1885	844	649	1493
1886	877	679	1556
1887	836	700	1536
1888	901	774	1675
1889	898	864	1762

Bijlage 5

Numeriek landelijke gegevens inzake het lager onderwijs van ±1860 tot ±1900 (gegevens naar L. Dasberg e.a.)

A het absolute schoolverzuim (het percentage kinderen tussen 6 en 12 jaar, dat niet als leerling bij een lagere school was ingeschreven)

	jongens	meisjes	totaal
1862	19,5%	28,0%	1325
1868	22,0%	27,5%	1215
1871	15,0%	21,0%	1334
1872	-	21,5%	1493
1874	15,0%	21,5%	1493
1877		18,5%	1675
1878	12,0%	19,0%	1556
1879	12,5%	-	1536
1880	11,0%	-	1675
1884		14,0%	1762
1895	8,5%	10,5%	1675
1897	8,0%	-	1675
1900	8,0%	10,0%	1675
1902	4,5%		1675
1903	5,0%	6,5%	1675

B verhouding tussen het openbaar en het bijzonder onderwijs wat betreft het aantal leerlingen (in percentages)

C ter vergelijking de verhouding tussen het openbaar en bijzonder lager onderwijs in de provincie Noord-Brabant (in percentages)

	openbaar		bijzonder	
1862	79,9%	71,6%	20,1%	28,4%
1869		69,1%		30,9%
1874	76,9%		23,1%	
1875	76,7%		23,3%	
1895	68,8%		31,2%	
1879		66,0%		34,0%
1886		57,7%		42,3%
1890		52,4%		47,6%
1894		50,4%		49,6%
1896	68,7%		31,3%	
1899	69,0%		31,0%	

In verhouding gaan meer jongens naar het openbaar onderwijs getuige de volgende cijfers

	jongens	meisjes
1862	86,9%	76,3%
1874	80,6%	72,7%
1875	80,4%	72,6%
1895	73,3%	63,9%
1896	73,2%	64,0%
1899	73,8%	64,0%

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

GA BoZ	Gemeentearchief Bergen op Zoom
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek te Den Haag
JPS	Jaarverslag van de plaatselijke schoolcommissie over de toestand van het lager onderwijs in de Gemeente Bergen op Zoom (periode 1859-1883)
RNB	Rijksarchief in Noord Brabant te 's-Hertogenbosch
VTG	Verslag van de toestand der gemeente Bergen op Zoom
VCT	Verslag van de commissie van toezicht op het lager onderwijs in Bergen op Zoom (periode 1884-1900)

Van handelsschool tot lyceum

Ontstaan en ontwikkeling van

bijzonder middelbaar onderwijs

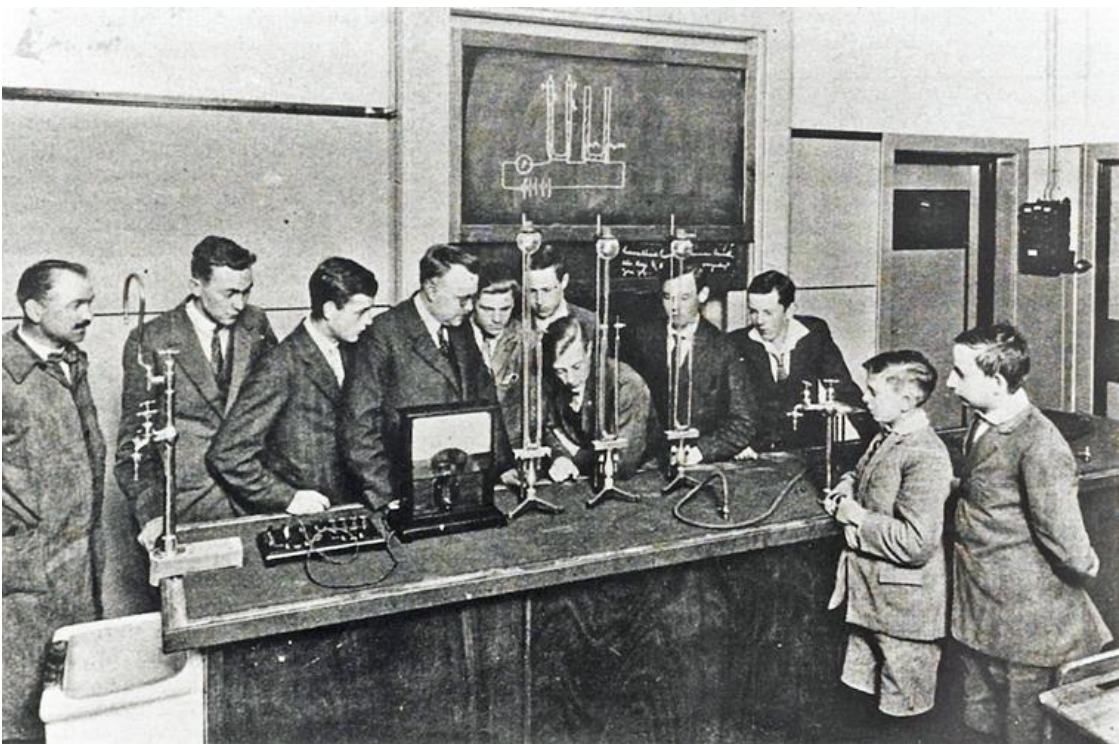
in Bergen op Zoom,

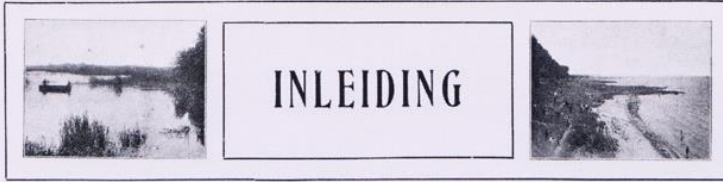
1916-1956

drs. J.C. Kalker

[Een interessante film over het Moller lyceum vindt u hier](#) en [hier](#)

[Een tijdlijn](#)

De stad Bergen-op-Zoom is een der meest gunstig gelegen plaatsen in ons land; een mooie omgeving, een gezonde luchtstreek, mastbosschen en zee, behoorlijke spoor- en tramverbindingen en een flinke tijhaven. De bewoners zijn bekend om hun gastvrijheid en gezelligen omgang; er zit veerkracht in en er worden flinke zaken gedaan. Bergen-op-Zoom heeft een flinke toekomst als provinciestad.

Nu de bestaande gids voor Bergen-op-Zoom uit den tijd is, hebben wij gemeend te mogen overgaan tot een keurig reclameboek over onze stad, dat door menigen ook als gids gebruikt kan worden. De heeren Ir. A. J. L. JUTEN, J. BEVIS en A. J. A. DE KOK, alle drie leden, kenners van Bergen-op-Zoom en in allerlei functies in het openbare leven werkzaam, hebben zich welwillend bereid verklaard, dit boek samen te stellen.

De teekeningen zijn vervaardigd door den bekenden teekenaar P. VAN HAM en de foto's door den heer W. MAORIE, fotograaf te Bergen-op-Zoom.

Wij wenschen er vooral op te wijzen, dat de ligging onzer gemeente bijzonder gunstig is voor industriele- en handelsondernemingen; de vervoerwegen zijn uitstekend.

“De stad Bergen op Zoom is een der meest gunstig gelegen plaatsen in ons land; een mooie omgeving, een gezonde luchtstreek, mastbosschen en zee, behoorlijke spoor- en tramverbindingen en een flinke tijhaven. De bewoners zijn bekend om hun gastvrijheid en gezelligen omgang; er zit veerkracht in en er worden flinke zaken gedaan. Bergen-op-Zoom heeft een flinke toekomst als provinciestad. [.....] Wij wenschen er vooral op te wijzen, dat de ligging onzer gemeente bijzonder gunstig is voor industriele- en handelsondernemingen; de vervoerwegen zijn uitstekend”.

Met deze chauvinistische uitspraken van 1921 schetste A.F.L. Juten, één van de oprichters van de eerste bijzondere middelbare school in Bergen, in een VVV brochure dit wel zeer optimistisch beeld van de stad zoals die zich sinds de 19e eeuw ontwikkeld had ¹).

Vol trots vermeldde hij bij de rubriek middelbaar onderwijs op de eerste plaats de *Katholieke* middelbare handelsschool (cursivering door Juten zelf opvallend in de tekst aangebracht). De toen al tientallen jaren

¹ A.J.L. Juten, *Bergen op Zoom als woonplaats* (Bergen op Zoom, 1921) 1.

bestaande vier maal zo grote openbare Rijks HBS kwam bij hem op de tweede plaats. Hoe valt dit te verklaren?

In deze studie wil ik de geschiedenis van het middelbaar onderwijs in Bergen op Zoom sinds de oprichting van een Rijks HBS in 1882 behandelen. Het accent zal daarbij vooral vallen op de ontwikkelingen in het bijzonder middelbaar onderwijs.

Een verduidelijking is hier op zijn plaats.

De Rijks HBS is een *openbare school*. Hiermee wordt een door de overheid (Rijk, Provincie of Gemeente) opgerichte en onderhouden school bedoeld. Omdat de staat niet wenste dat er in het door haar gestichte onderwijs voorkeur voor één bepaalde kerkelijke gezindte zou worden uitgesproken, sprak men al gauw van *neutrale scholen*. Deze scholen moesten als natievormende instellingen de kinderen opvoeden tot alle maatschappelijke en christelijke deugden. Een dergelijke school was toen wel degelijk christelijk. Alleen plaatste men het christendom boven de geloofsverdeeldheid zoals die tussen katholieken en protestanten bestond: 'de Heer boven de Leer'.

Met *bijzondere scholen* werden toen voornamelijk scholen bedoeld waar het onderwijs in strikt katholieke of protestantse zin werd gegeven.

De periode 1916 tot 1956 is de meest bepalende geweest voor de vorming van het middelbaar onderwijs in Bergen op Zoom, en vormt daarom het tijds kader van mijn verhaal. Naar ik hoop aan te tonen is het karakteristieke Moller-schoolgebouw aan het Bolwerk symbolisch voor de strijd die katholieke Bergenaren voor eigen onderwijs hebben gevoerd. Het bouwjaar 1928 is als een hoogtepunt van deze periode te beschouwen.

De aanzet tot het schrijven van dit artikel is drieledig.

- Op de eerste plaats had het eigzinnige schoolgebouw mijn interesse in haar geschiedenis gewekt. Ik deed er onderzoek naar in het schoolarchief.
- Op de tweede plaats verscheen in 1991 een proefschrift over OMO, de organisatie voor bijzonder middelbaar onderwijs in Brabant ²). Hoewel de dissertatie erudiet en van hoog literair gehalte was, leken mij nogal wat zaken betreffende de geschiedenis van het Bergse middelbaar onderwijs bezijden de waarheid.
- Tenslotte moest ik voor de afronding van mijn studie geschiedenis nog een doctoraalscriptie schrijven. Ik besloot die aan het ontstaan en de ontwikkeling van het Bergse middelbaar onderwijs te wijden. De hierna volgende bladzijden zijn een bewerking van een deel van deze scriptie.

² Th.G.A. Hoogbergen, Over geestdritt en bevlogenheid, 75 jaar Ons Middelbaarbaar Onderwijs 1916-1991 (Tilburg 1991).

1

NAAR EEN NEUTRALE MIDDELBARE SCHOOL IN BERGEN OP ZOOM, 1863-1900

Bergen op Zoom in de 19e eeuw

De doorsnee Nederlander kent Bergen op Zoom van de regel 'Bergen op Zoom, houdt U vroom, stut de Spaansche scharen' uit het geuzenlied 'Merck toch hoe Sterck', waarin het succesvolle verzet van de Bergenaren tegen de Spaanse belegering van de stad in de tachtigjarige oorlog werd bezongen. Met dit beleg vestigde Bergen haar roem als vestingstad. Die faam duurde tot 1747 toen 'La Pucelle' door de Fransen werd ingenomen. Bergen viel toen terug tot de rol van slaperige provinciestad.

Nog steeds herbergde het echter een garnizoen: onder andere in het als kazerne ingerichte laatgotische paleis van de Heren van Bergen: het Markiezenhof.

De belangrijkste middelen van bestaan waren visserij en tuinbouw; ook de pottenbakkerijen verschaften velen werk.

Vóór 1747 was minder dan de helft van de bevolking katholiek. In de 19e eeuw begon dit percentage toe te nemen. In de tijd van Juten's ontboezeming (zie pag 48) was meer dan 80% rooms-katholiek. Auteurs over Bergen op Zoom zijn het er over eens dat de Bergenaren neigen naar het liberaleatholicisme³). Wat minder streng in de leer dus. Hun individualistische mentaliteit zou moeilijk te verenigen zijn met het dogmatische karakter van het geloof.

³ E. Härtel, Bergen op Zoom, proeve van een sociaal-geografische analyse (Terborg 1961) 161 -164.

In de tweede helft van de 19e eeuw begonnen zich grote economische veranderingen te voltrekken: tekenen van de nieuwe industriële tijd ⁴). In 1847 richtte Arnold Asselbergs naast zijn smederij de eerste, door stoomkracht aangedreven, ijzergieterij in de stad op.

De katholieke kerk gaf in deze periode veel opdrachten voor smeedwerk. Sinds het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853 werden veel nieuwe parochiekerken gebouwd. Zo leverde de ijzerwerkfabriek van Asselbergs de ramen voor diverse kerken in Breda ⁵). Een gasfabriek werd in 1858, ook door Asselbergs, opgericht. In 1863 kwam de eerste suikerfabriek. Hierna volgden er nog enkele. Maar vooral de diverse later opgerichte ijzergieterijen zouden veel werkgelegenheid gaan leveren: Bergen op Zoom industrialiseerde.

In dezelfde periode werden de vestingwerken ontmanteld om plaats te maken voor kerken, fabrieken, scholen en huizen. De aansluiting op het nationale spoorwegennet vond plaats in 1863, en werd in 1888 internationaal door de verbinding met Antwerpen.

Het inwonertal steeg snel: in 1860 woonden er 7.500 mensen. In 1910 was dit aantal al bijna verdubbeld. Net als elders in industrialiserend Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw leek Bergen rijp voor de nieuwe instellingen van middelbaar onderwijs.

De onderwijswet van 1863 van Thorbecke; het ontstaan van Openbaar Middelbaar Onderwijs in Nederland

Vóór 1863 werd in ons land nauwelijks iets gedaan aan middelbaar onderwijs. De jeugd in de leeftijdsgroep van 12 tot 18 jaar kon óf (vervolg) lager onderwijs, óf hoger onderwijs krijgen. Gedachten over specifiek

⁴ W. van Ham en C. Vanwesenbeeck, *Bergen op Zoom verleden tijd* (Rijswijk 1983) 6.

⁵ C.J.F. Slootmans, 'Arnoldus Asselbergs 1811- 1880' in *Jaarboek de Ghulden Roos* [29] (Roosendaal 1969) 108-152.

middelbaar onderwijs, een algemeen vormende opleiding voor een carrière in het maatschappelijk leven, werden in ons land pas tegen 1800 geïntroduceerd ⁶). Na de, nog niet verplichte, lagere schooltijd waren er voor de scholier die voortgezet onderwijs wenste twee mogelijkheden: hij ging naar een Franse of een Latijnse school.

Voor een goed begrip dient gesteld te worden dat de brede volksmassa hier maar zelden toe overging: de volkse jeugd moest gaan werken.

De Latijnse school bestond al sinds de 16e eeuw en had in de loop der tijden nauwelijks veranderingen ondergaan. De opleiding legde een zwaar accent op Latijn en Grieks. Het was een exclusieve school, vaak een statussymbool voor de stad, waar de elite haar jeugd naar toestuurde en die diende als voorportaal voor een kerkelijke of wetenschappelijke opleiding aan de universiteit. Aan de klacht dat het onderwijs te weinig praktisch en veel te 'geletterd' was, werd weinig gedaan.

In de hier en daar sinds 1838 opgerichte vierjarige zgn. 'Tweede Afdelingen' probeerde men meer algemeen vormend onderwijs te geven. Zo werd daar, mondjesmaat, natuur- en wiskunde onderwezen. Scholen van dit type kregen de naam 'gymnasium'. Echt vernieuwend was het niet: men sprak in die tijd van: 'een nieuwe lap op een oud kleed' ⁷). Een andere - meer gebruikte - mogelijkheid voor vervolgonderwijs na de lagere school, was het volgen van een opleiding aan een van de talloze Franse scholen. Dit meer algemeen vormend ingestelde type onderwijs dateerde al uit de 15e eeuw. Het was bedoeld voor de (hogere) burgerij en was er in alle soorten en maten, niet geremd door wettelijke

⁶ H.C. de Wolf, 'Onderwijs en opvoeding in de Noordelijke Nederlanden, 1795-1813' in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XI (Bussum 1983) 36-76.

⁷ H.C. de Wolf, 'Onderwijs en opvoeding in de Noordelijke Nederlanden, 1795-1813' in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XI (Bussum 1983) 36-76.

voorschriften. Er waren eenvoudige particuliere opleidingen, gemeentelijke dagscholen, maar ook zeer dure landelijke instituten. Ook het vakkenpakket was zeer uiteenlopend. Sommige opleidingen gaven nauwelijks meer dan uitgebreid lager onderwijs met een randje Frans. Andere scholen boden drie moderne talen en wiskunde. Daarnaast waren er enkele scholen die handelsonderwijs gaven. Na de lager onderwijswet van 1857 kregen de gemeentelijke Franse scholen steeds meer concurrentie van de nieuwe scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs (MULO) die goedkoper waren. Voor meisjes bestonden er enkele aparte Franse scholen. waar de dames uit de hogere stand opgeleid werden tot beschaafde - Frans converserende - gastvrouwen voor de betere kringen. Op de Latijnse school werden alleen jongens toegelaten. Vakgericht onderwijs was er niet. Algemeen geldend was de opvatting dat een beroep in de praktijk geleerd moest worden. In vergelijking met het buitenland liep Nederland flink achter. Maar de omschakeling van een agrarische naar een industriële samenleving zou ook pas na het midden van de 19e eeuw plaatsvinden. 'Wij gaan, Mijne Heeren, een groote en blijvende weldaad aan het land bewijzen' ⁸). Zo verdedigde minister van Binnenlandse Zaken J.R. Thorbecke in de Eerste Kamer zijn wet op het middelbaar onderwijs. Die 'weldaad' bestond uit het creëren van nieuwe schooltypes voor: *'de vorming van die talrijke burgerij, welke het lager onderwijs te boven, naar*

⁸ Handelingen van de eerste kamer, 1862- 1863), geciteerd in Boekholt, Geschiedenis van de school 182.

algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht' ⁹).

Zijn onderwijssysteem zou honderd jaar, tot de Mammoetwet van 1963 stand houden. Thorbecke ging bij zijn wetgeving uit van standen- onderwijs: er kwamen aparte scholen voor het volk, de burgerij en de hogere stand. Het volk zou voldoende hebben aan lager onderwijs. Na de lagere school konden de kinderen van de laagste stand eventueel nog enkele jaren (M)ULO volgen.

De exclusieve status van Latijnse school en gymnasium bleef gehandhaafd. Deze opleiding bleef gereserveerd voor 'de geleerde stand'. Kinderen uit de burgerij kregen de mogelijkheid om aan nieuwe schooltypen zoals de burgerschool en de hogere burgerschool lessen te volgen: het eigenlijke middelbaar onderwijs.

De tweejarige burgerscholen waren bestemd voor de kinderen van de lagere burgerij, waartoe ook de ambachtslieden en boeren gerekend werden. Zij konden hier algemeen vormend en economisch onderwijs krijgen.

Voor de gegoede burgerij ontwierp Thorbecke de drie- of vijfjarige hogere burgerschool: de HBS. Voor de meisjes werd in de wet de middelbare meisjesschool (MMS) genoemd.

De burgerdagscholen bleken geen succes. Het meeverdienen van de kinderen kreeg bij de ouders voorrang. Bovendien gaf het onderwijs geen vakopleiding, maar algemeen vormend onderwijs. Kinderen van ambachtslieden bezochten liever de (avond)MULO, of de sinds 1870 opgerichte ambachtsscholen. Deze laatste opleidingen voldeden meer aan de behoefte aan praktisch georiënteerd vakonderwijs.

⁹ Memorie van Toelichting bij Thorbecke's wetsontwerp; Handelingen van de eerste kamer, 1862-1863, geciteerd in A. Bartels, Een eeuw middelbaar onderwijs 1863-1963 (Groningen 1963) 6.

De HBS sloeg daarentegen onmiddellijk aan. De Franse scholen verdwenen. Tot 1920 viel een sterke groei te constateren, vooral van de vijfjarige opleiding. Rond dit jaar waren er al meer dan 100 Rijks- en Gemeentelijke scholen met ruim 10.000 leerlingen ¹⁰).

I De in 1882 opgerichte HBS aan de Burg Stulemeijerlaan, situatie ca 1895

¹⁰ Bartels, Een eeuw middelbaar onderwijs bijlage I en II.

De oprichting van een HBS in Bergen op Zoom 1882

Al in de 16e eeuw kende de stad een 'Hooghe Schole' ¹¹). Op deze Latijnse school konden de kinderen van voornamelijk Bergenaren onderwijs krijgen. Uit berichten van die tijd blijkt dat jongens en meisjes gezamenlijk les kregen. Kinderen die in plaats van Latijn liever Frans wilden leren, konden al sinds 1569 terecht bij andere schoolmeesters. In de tweede helft van de 18e eeuw ging de Latijnse school ten onder. In de Franse tijd volgde van 1796 tot 1806 een periode van kortstondige bloei. Toen koning Willem I in 1815 bij Koninklijk Besluit de organisatie van de Latijnse scholen regelde, bleek Bergen zich aan de heroprichting te willen onttrekken ¹²). Tenslotte was er ook een Franse school, en de Latijnse zou toch maar weinig leerlingen trekken. Toen de school op last van het rijk toch weer geopend moest worden bleken zich in 1817 slechts twee leerlingen aan te melden. Het aantal leerlingen bleef laag (nooit meer dan tien). evenals de kwaliteit van de rector. Na lang aandringen werd een wiskundeleraar aangewezen die aan de Tweede Afdeling' les gaf. In 1869 werd er geen rector meer benoemd, en daarmee was feitelijk de Latijnse school verdwenen. De opleiding in wiskundige vakken werd echter in stand gehouden door de zeer bekwame docent A.J.M. Brogtrop. De sinds 1860 bestaande MULO-opleiding had in de persoon van A.H.W. van de Wijnperse ook een kundig onderwijzer. De Bergse jeugd die in deze periode avondonderwijs wilde volgen kon terecht bij particuliere docenten als A.R. Beekman. die overdag aan de MULO les gaf ¹³).

¹¹ C. J. F. Slootmans, 'Bijdrage tot de onderwijsgeschiedenis van Bergen op Zoom' in *De Avondster*, 5 oktober 1926.

¹² C.J.F. Slootmans. 'Van Latijnse school naar Rijks HBS' in *75 jaar R.H.B.S. te Bergen op Zoom* (Bergen op Zoom 1957).

¹³ Map 'Onderwijs', inv. nr. 90-2; GA BoZ.

Ondertussen had de rijksoverheid kort na Thorbecke's wet van 1863 aangeboden om subsidie te verlenen voor de oprichting van een HBS. Maar de gemeente aarzelde: de Latijnse school was goedkoper. Daarnaast had men al een goed particulier instituut in de (MULO-)opleiding van de wiskundeleraar S. Geri, welke de gemeente ook niets kostte. Toch kreeg Bergen in deze periode middelbaar onderwijs. Sinds de onderwijswet van 1866 viel de bestaande tekenschool onder het middelbaar onderwijs. Er werd daarom volgens wettelijk voorschrift een plaatselijke commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs ingesteld. Deze commissie kreeg al snel de opdracht de mogelijkheden van een HBS te onderzoeken.

De Latijnse school moest na de invoering van de hoger onderwijswet van 1876 worden opgeheven, omdat men niet voldeed aan de daarin gestelde hogere eisen. Een verzoekschrift van aanzienlijke Bergenaren aan de minister om een middelbare opleiding trok de gemeente over de streep. In 1880 werd eindelijk het principebesluit genomen om een driejarige Rijks HBS op te richten, waarbij de gemeente de huisvestingskosten voor haar rekening zou nemen. In 1882 ging de school van start met 37 leerlingen. De eerste directeur was Van de Wijnperse; Brogtrop was één van de acht docenten. De school bleek een groot succes. In 1885 betrokken een eigen gebouw aan de Burgemeester Stulemeijerlaan, hoek Bolwerk. In datzelfde jaar werden, na toestemming van de minister, de eerste meisjes toegelaten.

Uit de eerste verslagen van de plaatselijk gevormde commissie van toezicht sprak grote tevredenheid. Thorbecke zou zich over de volgende zinsneden verheugd kunnen hebben; zijn liberale doelstelling van neutraal openbaar onderwijs leek zelfs in het katholieke zuiden haalbaar: *'Ouders en voogden van verschillende godsdienstige richtingen vertrouwen gaarne hunne kinderen aan de zorgen toe van den directeur en de leraren. Nimmer toch vernam de commissie een enkele klacht over krenking van*

godsdienstige gevoelens. Het is der commissie o.a. bijzonder aangenaam te kunnen constateren, dat de geschiedenis - die bekende steen des aanstoots - met prijzenswaardige tact, met de meest lofwaardige onpartijdigheid wordt gedoceerd' ¹⁴).

De school kreeg steeds meer leerlingen, en Bergen leek bekeerd tot het middelbaar onderwijs. Vrij snel deed men het verzoek om er een vijfjarige cursus van te mogen maken. Het al eerder geconstateerde voordeel van een vijfjarige HBS boven de driejarige was ook in deze stad duidelijk geworden. Maar de regering bleek de hogere kosten niet te willen dragen. Jaar na jaar bleef de commissie het verzoek indienen. In 1893 sloten de omliggende gemeenten zich erbij aan: tenslotte bestond toen één derde van het leerlingenbestand uit bewoners van omliggende plaatsen. Maar het mocht allemaal niet baten. In 1894 liet de commissie in haar jaarverslag in wanhoop over de zoveelste weigering het verzoek in grote vetgedrukte letters opnemen: *'vooral ook terwille van de kinderen der talrijke Ambtenaren, Burgerlijke en Militaire, aan wie deze gemeente als verblijfplaats is aangewezen. Moge de hoogst gunstige toestand der school het toch eenmaal aan de Hooge Regering duidelijk maken dat hier met een betrekkelijk kleine opoffering schoone vruchten te plukken waren* ¹⁵).

In een volgend jaar probeerde men het met sentimentele argumenten over leerlingen die 'in den barren winterkoude' 's morgens vroeg op het station stonden te wachten om de trein naar Goes te nemen. waar de HBS wel vijfjarig was. Toen dit ook niet hielp werd de commissie zelfs sarcastisch: 'bureaucratische invloeden zullen het Bergen-op-Zoom niet vergeven hebben dat het een graad te weinig Noorderbreedte heeft.'

¹⁴ Commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs, Jaarverslag 1886, inv.nr. 481, GA BoZ. De geschiedenisleraar was een zekere P.C. Görlitz.

¹⁵ Commissie van toezicht, verslag 1894.

Uiteindelijk zwichtte de regering: in haar jaarverslag over 1900 kon de commissie tevreden berichten dat de uitbreiding was toegestaan. Vanwege het sterk toegenomen aantal leerlingen (al meer dan 100) werd ook het gebouw uitgebreid; daarvan nam de gemeente de kosten voor haar rekening.

In 1910 waren er al 194 leerlingen. waaronder 28 meisjes. Toen in september 1916 de R.K. MHS geopend werd, waren er aan de Rijks HBS

II Het eerste [docenten-korps](#) van de rijks hbs, 1893

224 leerlingen ingeschreven. De in deze tijd opgerichte burgeravondschool met driejarige cursus bleek enige tijd succesvol: in 1916 had deze opleiding 86 leerlingen, daarna liep het aantal terug. De landelijk geconstateerde concurrentie met MULO- en handelsscholen deed zich ook hier gelden, zij het minder omdat het een avondschool betrof. De in 1906 opgerichte ambachtsschool bleek blijvend veel leerlingen te kunnen trekken. In 1916 telde men er al 78; dit aantal nam

in de jaren erna gestadig toe. Het neutrale middelbaar onderwijs leek zich stevig in Bergen gevestigd te hebben. Maar juist in deze periode werden de katholieke Bergenaren, net als katholieken elders in Nederland, actief.

Klachten van Bergse katholieken over De Rijks HBS

De kiem voor katholiek middelbaar onderwijs in Bergen op Zoom lijkt te liggen in een serie artikelen in de plaatselijke krant De Avondster van januari 1912. Dit enkele keren per week verschijnende blad was in 1895 opgericht en heette volgens de trotse oprichter en eigenaar J.A.G. Juten het eerste katholieke dagblad van Nederland te zijn ¹⁶).

In drie beschouwingen over 'Onze R.H.B. school' ging de, pas afgestudeerde, scheikundig ingenieur Anton Juten, samen met zijn broer Willem redacteur van het blad, in op het nut van de openbare HBS voor de gemeente. In de gemeenteraad waren stemmen opgegaan niet langer de f 2000,- (gebouwen)subsidie te betalen. Bergen had toch weinig nut van de school: meer dan de helft van de leerlingen kwam van buiten de stad ¹⁷). Hetzij van de omliggende gemeenten, hetzij omdat hun vader (tijdelijk) in het garnizoen gelegerd was. Omdat het bovendien een neutrale school was, hadden de plaatselijke Bergse katholieken er weinig aan. Voor Juten was echter het grootste probleem dat enkele leraren lid waren van de plaatselijke loge van de vrijmetselarij. De katholieke kerk beschouwde de vrijmetselarij als een groot gevaar voor de katholieke samenleving. De paus had deze beweging, die vaak anticlericaal was, vanaf het begin in de 18e eeuw herhaaldelijk veroordeeld. De Bergse loge dateerde van 1767. Vooral de officieren van het garnizoen waren er actief

¹⁶ Veertig jaar Avondster, brochure van 1935, privéarchief J. Bevin, GA BoZ.

¹⁷ Commissie van toezicht, verslag over 1912, Gemeentearchief Bergen op Zoom; op een totaal van 179 leerlingen waren er 91 'buiten'leerlingen. waarvan er 76 in de omliggende gemeenten woonden.

in ¹⁸). Juten stelde zijn lezers de retorische vraag: 'Is van het onderwijs hier loge mannen voor onze katholieke jeugd veel goeds te verwachten?'. Zoals bij een rijkschool gebruikelijk was had de gemeente geen enkele inspraak in de benoeming van leraren. Bij een gemeentelijke HBS had de plaatselijke commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs die bevoegdheid wel; ze kon zelfs de leerstof vaststellen. Juten pleitte er dan ook voor dat Bergen de school niet moest afstoten, maar juist van het Rijk moest overnemen. Dit zou de stad wel meer geld kosten, maar dan zou de HBS vanzelf een bijzondere school kunnen worden door een katholiek beleid van de commissie. Zelf initiatieven nemen om een eigen katholieke HBS op te richten leek hem krachten versnipperen: 'want de R.H.B.S. blijft dan bestaan .. .' Hierna verscheen de ene beschouwing na de andere over het onderwijsprobleem. In een hoofdartikel gingen de gebroeders Juten in dezelfde maand nog eens in op de vrijmetselarij 'die de kerk wil knechten en den godsdienst verjagen uit de harten der menschen .. .' In februari trok Anton van leer tegen een leraar geschiedenis van de Rijks HBS die allerlei anti-katholieke uitspraken gedaan zou hebben, zoals: 'de duivel is een vinding door de christenen overgenomen van de Germanen.' Het daar gebruikte geschiedenisboek zou voor katholieken vaak kwetsend zijn. Tartend vroeg hij de lezers tot slot: 'Mag dit zo blijven?' Hierbij aansluitend, en waarschijnlijk niet toevallig, schreef de Waalwijkse priester P.J.M. van Gils in De Avondster een vernietigende recensie over 'neutrale historischeboeken' ¹⁹). Deze soms venijnige polemieken werden ook het jaar daarop gevoerd. In De Avondster van 26 november ging Willem Juten tekeer tegen de 'stelselmatige vervrijmetseling van onze Hoogere Burgerschool, ofschoon dezen den katholieken van Bergen op Zoom en

¹⁸ C. de Mooij, Over aristocraten, keezen en preekstoelsklimmers (Tilburg 1981) 36.

¹⁹ De Avondster, 12 februari 1912; het handelde om Historische Lectuur van M.G. de Boer.

zijn omgeving sedert lang een doorn in het oog is.' De inspecteur voor het middelbaar onderwijs. K. ten Bruggencate, door hem in het artikel een 'vrijmetselende inspecteur' genoemd, schreef berustend in een brief aan de directeur van de HBS: 'geen vuiligheid is groot genoeg of de Avondster bemorst haar vingers door ze op te rapen', daarbij verwijzende naar de diverse benoemingen van katholieke leraren onder zijn bewind²⁰). We kunnen rustig stellen dat De Avondster de zaak van de vrijmetselarij nogal eens overdreef. Maar deze artikelen lijken wel aan te tonen dat de katholieke Bergenaren zich bewust begonnen te worden van de 'gevaaren' van het neutrale onderwijs voor een gelovig katholiek. Enkele maanden eerder had Ten Bruggencate ook al een onderzoek moeten plegen naar anti-katholieke uitspraken die door een leraar aan de HBS zouden zijn gedaan²¹). Ook de andere plaatselijke krant, De Zoom, had zich ondertussen in de discussie gemengd. Op 12 november 1913 verscheen op de voorpagina een artikel over een geschiedenisboek dat gebruikt werd op 'onze' neutrale HBS²²). Op tal van plaatsen zou dit boek zeer beledigend zijn voor katholieken. De redacteur verzuchtte dat er weliswaar gelukkig nog tegengif gegeven kon worden door het godsdienstonderricht van de plaatselijke geestelijkheid. Op de Rijks HBS konden katholieke leerlingen - buiten de officiële lessen om - roomskatholiek godsdienstonderwijs krijgen. De bisschop van Breda, Mgr. P. Leyten, stelde de kapelaan van de parochie van de H. Martelaren van Gorcum, op wiens grondgebied de HBS-school stond, beschikbaar voor deze lessen. Dat het de monseigneur toch niet helemaal lekker zat blijkt wel uit het woord: 'beschikbaar'. De godsdienstleraar werd niet

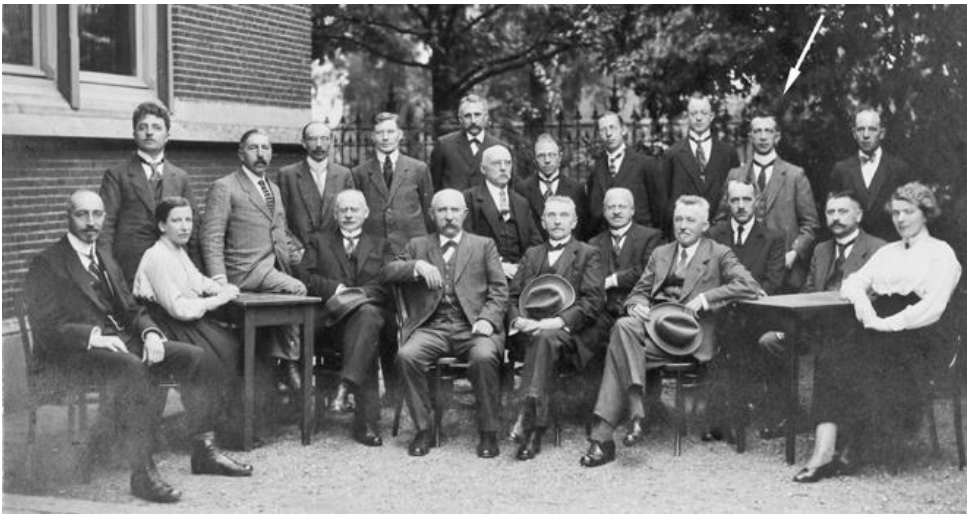
²⁰ Brieven van november 1913; archief Rijks HBS, inventarisnummer 33, GA BoZ.

²¹ Brieven van juni 1913; archief Rijks HBS, inventarisnummer 33, GA BoZ.

²² De Zoom, 12 november 1913; het betrof hier het boek 'Ottosens eenvoudige wereldgeschiedenis; bewerkt door Dr. Kernkamp'.

'benoemd' door de bisschop. Dit alles omdat men niet de schijn wilde wekken dat openbaar onderwijs door de kerk werd geaccepteerd. Men wilde niet rechtstreeks aan het onderwijs deelnemen ²³). De Zoom was er ook niet gerust op: 'men begrijpt dat, desondanks, nog veel onheil kan gesticht worden.' Hij eindigde met: 'Hadden we maar 'n Katholieke Hogere Burgerschool!' Korte tijd later zou er daadwerkelijk actie worden ondernomen om tot katholiek middelbaar onderwijs in Bergen op Zoom te komen.

²³ Notitie P. Hopmans uit 1899 naar aanleiding van het antwoord dat de bisschop zou geven aan de minister als geïnformeerd werd naar de positie van een godsdienstleraar aan de Rijks HBS; inv. nr. 164, Bisschoppelijk archief Breda.

III Ir A. Juten (zie pijl) op een groepsfoto van het docentencorps van de rijks HBS, [1923](#)

2

NAAR EEN BIJZONDERE MIDDELBARE SCHOOL IN BERGEN OP ZOOM, 1912-1916

De schoolstrijd en het ontstaan van bijzonder middelbaar onderwijs
In de 19e eeuw vonden protestanten en katholieken in Nederland vonden elkaar in hun gemeenschappelijk verzet tegen de openbare school die zij 'godsdienstloos' noemden. Zij wilden 'bijzondere' scholen stichten, waar het onderwijs volgens de beginselen van het eigen geloof kon worden ingericht. Nu was dit grondwettelijk wel mogelijk, maar men moest de school dan zelf financieren. In wat in de geschiedenis bekend staat als de 'Schoolstrijd' vormden de katholieken en protestanten in het parlement een coalitie om ervoor te zorgen dat de staat het openbare en het bijzondere onderwijs in gelijke mate zou gaan subsidiëren. In eerste instantie richtte men zich daarbij op het lager onderwijs. Deze coalitie slaagde erin om in 1889 met de schoolwet-Mackay de eerste aanzet tot

subsidie te verwezenlijken. In de onderwijswet- De Visser werd de zaak in 1920 althans voor het lager onderwijs definitief geregeld.

Maar het bijzonder middelbaar onderwijs zou tot na de tweede wereldoorlog moeten wachten op de volledige financiële gelijkstelling aan het openbare middelbaar onderwijs. In de schoolstrijd kwam het middelbaar onderwijs lange tijd nauwelijks aan bod. Hier zijn twee verklaringen voor te geven. Ten eerste leek dit onderwijs in het begin nog niet zo belangrijk: slechts weinigen volgden het. Ieder kind diende daarentegen zo mogelijk lager onderwijs te volgen. In 1900 kwam er zelfs een leerplicht. Daarnaast hebben protestanten en katholieken de nieuwe HBS lange tijd zeer argwanend beschouwd. De grote aandacht in de lessen voor natuurwetenschappen maakte er volgens de confessionelen een materialistisch en per definitie ongelovig instituut van. Maar de groei van de middelbare scholen, en de mogelijkheden die de zich ontwikkelende industrie aan afgestudeerden bood, brachten hen op andere gedachten. In 1905 werd aan bijzondere gymnasia rijkssubsidie in het vooruitzicht gesteld: f 50,-. per lesuur en f 1000,-. salarisvergoeding voor de rector ²⁴).

In 1909 werd die subsidie ook aan de bijzondere HBS toegekend. Bijzondere handelsscholen konden in 1914 voor subsidie in aanmerking komen. Hoezeer de schoolstrijd alleen betrekking had op het lager onderwijs, blijkt wel uit de volgende cijfers. In 1889 volgde al 30% van de leerlingen van de lagere school ongesubsidieerd bijzonder onderwijs. In 1920 was dit opgelopen tot 45%; dat aantal volgde toen dus gedeeltelijk gesubsidieerd onderwijs ²⁵). Het bijzonder middelbaar onderwijs ontwikkelde zich daarentegen in dezelfde periode traag. In de 19e eeuw bestond

²⁴ L. Dasberg en J.W.G. Jansing, Meer kennis meer kans, Het Nederlandse onderwijs 1843-1914 (Haarlem 1978) 76.

²⁵ Boekholt 221.

er slechts één bijzondere HBS; bijzondere gymnasia waren op één hand te tellen. Het leerlingenpercentage op deze scholen lag rond de 5% ²⁶). Maar ook na de invoering van de subsidiëring wilde het nog niet erg vlotten: in 1910 waren er meer dan 5000 HBS-leerlingen; nauwelijks meer dan 300 daarvan zaten op een bijzondere HBS. In 1920 begon men de achterstand in te halen: 10% van de HBS-leerlingen volgde nu de lessen op een bijzondere school ²⁷). De cijfers voor gymnasia in dit begin van de eeuw Jagen iets gunstiger, maar komen nog altijd lager uit dan die voor het bijzonder lager onderwijs: 20 - 25% ²⁸). Vooral katholieken gingen er naar toe. Het leek vertrouwd door het accent op dat op Latijn lag, de taal van de H. Mis. De weerstand tegen de 'godeloze' HBS bleef bij hen nog na de invoering van de subsidiëring doorwerken. Op katholieke lycea, een combinatie van gymnasium en HBS, kreeg men vaak in de eerste klas al Latijn; de HBS-opleiding duurde dan zes jaar.

Het katholiek middelbaar onderwijs: het eerste begin in Noord-Brabant

De eerste katholieke middelbare school in Nederland bevond zich in Limburg: te Rolduc. Dit in 1843 gestichte kleinseminarie kende al een handelsopleiding. Meteen na de invoering van de onderwijswet van Thorbecke werd een driejarige HBS gevormd, in 1872 omgezet in een vijfjarige. Pas in 1900 volgde een tweede R.K. HBS: het Canisius-college te Nijmegen. Daarna kwamen er HBS-afdelingen op het St. Willibrord-college in Katwijk (1905) en het Ignatius-college te Amsterdam (1909). Al deze opleidingen werden geleid door Jezuïeten. Het onderwijs aan toekomstige geestelijken ging er hand in hand met het onderwijs aan leken. Het aantal katholieke scholen nam daarna snel toe. In 1915 waren er 6; in 1920 was

²⁶ Bartels 222.

²⁷ Bartels, bijlage I en II.

²⁸ Dasberg 76.

dit aantal al bijna verdrievoudigd tot 16²⁹). R.K. gymnasia waren er in de 19e eeuw meer. Het oudste was dat van het St. Willibrord-college: 1831. Rolduc kreeg in 1876 een volwaardig gymnasium. In 1900 was het onderwijs zodanig ingericht dat men aan de wettelijke voorwaarden om als bijzonder gymnasium erkend - en gesubsidieerd - te worden voldeed. Daarna volgden R.K. gymnasia te Roermond, Sittard, Amsterdam en Nijmegen. Ook hier waren Jezuiten actief. Het aantal R.K. gymnasia nam na 1900 nog even toe, vooral in combinatie met een HBS in lyceumverband. Na 1910 was de toename van R.K. HBS-opleidingen groter; in deze periode groeiden openbare gymnasia al lang niet meer. De concurrentie van de HBS deed zich voelen, tenslotte ook bij de katholieken³⁰).

Hoe was het vóór 1900 met het middelbaar onderwijs gesteld in Noord-Brabant? Naast kleinseminaries en enkele Latijnse scholen waren er wat betreft de Franse scholen diverse particuliere en gemeentelijke instituten. Verder waren er internaten voor jongens of meisjes, geleid door religieuzen. Welgestelde katholieke ouders lieten hun zonen bv. op pensionaat 'De Ruwenberg' te St. Michielsgestel voortgezet onderwijs volgen. Deze opleiding dateerde van 1851 en stond onder leiding van de fraters van Tilburg. Enerzijds moest dit instituut goed voorbereide leerlingen voor het nabijgelegen kleinseminarie Beekvliet afleveren, anderzijds kon er een driejarige handelsopleiding gevolgd worden. Frans was er de verplichte omgangstaal³¹). Na 1863 waren er enkele openbare HBS opleidingen gesticht. Tilburg had de eerste: in 1866. In 1900 waren er

²⁹ Bartels, bijlage I en II.

³⁰ L.J. Rogier en N. de Rooy *In vrijheid herboren, Katholieke Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953): op bldz. 609 worden voor 1923 18 gymnasia vermeld, waarvan 8 aan een lyceum verbonden. Bartels, noch Dasberg, noch Boekholt geven cijfers voor 1920.

³¹ A.H.M. van Schaik, *Dr. Hendrik W.E. Moller* (Tilburg 1988) 8-10.

vier bijgekomen: te Helmond, Den Bosch, Breda en Bergen op Zoom. Van de Latijnse scholen hadden er twee de in 1876 wettelijk voorgeschreven overgang naar het gymnasium overleefd: die van Breda en Den Bosch. Hoewel de katholieke kerk zich aanvankelijk afzijdig hield van de 'ongelovige' HBS, begon zich voor de katholieke geestelijken een verontrustende ontwikkeling af te tekenen. De snelle evolutie van Brabant rond 1900 van een statisch-agrarische maatschappij naar een industriële samenleving vereiste hoger opgeleide arbeidskrachten in handel en industrie. Die vorming konden de oude opleidingsinstituten niet voldoende bieden. Steeds meer katholieke zakenlieden stuurden hun zonen daarom naar een HBS: hetzij de dure internaatopleiding te Rolduc of Nijmegen, hetzij de goedkopere openbare HBS ter plaatse. Dit laatste baarde de kerk zorgen. Men vreesde dat als er niet snel iets gedaan werd een nieuwe generatie leidinggevendenden aan openbare 'godsdienstloze' scholen zou worden opgeleid.

Van alle kanten kwam in Brabant na 1900 de roep om eigen middelbaar onderwijs. In Tilburg en Eindhoven werden rond de eeuwwisseling door respectievelijk de fraters van Tilburg en de paters Augustijnen katholieke gymnasia opgericht. Maar echt middelbaar onderwijs in de zin van concurrentie met de 'verderfelijke geleerdheid' van de openbare HBS gaven deze scholen niet. De aanzet hiertoe zou uit een andere hoek komen. Particulieren, vaak priesters, zouden een grotere rol spelen dan de geestelijke ordes. Katholieke voortrekkers in dit opzicht waren: P.J.M. van Gils, P.C. de Brouwer, J. van Beurden, en in een later stadium vooral H.W.E. Moller. Vooral de middenstandsvereniging 'De Hanze' is belangrijk geweest voor de ontwikkeling van het (bijzonder) middelbaar onderwijs in Brabant. Deze organisatie was in 1903 te Den Bosch opgericht naar voorbeeld van soortgelijke organisaties elders in het land. Enerzijds moeten we deze vereniging, die al snel vestigingen kreeg in de vijf

bisdommen, zien als een beweging die de middenstand ervoor wilde behoeden beknelde te raken tussen de twee groepen die in deze tijd van industrialisatie alle aandacht kregen: die van fabrikanten/kapitalisten en arbeiders proletariërs. Zoals de oprichter, priester J.P.H. Nouwens, het nogal dramatisch uitdrukte: '*Kapitalist en proletariër, intellectueel en volksman, vuur en water zullen zich verenigen om U, kleine burger, te versmaden. Weest dus alles, maar geen kruidenier*'³²). Anderzijds had men naast deze defensieve houding wel degelijk de positieve bedoeling om de middenstand de mogelijkheid te geven zich te scholen om de nieuwe mogelijkheden die handel en industrie boden het hoofd te kunnen bieden, want: 'thans wordt voor den handel meer vereischt dan den elleboog als eenheidsmaat en een plank en een stukje krijt als grootboek'³³). De 'R.K. Vereeniging voor den Handeldrijvenden en Industrieelen Middenstand' begon avondcursussen aan te bieden. Thorbecke had gehoopt dat de HBS handelsscholen overbodig zou maken. In zijn wet had hij ze dan ook niet opgenomen. In het onderwijsprogramma van de HBS werden 'de beginselen' van boekhouden en handelswetenschappen vermeld, om zo ook aan de criteria voor een handelsopleiding te voldoen. Maar het tegendeel bleek al gauw waar te zijn. Al in 1869 werd te Amsterdam de eerste openbare handelsschool opgericht, waarna andere steden dit voorbeeld volgden. Na 1900 viel zelfs een sterke groei van het handelsonderwijs waar te nemen³⁴). Factoren als het toegenomen handelsverkeer en de oprichting van een nationale vereniging voor de handel speelden hierbij ook een

³² Citaat uit oprichtingrede van 1902 van Nouwens, weergegeven in Rogier 477.

³³ Citaat uit oprichtingrede Nouwens, weergegeven in Hoogbergen 43.

³⁴ R.A.C. Hoksbergen, *Ons Handels(avond)onderwijs 1875-1975* (Groningen 1975) tabel op blz. 10.

belangrijke rol ³⁵). Vooral het avondonderwijs kon zich in een groeiende populariteit verheugen. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat de gemeenten verplicht werden 'herhalingsonderwijs', een soort voortgezet lager onderwijs, aan te bieden. De handelsavondschoon kwam zo ook in aanmerking voor subsidie. Dit was belangrijk voor de lagere stand, die haar kinderen overdag moest laten werken, maar nu 's avonds en zonder al te hoge kosten kon laten studeren. Het belang van het handelsonderwijs werd gaandeweg zelfs zo groot geacht dat er een aparte inspecteur voor werd benoemd: Dr. J.P. Fockens. Deze handelsscholen werden - meer nog dan de HBS - de echte scholen voor de middenstand.

Een tweede aanzet tot Brabants katholiek middelbaar onderwijs werd gegeven door de Waalwijkse kwestie. In Waalwijk wilde het gemeentebestuur in 1911 een openbare handelsschool stichten. Hiertoe had men ondermeer subsidie aangevraagd bij de Provinciale Staten. De Waalwijkse priester P.J.M. van Gils, leraar aan de HBS van Rolduc, ontketende hiertegen een perscampagne. Hij zag in deze plannen een overheidscomplot tegen de katholieken om heel Brabant van openbare middelbare scholen te voorzien. Er was tenslotte nog steeds geen enkele katholieke handelsschool of HBS. Er moest actie ondernomen worden. In de krant riep hij op tot: *'een reuzenpetitie aan de Christelijke Regering om zo spoedig mogelijk ongedaan te maken wat Thorbecke in 1863 aandeed aan ons en al degenen die confessioneel onderwijs willen'* ³⁶). Tenslotte had de vorige christelijke coalitie van het kabinet Kuyper subsidiëring van bijzondere gymnasia mogelijk gemaakt, en had dit ministerie Heemskerk in 1909 bijzondere HBS-opleidingen subsidie toegezegd. Het bijzonder handelsonderwijs kreeg nog niets. Neutrale

³⁵ Hoksbergen, *Ons handelsonderwijs* 8 en 9.

³⁶ Noordbrabantsch Dagblad *Het Huisgezin*, 17 november 1911.

handelsdagscholen kregen meer dan de helft van de kosten vergoed door het rijk, mits provincie en gemeente bijsprongen. Daarom was de persactie van Van Gils ook gericht tot de katholieke leden van de Brabantse Provinciale Staten. Hun weigering voor subsidie zou automatisch een rijksweigering voor een bijdrage betekenen. Hij had succes. De statenleden besloten de provinciale subsidie op te schorten tot duidelijk zou zijn welke aanvragen er eigenlijk in Brabant waren voor op te richten handelsscholen. Dit was een verkapte oproep aan katholieke Brabanders plannen voor bijzondere scholen in te dienen. De statenleden Jhr. Mr. Th. Smits van Oyen en Mr. P.H. Loeft speelden hierbij een belangrijke rol. In de motie-Loeft werd er bij de regering op aangedrongen dezelfde regels te hanteren voor subsidiëring van openbaar en bijzonder handelsonderwijs. Deze uitspraken van de Provinciale Staten waren het startsein voor katholieke acties in diverse steden voor eigen katholiek middelbaar onderwijs. Op de achtste diocesane katholiekendag te Tilburg van 1912 werd bijna over niets anders dan over eigen katholieke scholen gesproken. M.A.P.C. Poelhekke, sinds 1902 bekend door zijn rede over 'Het Tekort der Katholieken in de Wetenschap', voerde het woord. Op 2 mei 1913 werd 'Het Genootschap Ons Brabant' opgericht, met als doel het intellectuele peil van katholiek Brabant te verhogen. Stimulator en moderator van de vereniging was De Brouwer. Toen de regering in datzelfde jaar besloot om in de begroting voor 1914 voor de eerste keer een subsidiebedrag voor een bijzondere handelsdagschool op te nemen, werden op initiatief van Dr. van Beurden in december plannen gemaakt die de stichting van katholieke Brabantse handelsdagscholen mogelijk moest gaan maken. Op 17 maart 1914 vond de officiële oprichting van de vereniging 'Ons Handels Onderwijs in Noord Brabant' (OHO) plaats. Het doel was duidelijk: 'bevorderen van het bijzonder handelsonderwijs naar

rooms-katholieke beginselen'³⁷). Voorzitter werd M. van Hout uit Helmond, secretaris was de wijnhandelaar J. Schoenmakers. Plaatselijk op te richten afdelingen moesten de stichting van scholen op zich nemen.

Plannen van 'Ons Brabant' voor een gymnasium in Bergen op Zoom

Toen in mei 1913 het genootschap 'Ons Brabant' opgericht werd, liet Juten in zijn krant een groot artikel van P. de Brouwer, de adviseur van de vereniging, afdrukken. De Brouwer riep hierin jeugdige Brabantse intellectuelen op lid te worden van deze vereniging om het katholiek intellectueel leven in Noord Brabant te organiseren en 'te verheffen'. Toekomstige leden zouden in spreekbeurten en artikelen in tijdschriften - aspirantleden moesten een HBS- of gymnasiumdiploma hebben - moeten gaan beklemtonen dat Brabant na zijn economische opleving 'nu ook gelijkstand wil in wetenschap.' De leden mochten ook niet ouder zijn dan 33 jaar: 'teneinde den "Schwung" erin te houden.' Jonge Westbrabanders als Juten moeten hier zeer van onder de indruk zijn geweest. Op 3 september werd in Roosendaal een eigen afdeling 'West Brabant' van het genootschap opgericht. De vergadering stond onder leiding van de kandidaat-notaris Jan Verheyen uit Roosendaal; namens Bergen op Zoom waren Juten en J. Bevin, de latere wiskundeleraar aan de handelsschool, aanwezig. De officiële oprichting vond op 3 januari 1914 plaats. Verheyen werd voorzitter, Juten secretaris. Tot geestelijk adviseur benoemde de bisschop van Breda de Bergse kapelaan Aug. Sasse van Ysselst. In de jaren daarna zou de vereniging een twintigtal leden kennen: notarissen, artsen, apothekers, ingenieurs, en leraren aan het middelbaar onderwijs. Opvallend is dat de jonge vereniging vooral praktisch wilde zijn. Afdeling 'West Brabant' vond dat het hoofdbestuur te Tilburg te idealistisch was

³⁷ Oprichtingsstatuut van de vereniging 'Ons Handelonderwijs in Noord-Brabant' (Den Bosch 1916), SA Mollerlyceum.

met zijn eis aan de leden om spreekbeurten te houden; dit was te vaag, en zou aspirantleden afschrikken. Eigenlijk was alleen kapelaan Van Ysselt bereid een lezing - over vrijmetselarij! - te houden. Wat stond hun dan wel voor ogen? Op de eerste plaats wilden zij elkaar helpen om in vrijgekomen hoge bestuursposten katholieken benoemd te krijgen. Verder wilde Juten ijveren voor een R.K. bibliotheek: de leden werden opgeroepen belangeloos boeken af te staan. Ook wilde men onderzoeken welke mogelijkheden er voor aanstaande katholieke studenten waren om een studiebeurs te verkrijgen. Maar vooral wilde men twee middelbare scholen oprichten: een gymnasium en een HBS. Men was er van overtuigd dat de streek West Brabant zo weinig katholieke afgestudeerde mensen opleverde omdat er geen katholiek middelbaar onderwijs werd gegeven. Het dichtst bij zijnde katholieke gymnasium in Brabant bevond zich in Tilburg; een katholieke HBS was er niet; daarvoor moest men naar Rolduc of Nijmegen. Bergen moest een gymnasium krijgen: die opleiding had de stad tenslotte vroeger ook gehad. Voor de Roosendaalse jeugd zou de korte treinreis weinig bezwaar behoeven op te leveren. In Roosendaal moest een HBS komen. hoe eerder hoe beter: anders zou er misschien een openbare gesticht worden. Het spookbeeld van Waalwijk stond de vergadering ongetwijfeld voor ogen. Goede Bergse katholieken zouden hun kinderen dan naar de Roosendaalse HBS kunnen sturen, als zij die opleiding boven een gymnasium verkozen. Juten kreeg de opdracht een studierapport over de mogelijkheid van een gymnasium in Bergen samen te stellen. Hij correspondeerde hierover met de inspecteur voor het gymnasiaal onderwijs, C.J. Vinkesteyn, die hem alle steun toezegde ³⁸). Hij wees wel op twee problemen. Allereerst waren er de hoge kosten, ondanks de rijkssubsidie. Particuliere bijdragen zouden strikt noodzakelijk zijn; het

³⁸ Brief van 3 februari 1914, archief van het genootschap 'Ons Brabant'. GA BoZ.

beste was om een geestelijke orde zover te krijgen een gymnasium te stichten. Maar dan kwam men meteen voor het tweede probleem te staan: het tekort aan bevoegde leraren. Naar aanleiding van dit overleg stelde Juten een rapport op dat Hoogbergen 'nuchter en pragmatisch' noemde ³⁹). Maar een nadere beschouwing leert dat Juten de cijfers die de inspecteur hem verschafte in zijn rapport in een rooskleurig daglicht stelde. Het probleem van het gebrek aan gekwalificeerde leraren noemde hij zelfs niet, terwijl de inspecteur hem toch gewaarschuwd had, dat zonder die bevoegde leraren het op te richten gymnasium niet erkend zou worden. Deze twee punten ontgingen de vergadering van het genootschap, maar men had toch ook kritiek. Het was allemaal nogal optimistisch. De suggestie dat de stichting van een openbare kapel de orde veel geld zou opleveren werd door de moderator van tafel geveegd: de Bergse geestelijkheid zou dit nooit toestaan. Daarnaast ontspon zich een discussie die al in het vorige hoofdstuk is aangegeven: is een gymnasium nog wel levensvatbaar; welk nut heeft de opleiding? Sprekers als J. Bevin vonden de opleiding uit de tijd en weinig praktisch. Voor de meest gekozen studierichtingen uit de regio - 'medicijnen, T.H., Wageningen of veearts' - was de HBS een goede, voor de laatste drie richtingen zelfs de opleiding. Maar Juten en Verheyen pleitten voor de vormende waarde van de klassieke opleiding: 'Er is te veel nadruk gelegd op de praktische waarde van de HBS, men komt ook weer meer terug tot de erkenning dat de ouwe talen voor den grondslag van een algemene ontwikkeling zeer noodzakelijk zijn'. Verheyen merkte bovendien op: *'De kwestie gaat niet over of een gymnasium of een H.B.S., maar over beide; een te B.o.Z. of een te Roosendaal. Door de plaatselijke toestanden bestaat de meeste levensvatbaarheid voor een R.K. gymnasium te B.o.Z., en een R.K. H.B.S. te Roosendaal. Deze zullen elkaar niet hinderen.'*

³⁹ Hoogbergen 59.

Uiteindelijk besloot de vergadering het rapport, met weglating van het plan voor een kapel, te accepteren. Het bestuur kreeg opdracht een zo breed mogelijke groep van vooraanstaande katholieke Bergenaren voor een oprichtingscommissie te interesseren.

Maar enkele weken later brak de eerste wereldoorlog uit. De activiteiten van 'Ons Brabant' werden gestaakt. De spanning die het oorlogsgeweld met zich meebracht, de duizenden Belgische vluchtelingen in Bergen op Zoom en Roosendaal deden de plannen voor een HBS en een gymnasium naar de achtergrond verdwijnen. Juten, de animator van het gymnasiumplan, werd als luitenant gemobiliseerd. Er werd nog wel een propagandacomité gevormd. In 1915 en 1916 werden enkele gesprekken gevoerd met de gemeente. Op de ledenvergadering van 16 november werd het resultaat bekend gemaakt: het bestuur deelde mee het gymnasiumplan 'tot een geschikter moment te moeten stopzetten.' De dreiging van het oorlogsgeweld was daar echter niet alleen debet aan. De reacties in de stad waren nogal lauw geweest. Dit kan geen verbazing wekken, gezien de weinig verheffende wijze waarop de Latijnse school veertig jaar eerder ter ziele was gegaan. Verder had de bisschop nog geen toestemming gegeven aan een geestelijke orde om de leiding over de toekomstige school op zich te nemen. Vermeldenswaard in dit verband is dat er in 1900 een kleinseminarie van de paters van het H. Hart in Bergen op Zoom was gesticht. Over mogelijke contacten met deze paters betreffende een eventueel op te richten gemengd gymnasium voor leken en geestelijken, is in de bewaard gebleven correspondentie niets terug te vinden. De belangrijkste reden leek echter een andere te zijn. Er viel geen belangrijke financiële steun van particuliere Bergenaren te verwachten. Waarom niet? Vele inwoners van de stad waren met hun geldelijke bijdragen de zojuist geopende katholieke middelbare handelsschool gaan steunen. Wat was hier aan voorafgegaan?

Plannen voor een handelsschool van de afdeling Bergen op Zoom van 'Ons Handelonderwijs'

Zoals vermeld was één jaar na het genootschap 'Ons Brabant' de vereniging 'Ons Handelonderwijs in Brabant' opgericht met als praktische doelstelling handelsscholen te stichten. Een van de leden van het provinciaal bestuur was Jan Verheyen. Op zijn initiatief vond op 8 mei 1914 in Bergen in hotel De Draak de oprichting plaats van de afdeling Bergen op Zoom. In De Avondster van die dag ging Juten uitgebreid in op de overwegingen om tot een handelsdagschool te komen. Eerst en vooral was er het gegeven dat het rijk nu bereid was subsidie te verstrekken. Verder constateerde hij dat er in de regio een groot aantal middenstanders en ambachtslieden woonde, die hun kinderen graag een betere opvoeding zou willen geven. De HBS voldeed niet: enerzijds niet omdat de ouders vaak geen geld hadden om hun kinderen later door te laten studeren, anderzijds niet omdat het onderwijs te verderfelijk was voor hun geloof. De handelsschool bood nu een driejarige opleiding, die aansloot op de praktijk. Bovendien had men in plaats van de uitgebreide aandacht voor de natuurwetenschappen, zoals op de HBS het geval was, bij deze opleiding het accent op allerlei handelswetenschappen. MULO-opleidingen leken minder te bieden dan de toekomstige handelsschool. Het zal geen verwondering wekken dat Juten ook in dit bestuur werd opgenomen: weer als secretaris. Tot voorzitter werd Willem Asselbergs gekozen. Deze grootindustriël was onlangs directeur geworden van de door zijn grootvader Arnold opgerichte ijzerwerkenfabriek. De Asselbergsen, eens als lompenhandelaren begonnen, waren nu de rijkste familie in de stad. Deze rustige en sociaalvoelende katholieke zakenman

leek de aangewezen persoon om Bergen van katholiek handelsonderwijs te voorzien ⁴⁰).

IV W. [Asselbergs](#), voorzitter van de Bergse afdeling van ons handelsonderwijs

In tegenstelling tot het intellectuele 'Ons Brabant' bestond het bestuur, op Juten na, uit vertegenwoordigers van middenstand en zakenleven. Vooral in de begintijd was Juten de meest actieve man in het bestuur. Bijna al het denk- en papierwerk werd door hem geleverd blijkens de op het Gemeentearchief bewaard gebleven correspondentie uit de beginjaren van de afdeling Bergen op Zoom van OHO. Zeer enthousiast ontwierp het bestuur statuten (drie versies zijn bewaard gebleven), een huishoudelijk reglement, een schoolreglement, alsmede het lesrooster en de stofomschrijving voor de

verschillende vakken. Uit de aantekeningen bij de ontwerpstatuten blijkt Juten er geen voorstander van te zijn geweest om de toestemming van de bisschop van Breda te vragen, die dan een geestelijk adviseur voor de school zou benoemen. Hij meende dat die toestemming niet nodig was omdat de hoofdvereniging in Tilburg toch al de goedkeuring van de bisschop van Den Bosch had. Bovendien, zo schreef hij Asselbergs: *'het voordeel dat we geen adviseur hebben zit daarin dat niet katholieke stadgenoten geen vooroordeel hebben in de school en hun kinderen*

⁴⁰ J. Sanders, '1916-1966' in *Jubileumkrant Mollerlyceum 1966* (Bergen op Zoom, 1966), 4-7.

ernaar toesturen: dat is een succes voor de school en stelt niet katholieke kinderen in handen van katholiek onderwijs ⁴¹). Hij deed zich hier voor als een katholiek, die niet zoveel op had met bisschoppelijke bemoeienis. Maar Asselbergs en de andere bestuursleden wilden als goede katholieken wel degelijk de bisschop inschakelen. De statuten werden de bisschop voor goedkeuring toegestuurd met in artikel 12 de benoeming van een geestelijk adviseur door de bisschop 'nadat deze desgewenst heeft gehoord het bestuur.' De toekomstige opvolger van bisschop Leyten, P. Hopmans, streepte de boven aangehaalde bijzin door. Hij voegde nog iets aan het artikel toe: 'de geestelijk adviseur heeft te allen tijde toegang tot de school en zal van zijn bevindingen rapport uitbrengen aan zijn geestelijke overheid' ⁴²). In de definitieve versie werd alles letterlijk overgenomen. Kapelaan Sasse van Ysselst werd ook van deze vereniging de geestelijk adviseur. Overigens werd wel de bepaling opgenomen dat de school ook toegankelijk zou zijn voor niet-katholieke leerlingen. Op 29 juli volgde koninklijke goedkeuring van de statuten. Niets leek een katholieke handelsschool in Bergen meer in de weg te staan.

Het bestuur deed een oproep aan de Bergenaren om (betalend) lid of begunstiger te worden van de Bergse afdeling van OHO. Er werd door Juten overleg gevoerd met de inspecteur voor het handelsonderwijs, P. Fockens. Die schreef dat april 1915 als openingsdatum voor de school mogelijk zou zijn. Hij wilde hier in september (1914) met het bestuur over komen praten. Maar net als bij de activiteiten van 'Ons Brabant' het geval was geweest, werden ook bij OHO de werkzaamheden sterk geremd door de mobilisatie. Bovendien liet Fockens weten dat het rijk vanwege de

⁴¹ Brief Asselbergs aan Juten d.d. 5 juni 1914, met daarop geretourneerd commentaar van Juten; archief OHO, GA BoZ.

⁴² Aantekening P. Hopmans op ontwerpstatuten d.d. 16 juni 1914, archief OHO, GA BoZ.

oorlogsomstandigheden bezuinigde, en voorlopig geen gelden voor nieuw op te richten handelsscholen beschikbaar zou stellen.

Pas in november 1915 kwam er weer bericht van hem. Hij zag wel mogelijkheden voor een begin van de school in 1917. Hij verzocht om een onderhoud met het bestuur, waarbij hij nadrukkelijk de aanwezigheid van de in dienst gelegeerde Juten verlangde. Op die bijeenkomst kwam de inspecteur met een leerplan en een begroting voor 1917. Om de rijkssubsidie te verkrijgen moest het bestuur rekesten indienen waaruit het belang van de handel, en dus ook een handelsschool, voor de stad moest blijken. Op te merken valt dat bij al deze voorbereidingen zowel van de kant van de inspecteur, als van de kant van het Bergse bestuur, het katholieke karakter van de school geen bijzondere aandacht kreeg. Ook de oproep tot particuliere bijdragen - niet alleen gewenst om overheidssubsidie mogelijk te maken, maar ook als aanvulling op de schoolbegroting noodzakelijk - aan dertig Bergenaren uit handelskringen gedaan, bevatte geen verwijzingen naar de noodzaak van katholiek onderwijs tegenover de concurrentie van de neutrale Rijks HBS. Dit alles vormt een duidelijke tegenstelling met de plannen van 'Ons Brabant' voor een gymnasium. Tot zover was het streven naar een katholieke handelsschool in Bergen alleen het werk geweest van de plaatselijke vereniging van OHO in Bergen op Zoom. Van het hoofdbestuur is dienaangaande geen correspondentie gevonden,

behalve dan de aansporing om de statuten van Waalwijk over te nemen. Dit deed de Bergse afdeling niet: men vond de eigen statuten beter. In 1915 was er waarschijnlijk zelfs helemaal geen contact: in het archief is in ieder geval niets bewaard gebleven. In 1916 zou dit echter sterk gaan veranderen.

DE OPENING VAN DE RK MIDDELBARE HANDELSSCHOOL

Het optreden van Moller in 1916

In het voorjaar van 1916 kwam de oprichting van bijzondere handelsscholen in Brabant plotseling in een stroomversnelling. Weer leek Waalwijk de aanleiding te vormen. Daar waren plannen ontwikkeld om een neutrale vereniging op te richten die (opnieuw) voor een neutrale handelsschool in de plaats moest gaan ijveren. Katholiek Brabant maakte zich ongerust: zou de opzet om katholieke handelsscholen te krijgen dan toch mislukken? Om het neutrale 'gevaar' het hoofd te bieden werd besloten om OHO te centraliseren. De plaatselijke afdelingen moesten worden opgeheven om op te gaan in de hoofdvereniging te Tilburg. Die zou dan zelf de stichting van de diverse scholen ter hand nemen. Zo meende men sterker te staan tegenover eventuele plaatselijke initiatieven van voorstanders van openbaar handelsonderwijs. In maart werd op een vergadering aldus besloten. Uit de schoolarchieven komt de naam van een zekere Moller dan voor het eerst naar voren: hij bleek toen voorzitter te zijn. Wie was deze man die binnen enkele jaren een tiental katholieke middelbare scholen in Brabant wist op te richten?

H.W.E. Moller en het katholiek middelbaar onderwijs

Hendrik Willem Evert Moller werd op 8 november 1869 te Amsterdam geboren. Zijn vader was daar een succesvol aannemer. Op 12-jarige leeftijd werd hij naar de kostschool 'De Ruwenberg' in St. Michielsgestel gestuurd. Hier kreeg hij een praktische en tegelijkertijd zeer roomse opleiding. In 1884 vatte Moller het plan op om Jezuïet te worden: hij ging

naar het klein-seminarie van Culemborg. In 1891 legde hij na een tweejarig noviciaat de geloften af. In de jaren daarna was hij tijdens zijn vorming tot het priesterschap op verschillende Jezuïetenscholen als leraar werkzaam. Maar in 1900 nam Moller het besluit zich niet tot priester te laten wijden en uit de orde te treden. Hij vestigde zich in Amsterdam, waar hij zich als student Nederlandse taal en letterkunde liet inschrijven aan de universiteit. Als student bleef hij lesgeven: thuis bereidde hij studenten voor op het eindexamen gymnasium. Na zijn promotie in 1907 op Vondel's 'De heerlijkheid der Kerke', werd Moller leraar aan de 4e gemeentelijke HBS. Hij onderwees Aardrijkskunde, Geschiedenis en Nederlands. Hij bleek een geboren docent te zijn. R.A. Kollwijn was er directeur. Diens 'Vereenvoudigde Spelling', ook wel spelling Kollwijn genoemd, nam Moller over. Hij bleef deze zijn hele leven trouw. Ondertussen richtte hij diverse bladen op, waaronder het tijdschrift 'Opvoeding en Onderwijs'. Moller legde hierin zijn levensideaal vast: *'De katholieke opvoeding gaat uit van katholieke beginselen die alleen de eeuwige waarheid bezitten [. ..] Die opvoeding gaat uit van God, want van God is de mens gekomen, derhalve is ook God zijn einddoel'* ⁴³). Ondertussen was hij privé-opleidingen voor de middelbare akte Nederlands gaan geven. In 1911 vatte hij het plan op om een instituut op te richten waar katholieke leraren een katholieke opleiding voor het middelbaar onderwijs zouden kunnen krijgen: de R.K. Leergangen. In 1912 vroeg Moller de bisschop van Haarlem toestemming om 'een R.K. cursus te openen voor Middelbare Akten' ⁴⁴). De bisschop keurde het plan goed: op 4 juni 1912 werden de Leergangen opgericht. In het bestuur zaten vertegenwoordigers van de vijf bisdommen. Zo was namens Den Bosch A.F. Diepen lid; namens Roermond J. van Gils, en namens Breda Ch. van

⁴³ Van Schaik, Moller 78.

⁴⁴ Van Schaik 92.

Dam. professor aan het groot-seminarie Hoeven, later deken van Bergen op Zoom. Al op de tweede bestuursvergadering in januari 1913 viel het besluit om naar Den Bosch te verhuizen. Vooral Van Gils en Diepen hadden hiervoor gepleit. Moller, de toekomstige rector van de Leergangen, verhuisde in mei naar Den Bosch. Hij zou zijn verdere leven in Brabant doorbrengen en er de eretitel 'Brabants Emancipator' verdienen. In Brabant raakte hij door Van Gils bij de oprichtingsplannen van OHO voor katholieke middelbare scholen betrokken. Tenslotte moesten deze op te richten scholen het toekomstige werkterrein voor de afgestudeerden van de Leergangen bieden. Het kan geen verbazing wekken dat deze man, die al zo nadrukkelijk zijn sporen in het middelbaar onderwijs verdiend had, tot voorzitter van OHO werd gekozen. Zeer energiek en zeer geïnspireerd zette Moller zich in, zowel voor 'zijn' Leergangen als voor 'zijn' scholen. Katholiek was hij door en door; de 'liberaal-katholieken' verafschuwde hij. Wel was hij er een groot voorstander van de lessen op school door leken te laten geven. In plaats van zoals tot dan toe gebruikelijk door geestelijken, vooropgesteld natuurlijk dat de docent een overtuigd en praktiserend katholiek was. Waarom? Moller gaf hier zelf eens het volgende antwoord op: *'van een leek zullen de kinderen vele dingen gemakkelijker aannemen dan van een religieus omdat ze vele dingen als het ware onafscheidelijk verbonden denken aan het wezen van een religieus. 't Kinderoog toch neemt in tal van gevallen bijzonder scherp waar en niet ten onrechte wordt door de volksmond gezegd: ze "voelen" iemand'* ⁴⁵).

Hij deed deze uitspraak in zijn rede op 5 september 1916 tijdens de openingsvergadering van de eerste onder zijn leiding opgerichte school van OHO in Brabant: de R.K. Middelbare Handelsschool van Bergen op Zoom.

⁴⁵ Notulenboek lerarenvergadering RK MHS Bergen op Zoom, 5 september 1916.

Moller en Bergen op Zoom

In de literatuur over Moller is zijn rol in de beginperiode onduidelijk; soms lijken uitspraken van auteurs niet goed houdbaar. Zo meldt Knippenberg: 'spoedig daarna (de oprichting van maart 1914, jck) treedt Moller als voorzitter op'⁴⁶). Van Schaik stelt dat Moller 'van het begin als voorzitter' actief was⁴⁷). Hoogbergen schrijft: 'in 1916 is Moller voorzitter'; maar elders noemt deze auteur hem wel de 'pionier van het handelsonderwijs [...] die in 1914 samen met Van Beurden plaatselijke afdelingen stichtte'⁴⁸). Evenals bij de twee eerder genoemde auteurs het geval is, wordt over de periode maart 1914 tot maart 1916 over activiteiten van het hoofdbestuur van OHO in Tilburg verder niets meegedeeld. Enerzijds is dit te verklaren uit het betreuenswaardige gegeven dat de archieven van OHO, samen met die van OMO, in 1946 per ongeluk zijn vernietigd⁴⁹). Anderzijds is dit te verklaren uit het feit dat dit hoofdbestuur alleen maar coördinerend optrad: de plaatselijke afdelingen moesten zelf voor de stichting van scholen zorgen. Waarschijnlijk is dat het hoofdbestuur in 1915 onder de spanning van de oorlogshandelingen haar activiteiten had gestaakt: dit zou begrijpelijk maken waarom uit die tijd geen correspondentie in de Bergse archieven te vinden is. Eind 1915 zou Van Gils, opgeschrikt door berichten over een neutrale handelsvereniging in Waalwijk, Moller gevraagd kunnen hebben de leiding op zich te nemen. In zekere zin een heroprichting; vooral ook omdat de statuten fundamenteel

⁴⁶ Knippenberg 56.

⁴⁷ Van Schaik 122.

⁴⁸ Hoogbergen resp. 100 en 44, 45.

⁴⁹ Hoogbergen 7.

gewijzigd werden ⁵⁰). In ieder geval bleek uit de eerste brieven die Moller naar Bergen stuurde, op briefpapier van de R.K. Leergangen, dat hij nog maar kort bij OHO was. In april schreef hij: 'Ik wist zelfs voor enige maanden niets van Ons Handelonderwijs' ⁵¹). Het beeld van Moller als pionier van het handelonderwijs dient mijns inziens bijgesteld te worden. Uit de brieven die Moller aan Bergen schreef bleek verder dat hij niet eens op de hoogte was van het bestaan van de Bergse afdeling van OHO. Vandaar dat Asselbergs - Juten zat nog onder dienst - te horen kreeg dat enkele weken tevoren, zonder medeweten van Bergen, in een vergadering besloten was nieuwe statuten aan te nemen en de plaatselijke afdelingen op te heffen. Ze waren ondertussen zelfs al door de bisschop van Den Bosch goedgekeurd! Verbluft stuurde Asselbergs bericht hierover naar de overige bestuursleden, waarna een ledenvergadering op 8 mei besloot de statutenwijziging te accepteren. Het bestuur van de opgeheven plaatselijke afdeling zou voortaan moeten optreden als bestuur van de op te richten school. En Moller hield er de vaart in. Kan hij dan niet als oprichter van de Bergse handelsschool gezien worden, de katalysator was hij zeker wel. De drie scholen waar al in 1914 sprake van was, Waalwijk, Bergen op Zoom en Eindhoven, moesten en zouden in september 1916 geopend worden: 'Waalwijk is al klaar, Eindhoven is ook al een heel eind op weg' ⁵²). Nu moest Bergen nog geregeld worden. Rijkssubsidie had de vereniging voor deze drie scholen al op 13 april aangevraagd! Asselbergs werd aangespoord om bijdragen van particuliere Bergenaren in te zamelen en

⁵⁰ De heropricting zou in november 1915 kunnen hebben plaatsgevonden: op 21 mei 1928 hield Moller in Bergen op Zoom een redevoering waarin hij meedeelde dat de vereniging op die dag 12½ jaar bestond; De Zoom, 21 mei 1928.

⁵¹ 'Correspondentie Hoofdbestuur 1', brief d.d. 15 april.

⁵² 'Correspondentie Hoofdbestuur 1'. brief d.d. 11 april.

geschikte schoollokalen te zoeken. Een directeur voor de nieuwe school had Moller ook al: een vroegere leerling van hem in Amsterdam, de leraar Nederlands Theo de Jager. Juten en Bevin, die beiden ook directeur hadden willen worden, werden bedankt voor hun moeite. In juni kwam Moller naar Bergen op Zoom om met de burgemeester overleg te voeren over de gemeentesubsidie. Met hem was duidelijk een man aan het werk die, zoals hij door zijn biografen meermalen gekarakteriseerd werd, gedreven en eigenzinnig optrad. Hij regelde alles zelf en wilde niets aan anderen overlaten. Het kon geen toeval zijn dat hij voorzitter werd toen OHO een centralistische koers ging varen. In een OHO als hoofdvereniging op de achtergrond, zou Moller zich nooit op zijn plaats hebben gevoeld. Het nieuwbakken schoolbestuur liet zich in de persoon van Willem Asselbergs in die zomermaanden enigszins tegenstribbelend toch maar door Moller's enthousiasme meeslepen. Het leek zeer aantrekkelijk om de school na twee jaren van plannen maken nu eindelijk te kunnen openen. Ook de bisschop van Breda had zijn aanvankelijke scepsis laten varen. Toen Bergen in maart, dus vóór de contacten met Moller, Mgr. Hopmans om raad verzocht, kreeg men als antwoord: *'Het lijkt mij gansch onmogelijk om tot uitvoering van het plan te komen [. . .] het spijt mij dat ik U geen beteren troost kan geven dan dat U geheel van het plan zult moeten afzien'* ⁵³).

⁵³ 'Correspondentie Geestelijkheid', brief d.d. 22 maart 1916.

VI [Burg van Hasselstraat](#) met rechts het pand van de gezellenvereniging waar de RK MHS voor het eerst gevestigd was.

In de zomer bleek hij op andere gedachten te zijn gebracht, waarschijnlijk ook geïnspireerd door Moller's optreden. Het zal de lezer niet verbazen dat kapelaan Sasse van Ysselt tot geestelijk adviseur van de school werd benoemd. Tot dan toe was hij als godsdienstleraar aan de Rijks HBS 'beschikbaar' gesteld geweest. De bisschop liet in juli de directeur weten dat hij met ingang van september voor de ontstane vacature geen nieuwe godsdienstleraar meer zou aanwijzen. De opzet leek duidelijk: katholieke leerlingen die voortgezet onderwijs wensten, moesten naar de RK MHS gaan, ook al wensten zij misschien de anderssoortige opleiding aan de HBS. Ten Bruggencate schreef bitter naar de directeur van de Rijks HBS: *'de kerk blijft handig, en geeft geen sanctie meer aan de openbare inrichting, alles ter voorbereiding van de "depopulatioti" ...'* ⁵⁴).

⁵⁴ 22 juli 1916, archief Rijks HBS, inv.nr. 32; GA BoZ

Op 16 augustus sprak Hopmans op de katholiekendag te Roosendaal vol lof over 'die personen uit Bergen op Zoom die daar de eerste katholieke middelbare onderwijsinrichting in ons bisdom hebben opgericht' ⁵⁵). Ondertussen had Moller ook de meeste leraren aangewezen. Bevin kon zo nog wel leraar natuurkunde worden; Juten die deze baan ook even geambieerd had, kreeg te horen dat hij te laat was met zijn sollicitatie en trouwens als lid van het schoolbestuur toch niet in aanmerking zou zijn gekomen voor de vacature. In juni werden kandidaatleerlingen opgeroepen zich te melden voor het toelatingsexamen: twintig jongens werden tot de eerste klas toegelaten. Aanvankelijke plannen om met twee klassen tegelijk te beginnen durfde men niet door te zetten.

5 september 1916: opening van de school

De school werd één dag eerder geopend dan die in Waalwijk: dinsdag 5 september. Daarmee had Bergen op Zoom de eerste katholieke handelsschool van Brabant. Nu zal het duidelijk zijn dat Bergen geen voortrekkersrol dient toegewezen te krijgen. Die lijkt eenduidig toe te komen aan Waalwijk. Het initiatief voor katholiek handelsonderwijs in Brabant kwam in 1911 van de Waalwijker Van Gils. Ook de daadwerkelijke aanzet tot opening van een school werd in Waalwijk gegeven. Het is wel zo dat de Bergse afdeling van OHO, los van Waalwijk en het Tilburgse bestuur van OHO, onder leiding van Juten en Asselbergs al zeer ver gevorderd was toen Moller zich aandiende. De school zou zeer waarschijnlijk in 1917 toch gestart zijn.

In de twee plaatselijke kranten in Bergen werd de opening breed uitgemeten. De redevoeringen van de diverse sprekers werden bijna compleet afgedrukt. Opvallend daarbij is dat de noodzaak van katholiek onderwijs nu weer benadrukt werd. Het lijkt erop dat met de komst van

⁵⁵ *De Avondster*, 16 augustus 1916.

Moller de oprichting van een handelsschool niet alleen in een stroomversnelling was geraakt, maar ook dat de oorspronkelijke doelstelling daarvan, middelbaar onderwijs voor katholieke Brabanders, nadrukkelijker op de voorgrond kwam dan het praktische voordeel van een goede school voor middenstandskinderen. Ik wil enkele citaten uit de krant geven; enerzijds om dit te verduidelijken, anderzijds om iets van de sfeer van die dag weer te geven.

Het begon in De Avondster van 16 augustus waar de opening werd aangekondigd. De deken van Bergen, toen nog Chr. Raaymakers, legde de lezers uit wat er mankeerde aan openbaar onderwijs: 'al is die school dan niet antigodsdienstig, haar godsdienstloosheid is er de oorzaak van dat wij, katholieken, er geen gebruik van kunnen maken'⁵⁶). Het leek een verkapte oproep aan katholieke Bergenaren om hun kinderen niet meer naar de Rijks HBS te sturen. Het dagblad De Zoom meldde op 5 september dat de openingsplechtigheid begon met een 'solemneele H. Mis door den Zeer Eerw. deken Raaymakers in de parochiekerk de H. Maagd Maria (nu stadstheater 'De Maagd') aan God opgedragen om den zeegen van den Allerhoogsten over deze stichting af te smeken.' In de bijeenkomst daarna voerde Willem Asselbergs als eerste het woord. Hij hield nog een neutrale toespraak, waarin hij achtereenvolgens zijn dank uitsprak aan Fockens ('die ons reeds in 1914 voorlichtte'), Moller ('door wiens voortstuwende kracht [...] de oprichting der school veel vroeger heeft kunnen plaats vinden'), en de bisschop van Breda voor zijn geestelijke en financiële steun. Daarna nam Moller het woord. Die sloeg meteen een andere toon aan. Hij vroeg zijn gehoor: 'Waarom openen wij hier een R.K. Handelsschool? [...] Omdat wij hier leven in een omgeving waar 7/8 katholiek is, dat is onze plicht en dientengevolge ook ons recht.' Verrassend in het licht van de 19e eeuwse schoolstrijd om gesubsidieerd

⁵⁶ De Avondster, 16 augustus 1916.

bijzonder lager onderwijs, is Moller's opmerking dat als hij toen voor de keuze geplaatst zou zijn, hij het middelbaar onderwijs eerder katholiek had willen zien dan het lager onderwijs: 'omdat het karakter juist bij het middelbaar onderwijs, op den leeftijd tusschen 12 en 18 jaar, gevormd wordt.' Het belang van handelsonderwijs voor de middenstanders uit Bergen en omgeving gaf Moller letterlijk 'de tweede plaats' in zijn rede. Mgr. van Oers sprak namens de bisschop. Hij legde het accent op de 'katholieken van de daad' die deze school gesticht hadden, en stelde ze ten voorbeeld aan zijn gehoor. Hij wenste de leraren geluk met hun benoeming. Hij wees ze op hun 'heerlijke taak' ervoor te zorgen dat 'iedere les iets bijdraagt tot diep christelijke karaktervorming.' Burgemeester B.J. Hulshof hield zich wat het geloof betreft wat meer op de vlakte. Hij benadrukte het nut van de handelsschool voor de middenstand, die hij het 'ruggemerg van de maatschappij in het algemeen, en die van Bergen op Zoom in het bijzonder' noemde. Hij was blij dat de school ook openstond voor niet-katholieke leerlingen: een reden temeer voor de gemeente om financiële steun te verlenen.

Voor de Bergenaren zelf leek het praktische nut van de school voorop te staan. Moller en de geestelijkheid richtten zich echter naar het Bisschoppelijk Mandement van 1868: *'Het godsdienstige beginsel doordringe het onderwijs.'*

VII [De Hoogstraat](#) met in het midden het [hoge pand](#) van de St. Francisschool, waar de tweede vestiging van de RK MHS was

FINANCIËLE PROBLEMEN EN BESTUURS GESCHILLEN

Rijkssubsidie aanvankelijk geweigerd

De school startte met 20 leerlingen. Hun ouders betaalden f 10,- schoolgeld; enkelen hoefden maar f 5,- te geven. Om de zaak draaiende te houden was natuurlijk veel meer geld nodig. Naast particuliere bijdragen waren de subsidies van gemeente, provincie en vooral het rijk noodzakelijk.

Al vóór de opening van de school waren de bestuursleden actief in de weer met het uitschrijven van een lening en het plaatsen van aandelen. Men ging zelfs persoonlijk langs de deur om (betalende) leden voor 'Ons Handels Onderwijs' te werven. In de zomermaanden van 1916 werd een bedrag van f 3600,- bijeengebracht. De gemeente Bergen op Zoom was tot een bijdrage bereid: voor 1916 stelde men f 800,- beschikbaar; voor de komende jaren werd f 2500,- beloofd. Aangezien er nogal wat leerlingen van buiten Bergen afkomstig waren, trachtte het bestuur ook van de omliggende gemeenten geld te krijgen. In het eerste jaar waren er 9 leerlingen uit Bergen; 7 uit Roosendaal; 2 uit respectievelijk Ossendrecht en Woensdrecht/Hoogerheide. Het aantal leerlingen van buiten de stad bleef tot in de twintiger jaren meer dan de helft van het totale aantal uitmaken. Daarna liep het terug tot een kwart (zie voor leerlingenaantallen hoofdstuk 6). Maar van die 'buiten'-gemeenten lieten een paar het aanvankelijk afweten. Roosendaal, Halsteren, Huybergen, Ossendrecht en Woensdrecht wilden wel subsidiëren maar andere aangeschreven gemeenten als Putte, Tholen, Steenberg en Nieuw

Vossemeer weigerden vooralsnog ⁵⁷). Dit gebeurde pas toen kinderen van deze dorpen de school gingen bezoeken, en/of toen het schoolbestuur dreigde leerlingen van niet subsidiërende gemeenten van school te sturen. De bijdrage was aanvankelijk gemiddeld f 10,- per leerling. De subsidie van Provinciale Staten kwam maar op het nippertje tot stand. Op aandringen van ondermeer H.J.J. van de Biesen ⁵⁸), lid van Gedeputeerde Staten, liet het schoolbestuur door diverse plaatselijke comités bliksemsnel rekestten opstellen waarin bij de Provinciale Staten het belang van dit onderwijs voor Bergen werd benadrukt ⁵⁹). Alleen op die voorwaarde wilde de provincie Brabant geldelijke steun verlenen; de aanvraag van het hoofdbestuur van OHO alleen was niet genoeg. Een aantal statenleden zag liever Roosendaal als vestigingsplaats voor een handelsschool. Het schoolbestuur pareerde deze suggestie met een verwijzing naar het Roosendaalse statenlid Verheyen die immers zelf in 1914 het initiatief had genomen voor de Bergse afdeling van OHO. Het katholieke motief van bezwaren tegen de Rijks HBS werd nu ook door het bestuur aangevoerd: *'Op de H.B.S. wordt het onderwijs nu niet juist in de katholieke geest gegeven [...] en om nu voor jongelieden van B-O-Z en Omstreken de gelegenheid te geven zich te bekwamen voor hunnen lateren loopbaan, zonder gevaar te lopen in hunne godsdienstige of zedelyke gevoelens gekwetst te worden was dit een reden te meer om de*

⁵⁷ 'Subsidies'.

⁵⁸ Deze Bredase advocaat was in deze maand op verzoek van bisschop Hopmans zelf net begonnen aan plannen om in Breda een R.K. lyceum op te richten. Dit gebeurde tenslotte in 1922, uit vrees voor de schuldenlast van OMO buiten die vereniging om: het O.L. Vrouwe lyceum; Max de Blok, Het onderwijs besturen, 75 jaar Petrus van Kesselstichting voor voortgezet katholiek onderwijs in Breda en omstreken (Breda 1992), 9 – 13.

⁵⁹ 'Subsidies'; diverse stukken uit 1916.

R.K. Handelsschool te B-O-Z op te richten ' ⁶⁰). Verder moest Asselbergs zich ook verweren tegen opmerkingen van statenleden dat de school een MULO-niveau zou hebben. In die tijd was het verschil tussen een MULO en handelsonderwijs vanwege het ontbreken van wettelijke voorschriften niet altijd duidelijk. De MULO werd geacht alleen de beginselen van handel te onderwijzen; de MHS zou juist specifiek vakonderwijs moeten geven. Tenslotte besloot de provincie de Bergse handelsschool de gevraagde f 2500.-. toch te verlenen.

Op een verzoek aan Fockens om steun te verlenen bij de subsidieaanvraag bij het rijk, kreeg men echter een zeer teleurstellend antwoord: 'Spaar toch tijd en geld, ik kan niets meer doen, *niets* ⁶¹). De inspecteur voelde zich gegriefd omdat hij niet in de plannen om al in 1916 te openen was gekend: 'de vereniging O.H.O. heeft mij genegeerd, ze moet nu maar zien dat ze verder sukkelt.' Het drijven van Moller om de school eerder te openen had hier averechts gewerkt. Rijkssubsidie viel zo voor het schooljaar 1916/1917 niet meer te verwachten. Een bezoek van Fockens aan de school twee maanden later leverde een verpletterend oordeel op: 'het is geen middelbare school. 't is nog geen MULO, 't is ULO [...] nog minder dan primitief' ⁶²). Hij bleek dwars te willen liggen. Op advies van Moller paste men het lesrooster naar de aanwijzingen van de inspecteur aan: het aantal lessen in de handelsvakken werd vergroot. En inderdaad: een jaar later was Fockens tevreden en kon directeur De Jager in zijn jaarverslag over 1917 melden dat de inspecteur vond 'dat dat goed in elkaar zat en we met dit programma maar door moesten gaan' ⁶³). Hij was

⁶⁰ 'Subsidies', 21 juli 1916.

⁶¹ 'Diversen', 7 augustus 1916. Een ongedateerde brief van Theo de Jager bevat een uitgebreid verslag van deze ontmoeting.

⁶² Notulenboek van de lerarenvergaderingen: oktober 1916.

⁶³ 'Verslagen'; verslag over 1917: bezoek van 21 september.

ook goed te spreken over het aantal leerlingen, de lokalen en het meubilair. Hij had alleen een aanmerking op de lerarenkamer: 'U moet hier een kleedje leggen, een aardige tafel met wat stoelen, de boel een beetje aankleden: *een docentenkamer is geen schaftlokaal.*' Het beroep van leraar had toen duidelijk status.

Maar zonder de rijkssubsidie voor 1916 kwam Bergen in het eerste schooljaar met een tekort te zitten van f 1600,- op een totale uitgavenpost van f 7000,-. Hierbij dient dan nog aangetekend te worden dat de renteloze lening, bedoeld om eens een eigen gebouw te kunnen stichten, was gebruikt om salarissen uit te betalen. De Jager was zelfs bereid gevonden met een lager salaris genoeg te nemen.

Onenigheid met het hoofdbestuur

De vereniging OHO van 1916 was een andere dan die van 1914. In de oorspronkelijke statuten stond: *'de afdeelingen hebben haar eigen bestuur en voeren haar eigen beheer, zodat daarvoor de vereeniging niet aansprakelijk gesteld kan worden* ⁶⁴).

Bij de statutenwijziging van 1916 zou het hoofdbestuur van OHO meer handelend gaan optreden ten behoeve, ja zelfs in plaats van de plaatselijke verenigingen. Asselbergs legde het als volgt aan de Bergse afdeling uit: *'Als alleenling zullen wij steeds te kampen hebben met onoverkomelijke financiële 11J.oeilijkheden, terwijl een vereeniging, welke de geheele Provincie omvat, financieel veel krachtiger staat; en tevens wordt dan het beheer der scholen door één bestuur gevormd'* ⁶⁵).

⁶⁴ 'Statuten van de vereniging 'Ons Handelonderwijs' in Noord Brabant', artikel 7. De statuten werden op 29 mei 1914 koninklijk goedgekeurd en op 16 juli in de Staatscourant gepubliceerd

⁶⁵ 'Diversen', 28 april 1916.

In samenwerking met de plaatselijke schoolbesturen zou dan de praktische organisatie van de scholen geregeld moeten worden. Maar juist over de taakverdeling kon men het in Bergen niet eens worden met OHO in Den Bosch. Het bestuur van de vereniging bestond uit een centraal bestuur dat enkele keren per jaar vergaderde en waarin voorzitter en secretaris van de schoolbesturen zitting hadden. Verder was een dagelijks bestuur van vijf leden gevormd. Dit was het eigenlijke hoofdbestuur dat de contacten met de schoolbesturen regelde en waar nodig de beslissingen nam. In 1916 was Moller de voorzitter, de Waalwijker A.M.J. van Liempt was secretaris. De overige leden waren C. van den Eeden uit Breda; P.P.J.A. van der Putt uit Eindhoven en J. Verheijen uit Roosendaal. Dit dagelijks bestuur nu leek alles uit handen te willen nemen: lesroosters, benoemingen van leraren, bestellingen, betalingen, etc .. Het plaatselijk bestuur werd meestal niet eens om advies gevraagd. Uit de uitvoerige correspondentie met het hoofdbestuur in Den Bosch die op de Bergse school bewaard is gebleven, komt vooral in de beginjaren veel irritatie en onbegrip naar voren. Het plaatselijk schoolbestuur in Bergen voelde zich achtergesteld, het hoofdbestuur hield zich voor alwijs en almachtig.

Het begin was al weinig hoopgevend geweest. In april 1916 werd de statutenwijziging doorgevoerd zonder Bergen daarvan in kennis te stellen. Moller was zelfs onbekend met het bestaan van de afdeling: 'niemand wist dat die bestond hier' ⁶⁶). Men had hem alleen maar meegedeeld dat er in Bergen op Zoom pogingen werden ondernomen om een R.K. Handelsschool te stichten. Moller's allereerste brief was dan ook aan kapelaan Sasse van Ysselst gericht geweest, omdat hij gehoord had 'dat U 'n vurig voorstander is van een R.K. Handelsschool in Bergen op Zoom' ⁶⁷).

⁶⁶ Brief Moller aan Asselbergs d.d. 13 april 1916; 'Correspondentie Hoofdbestuur 1'.

⁶⁷ 'Correspondentie Hoofdbestuur 1': brief d.d. 11 april.

Bergen leek maar moeilijk over dit aangedane onrecht heen te kunnen komen. Asselbergs wilde het liefst statuten en notulenboeken naar OHO opsturen om te bewijzen dat de vereniging wel degelijk actief was. Omdat Bergen 'niet bestond' was het in april 1916 niet in het dagelijks bestuur opgenomen: Waalwijk en Eindhoven wel. Na de roes van de opening van de school veroorzaakte dit gevoel niet serieus te worden genomen bij het bestuur regelmatig een stevige kater: 'Wij worden [...] slechts beschouwd als de boodschappenjongen van het dagelijks bestuur' ⁶⁸). Dit had veel te maken met Moller's overheersende en regelende natuur. In het hoofdbestuur nam hij het meeste werk voor zijn rekening, dat echter bleef liggen als hij ziek (overwerkt) was. En dit kwam in de begintijd nogal eens voor. De opmerking: 'vanwege ongesteldheid van de voorzitter' keert regelmatig terug in de correspondentie. Daarom had Bergen in juni 1916 zelf nog snel actie moeten ondernemen om provinciale subsidie te krijgen. Ook bij andere gelegenheden was men in Den Bosch volgens Bergen nogal eens traag met het geven van antwoord, of bleef dit zelfs uit. Getergd schreef het plaatselijk bestuur eens in een brief de volgende zinsnede, ongetwijfeld met de belediging van april 1916 voor ogen: 'De vraag rijst of er nog een hoofdbestuur bestaat' ⁶⁹). Waarop Moller in zijn kriebelige, jachtige schrift vol verbeteringen en onderstrepingen korzelig terugschreef: 'dat het *Dagelijks Bestuur* voortdurend werkzaam is [...] en met name voor Bergen op Zoom veel werk verricht heeft en verricht.' Dit was niet bevorderlijk voor een betere verstandhouding. In augustus 1917 stelde Asselbergs zelfs een ongemeen felle brief op waarin hij het dagelijks bestuur, en Moller in het bijzonder, verweet dat men 'zich te

⁶⁸ 'Correspondentie Hoofdbestuur 1'; 7 okt. 1917.

⁶⁹ 'Correspondentie Hoofdbestuur 1'; 23 mei 1917; het antwoord van Moller volgde op 25 mei.

veel macht toe-eigent en [...] de onze inkort'⁷⁰). En dat nog wel terwijl het plaatselijk bestuur toch initiatiefnemer van de school was geweest, en de situatie ter plaatse veel beter kon inschatten dan het hoofdbestuur in Den Bosch. Maar op aanraden van Sasse van Ysselst werd deze brief verzacht en er vooral op aangedrongen dat Bergen ook in het dagelijks bestuur vertegenwoordigd zou worden. Dit gebeurde uiteindelijk pas in 1922: vanaf december maakte Asselbergs er deel van uit.

Ook de naamsverandering van 'Ons Handels Onderwijs' naar een ruimere omschrijving: 'Ons Middelbaar Onderwijs' (OMO), met als nieuwe vestigingsplaats Tilburg, wekte achterdocht: 'ze willen blijkbaar den Handeldrijvende middenstand een hak zetten, of alle medezeggingschap ontnemen'⁷¹). Terwijl deze verandering er toch alleen maar op duidde dat men al het middelbaar onderwijs wilde bevorderen: ook H.B.S. en Gymnasium. Helmond, waar een RK HBS werd opgericht, had dit als voorwaarde voor toetreding tot de vereniging gesteld⁷²). Het hoofdbestuur vond op zijn beurt Bergen maar lastig: 'BoZ doet wat geen enkele school van ons doet: overal loopt de boel: en bij U krijgen wij telkens moeilijkheden'; of: 'Waarom heeft BoZ telkens wantrouwen tegen het hoofdbestuur?'⁷³)

De onenigheid leek zich toe te spitsen op de tegenstelling tussen Moller en Juten. Beiden waren van nature actief regelende figuren, weinig geneigd om het gezag van anderen te aanvaarden. Juten moest hierbij het onderspit delven. In 1916 was hij bij de oprichtingsplannen al grotendeels gepasseerd omdat hij nog onder de wapenen was. Zijn afspraken met Fockens over de opening van de school in 1917 waren door Moller

⁷⁰ 'Correspondentie Hoofdbestuur 1 ': 24 augustus 1917.

⁷¹ 'Correspondentie Hoofdbestuur 1 '; 10 februari 1918.

⁷² Hoogbergen 45.

⁷³ 'Correspondentie Hoofdbestuur 1 ': 3 augustus en 9 september 1917.

genegeerd. Het directeurschap was hem geweigerd: Moller liet zijn oudleerling De Jager benoemen. De centralisatie was Juten een doorn in het oog: hij wilde dat Bergen zich losser van OMO zou opstellen. In december 1918 kondigde hij zijn vertrek als secretaris aan. Als redenen voerde hij verder aan dat hij door De Jager niet serieus was behandeld, en dat hij de indruk had 'dat Moller minder tegen het bestuur zou zijn als ik geen secretaris meer zou zijn' ⁷⁴). Zijn opvolger werd P. van Mansfeld. Juten bleef als gewoon bestuurslid nog wel bij de school betrokken. Hij richtte een bibliotheek voor de school op, indachtig zijn plannen van 1914 voor 'Ons Brabant'. In 1920 nam hij zitting in de bouwcommissie voor een nieuw schoolgebouw.

Nieuwe opleidingen, grote tekorten

In 1919 werd een 'Hoogere Handelsschool' opgericht, niet alleen 'omdat het getal der klassen te klein is om goede leraren te houden en om niet genoodzaakt te zijn leraren te benoemen die tegelijkertijd aan het openbaar onderwijs verbonden zijn', maar ook om zo grotere klassen. en dus meer subsidie, te krijgen ⁷⁵). Bovendien was deze opleiding een logisch vervolg op de driejarige MHS. Verder verwachtte men dat de school meer wervingskracht zou krijgen door de al in 1916 aangekondigde, maar tenslotte pas in 1920 opgerichte meisjes HBS. Het jaar daarop begon men met een HBS voor jongens. Maar de begrotingstekorten bleven zich opstapelen. Als belangrijkste oorzaken kunnen genoemd worden: de hoge exploitatiekosten, de salarissen en de tegenvallende subsidies.

⁷⁴ 'Diversen'; 24 december 1918.

⁷⁵ Citaat uit brief aan het bestuur, d.d. 19 april 1918, waarin de plannen voor uitbreiding worden uiteengezet; 'Correspondentie Centraal Bestuur'.

Zoals eerder vermeld, betekende het einde van de schoolstrijd niet dat bijzondere middelbare scholen nu voortaan ook dezelfde subsidie als de openbare kregen. Voor handelsscholen enerzijds, en HBS en Gymnasium anderzijds, waren er verschillende regelingen. De laatste twee scholen kregen aanvankelijk alleen subsidie van het rijk: een vergoeding per klas per lesuur, een vergoeding voor het salaris van de directeur of rector, en een bijdrage in de onderhoudskosten. In 1919 schatte men de rijkssubsidie op niet meer dan 1/3 van de totale schoofkosten ⁷⁶). Gemeente en provincie mochten dan echter geen bijdrage geven: particulier initiatief en schoolgeldheffing zouden het tekort moeten aanvullen. De (bijzondere) handelsscholen kregen daarentegen alleen een rijkssubsidie - van 50% - als gemeente, provincie en kamer van koophandel (particulieren) bereid waren tot een bijdrage ⁷⁷). Hieraan dient nog te worden toegevoegd dat de minister vaak zeer laat was met het verlenen en/of uitkeren van subsidies. Herhaaldelijk werd er in de bestuursvergaderingen van OMO over geklaagd. Men zag zich genoodzaakt leningen af te sluiten in afwachting van de betalingen van het rijk. Zo kwam OMO voor onnodige rentelasten te staan. Moller moest bijvoorbeeld nog in 1925 in Den Haag gaan aandringen op uitbetaling van de subsidie voor het jaar 1921 van de meisjes-HBS in Bergen ⁷⁸). Om het een en ander te verduidelijken vertoon ik de begroting voor 1920 van Bergen op Zoom en die van de gehele vereniging OMO . De tekorten lijken mij voor zich zelf te spreken: de subsidies waren volstrekt onvoldoende. Om financieel rond te komen werden

⁷⁶ Bartels 226.

⁷⁷ Hoksbergen 14.

⁷⁸ Notulen Dagelijks Bestuur; 18 okt. 192: alle scholen leden renteverlies door te laat komende subsidies; met betrekking tot de meisjes-HBS: augustus 1921 en maart 1925; OMO-archief Tilburg.

herhaaldelijk geldinzamelingsacties gehouden. Ook werd regelmatig het schoolgeld verhoogd, waarbij een systeem van draagkracht volgens de rijksregeling van 1920 werd gevolgd. De bedragen bij OMO waren echter hoger. Het bleek niet veel te helpen: het tekort bleef groot.

In 1920 had Bergen al een stevige schuld opgebouwd: die bedroeg meer dan f10.000,-. De nieuwe HBS en HHS brachten niet het aantal leerlingen dat was verwacht; het aantal MHS leerlingen liep terug. Aan de bisschop werden verzoeken gedaan om geldelijke steun. En niet zonder succes. De bisschop was zijn eerste aarzeling te boven en kwam nu ruim over de brug. Diverse malen deed hij een schenking, variërend van een paar honderd tot zelfs duizend gouden ⁷⁹). Bovendien was hij bereid om een aanbevelingsbrief aan de pastoors in de omgeving te sturen om bij hun parochianen aan te dringen op bijdragen. Immers: *'behoeven wij U er niet op te wijzen dat wij aan onze R.K. jongens en meisjes de gelegenheid moeten open stellen om zich wetenschappelijk te bekwamen. Ten einde in de toekomst ook die posten en ambten te kunnen bekleeden welke thans voor het overgrote deel door niet katholieken worden vervuld'* ⁸⁰).

Met het toenemende financiële tekort werd de verstandhouding met Tilburg slechter. Vanwege de eerder vermelde centralisatie kwamen alle tekorten van de plaatselijke scholen nu voor rekening van de hele vereniging. Niet dat Bergen de enige school met een tekort was: de meeste OMO-scholen hadden in die beginjaren financiële problemen ⁸¹).

⁷⁹ 'Correspondentie Geestelijkheid'.

⁸⁰ In het schoolarchief bevindt zich het concept van december 1920 dat het bestuur voor Hopmans had opgesteld, met daarop in diens beverige en schoolse handschrift gemaakte aantekeningen. De gezagsgetrouwheid van het bestuur blijkt uit het feit dat die 'verbeteringen' alle letterlijk overgenomen zijn in de uiteindelijke versie, bv.: 'maandelijkse bijdragen van 1 Gld tot 25 cent' werd: '1 Gld, 50 et. 25 of 10 et'; 'Correspondentie Geestelijkheid'.

⁸¹ Hoogbergen 107 ; 'Verslagen'.

Maar het Bergse tekort was in 1920 verreweg het grootst. In 1921 was er in het hoofdbestuur zelfs even sprake van de Bergse afdeling op te heffen. Maar toen het plaatselijk bestuur daar lucht van kreeg, begon men acties voor particuliere bijdragen op touw te zetten: men ging met ledenlijsten voor OMO langs de deur. Asselbergs deed in januari in de krant een dramatische oproep aan de katholieke Bergenaren om financiële steun. De bisschop van Breda gaf opnieuw geld en op de vraag: 'moet de school verdwijnen of moet doorgewerkt worden?' liet hij later dat jaar nog eens nadrukkelijk weten, dat 'van opheffen der scholen geen sprake kan en mag zijn' ⁸²). Er werd genoeg geld ingezameld om op de bestuursvergadering het agendapunt nr. 5, 'Bespreking handhaving of opheffing der school te Bergen op Zoom', met vertrouwen tegemoet te zien ⁸³). De school mocht blijven bestaan. Dit besluit kan mede in de hand gewerkt zijn door het regeringsbesluit van 1920 om de rijksbijdrage voor een HBS flink te verhogen: de totale vergoeding bedroeg nu 2/3 van de kosten ⁸⁴). In 1922 kwam er nog een verbetering: de subsidie werd verhoogd tot 80%. Sinds dat jaar mochten gemeente en provincie een bijzondere HBS en een bijzonder gymnasium ook subsidiëren zonder dat dit gevolgen had voor de rijksbijdrage. De buitengemeenten werden in dat jaar ertoe verplicht 50% van de onkosten te vergoeden van elke leerling uit hun gemeente die een Rijks HBS in een andere gemeente bezocht. OMO speelde hier onmiddellijk op in door van deze gemeenten hogere bedragen tot f 100,- voor het volgen van lessen

⁸² Het plaatselijk bestuur meldde aan Tilburg, dat deken Van Dam dit antwoord van de bisschop kreeg op zijn vraag; brief hierover van december 1921; 'Correspondentie Hoofdbestuur 2'.

⁸³ Agenda vergadering Dagelijks Bestuur van 20 juni 1921; 'Correspondentie Centraal Bestuur'.

⁸⁴ Bartels 226-229.

aan haar scholen te verlangen ⁸⁵). Ouders van schoolgaande kinderen uit gemeenten die weigerden te betalen kregen te horen dat hun kinderen de toegang tot de school geweigerd zou worden, tenzij zij zelf bereid waren het hoogste schoolgeld, f 150,- te betalen. Voor Bergen op Zoom gingen enkele Zeeuwse gemeenten hierbij voor problemen zorgen. Protestantse gemeenten als Tholen, Scherpenisse en St. Maartensdijk bleken niet bereid f 100,- te betalen als een katholieke leerling uit hun gemeente de Bergse RK HBS bezocht. De verzuiling op z'n smalst? Nu kon men de katholieke ouders moeilijk laten opdraaien voor de gevolgen van de afwijzende houding van een protestants gemeentebestuur. Het schoolbestuur wist bij OMO gedaan te krijgen dat voor de Bergse school in dit geval een andere regeling zou gelden. Die ouders hoefden op het schoolgeld dat ze volgens hun inkomen verschuldigd waren alleen een heffing van 20% te betalen ⁸⁶).

De tekorten bleven voor de Bergse scholen echter aanhouden: er moest iets gebeuren: alleen al voor het begrotingsjaar 1923 had men een tekort van f 14.000,-, een kwart van de totale uitgaven! ⁸⁷). Zelfs de energieke Willem Asselbergs twijfelde toen even aan het voortbestaan van de school: 'Ik ben van meening dat we de hele boel maar aan de kant moeten zetten' ⁸⁸).

Vooraf de slecht lopende middelbare handelsopleiding baarde zorgen. Bovendien was in 1920 de subsidie voor handelsscholen niet verhoogd. In overleg met directeur Sprangers werd voorgesteld om de MHS op te

⁸⁵ 'Subsidies'; 8 november 1923.

⁸⁶ Diverse losse stukken: brieven d.d. 26 jan., 15 sept. en 5 okt. 1931.

⁸⁷ 'Stukken Begroting en Rekening'; op een totale uitgave van f53370,- kwam men f 14082,25 tekort.

⁸⁸ Brief van Asselbergs aan deken Van Dam; 13 april 1923; 'Correspondentie Geestelijkheid'.

nemen in de HBS. De eerste twee jaar zouden alle leerlingen de HBS-opleiding volgen; daarna zouden de leerlingen kunnen kiezen: of drie jaar afsluitend hoger handelonderwijs, of de (vijfjarige) HBS verder afmaken. De HHS had zo ook betere levenskansen: HBS-leerlingen konden na twee jaar alsnog voor de handelopleiding kiezen. Dit werd elders in het land ook steeds vaker toegepast.

De meisjes-HBS: driejarig, vijfjarig, of opheffen?

Maar Tilburg wilde in 1923 ook de matig bezochte meisjesafdeling opheffen, temeer daar deze zonder gebouw zou komen te zitten, omdat de verhuurder de lokalen zelf weer nodig had. Dit was tegen het zere been van het plaatselijk bestuur. Men was ervan overtuigd dat het geringe aantal aanmeldingen van meisjes veroorzaakt was door het vorig jaar door het hoofdbestuur genomen besluit de meisjes-HBS slechts driejarig te laten zijn omdat 'de financiële toestand onzer vereenigingen en de economische toestand in het algemeen niet gedogen verdere uitbreiding aan onze scholen te geven'⁸⁹).

Nu was het plaatselijk bestuur in 1920 wel met een driejarige opleiding akkoord gegaan. Het hoofdbestuur had toen, uiteraard vanwege de toch al grote tekorten, liever zelfs helemaal geen meisjes-HBS opgericht willen zien. laat staan een vijfjarige⁹⁰). Maar Bergen kon wijzen op morele en geldelijke steun van de bisschop en liet weten dat 'om een H.B.S. [van] 5 jaar vooralsnog niet is gevraagd.' Wat betreft het tekort hoopte men dat 'de oogenblikkelijke moeielijkheden de ernstige belangen onzer roomsche jeugd niet in de weg zullen staan.' Als argument voor een meisjes-HBS voerde het Bergse bestuur nog aan dat men de leraren van de handelsschool nu een volledige betrekking zou kunnen aanbieden

⁸⁹ 'Correspondentie Hoofdbestuur 2', brief aan Asselbergs d.d. 12 december 1922.

⁹⁰ Brieven van juni en juli 1920 in 'Correspondentie Hoofdbestuur, 2'.

'waardoor eene voortdurende verplaatsing wordt voorkomen die tot dusverre zeer nadelig op onze school heeft gewerkt.' Op 17 augustus had men nog een speciale vergadering met het hoofdbestuur en de bisschoppelijke inspecteurs hierover. Pas op 30 augustus, twee weken vóór de opening, kon Moller in een telegram berichten: 'Meisjes HBS goedgekeurd ⁹¹).

Maar al vrij snel kreeg men in Bergen het idee dat alleen een volwaardige *vijfjarige* HBS overlevingskansen had. Daarom verzocht men OMO twee jaar later om hiertoe te mogen overgaan. De school had de ouders van de meisjesleerlingen ietwat voorbarig al een vijfjarige opleiding beloofd. Dit stond zelfs te lezen in het programmaboekje van de school. En dan nu ook nog plannen van het hoofdbestuur om de meisjesafdeling maar op te heffen? Katholiek Bergen was in rep en roer. Daarvan mocht toch geen sprake zijn; de opleiding *moest* alsnog met twee jaar worden uitgebreid! Ouders klaagden bij het plaatselijk bestuur en OMO ⁹²). De Bergse afdeling van de Katholieke Sociale Actie vroeg in een boze brief aan het bestuur om een onderhoud met Moller: *'Het is een onloochenbaar feit, dat de meeste ouders verreweg de voorkeur geven aan eene 5-jarige H.B.S. boven een 3-jarige. Wordt dus de R.K. Meisjes H.B.S. alhier er eene met slechts 3-jarigen cursus, dan zullen dus de ouders, wanneer voor de meisjes toch de R. H.B.S. moet worden gekozen vanzelfsprekend ook de jongens daarheen zenden, die dus niet de R.K. jongens H.B.S. zullen bezoeken. Daarvan zal meer en meer het gevolg zijn: ontvolking [. . .] Er zal dan zoo'n klein getal leerlingen zijn dat bij splitsing in het derde jaar allicht de minima (8 leerlingen voor de HHS, jck) niet worden bereikt en de subsidie dus komt te vervallen. Het gevolg daarvan zal zijn: de opheffing der R.K. Middelbare scholen en dat zoude voor katholiek Bergen op Zoom*

⁹¹ 'Correspondentie Hoofdbestuur 2'.

⁹² 'Correspondentie Hoofdbestuur 2'; brieven van 8 febr. en 4 mei 1923.

een ramp zijn' ⁹³). Het gesprek met Moller bracht echter geen verandering in het bestuursstandpunt: de meisjesafdeling moest sluiten ⁹⁴). De 'ramp' voor de jongensafdeling bleek echter mee te vallen. In 1924 meldden zich evenveel leerlingen als het jaar daarvoor ⁹⁵).

Afsplitsen of doorgaan?

Hoe slecht de verhoudingen in die tijd waren, blijkt nog uit het volgende. In juli 1924 had directeur Sprangers op gezag van het plaatselijk bestuur een onderhoud met de inspecteur van het middelbaar onderwijs H. van Swaay. In dat gesprek moest hij de inspectie advies vragen over 'de mogelijkheid van een eventueele afscheiding der scholen te Bergen op Zoom van de vereeniging O.M.O. in N. Brabant ⁹⁶). Diverse mogelijkheden werden besproken. Te vermelden waard lijkt dat de inspecteur er sympathiek tegenover stond. Hij was net als het plaatselijk bestuur tegen centralisatie: 'niet alleen komen de byzondere belangen van iedere school minder tot hun recht, maar ook de administratie kosten worden veel hoger'. Echt serieus dienen we dit plan waarschijnlijk niet te nemen: in de correspondentie is nergens een vervolg op dit gesprek te ontdekken. Maar het feit dat men erop zinspeelde, is wel kenmerkend voor de gevoelens die men ten opzichte van het hoofdbestuur in Tilburg koesterde. Misschien zette men niet door omdat het hoofdbestuur in het jaarverslag over 1924 milder reageerde op de tekorten van Bergen. De vooruitzichten waren beter. nu de slecht lopende afdelingen werden

⁹³ 'Correspondentie Hoofdbestuur 2', brief KSA d.d. 7 mei 1923.

⁹⁴ 'Correspondentie Hoofdbestuur 2'; besluit van 9 mei 1923.

⁹⁵ 'Verslagen'; Jaarverslag over 1924.

⁹⁶ 'Stukken Stichting', volgens het verslag dat Sprangers voor Asselbergs schreef op 18 juli 1924.

afgebouwd ⁹⁷). Grote financiële problemen zouden zich in de daaropvolgende jaren ook niet meer voordoen.

In 1925 zou het echter nog één keer tot een stevig conflict tussen Bergen en Tilburg komen; weer over een meisjesopleiding. Voor ik die behandel, zal ik eerst de problemen bespreken die men met de huisvesting van de school had.

⁹⁷ Zie het jaarverslag over 1924; 'Verslagen'.

HUISVESTINGSPROBLEMEN, BOUWPLANNEN EN BOUWPERIKELLEN

Verschillende lokaliteiten

In zijn met een keurige kroontjespen geschreven eerste (kalender)jaarverslag van 1916 leek directeur De Jager een gelukkig mens. Hij ging uitgebreid in op de eerste behuizing van de school aan de Van Hasseltstraat: *'De school was dit jaar gevestigd in het gebouw van de St. Jozefgezellenvereniging waar de ruime bovenachterzaal aan ons was afgestaan. Door middel van een tussenschot was dit lokaal in twee ruime vertrekken verdeeld. Vooral het eigenlijke klaslokaal was zeer gerieflijk en door de fraaie beschildering werkelijk een fraai lokaal.'* Over de tuin werd hij zelfs lyrisch: *'Wanneer ik er nog op wijs, dat in het vrije kwartier de leerlingen gebruik konden maken van den mooien grooten tuin, waarin kegelbaan, zweefmolen, ringen en rekstok tot lichaamsbeweging uitlokten en op warme dagen een zitje in de prieeltjes, op regendagen onder een ruime veranda plaats kon genomen worden, dan zal het duidelijk zijn dat [..] niets te wensen overbleef'* ⁹⁸).

Maar korte tijd later klonken er al weer andere geluiden. De uitbreiding met een tweede klas was er onmogelijk vanwege ruimtegebrek. Volgens De Jager had men voor volgend jaar minstens vier lokalen nodig ⁹⁹).

⁹⁸ 'Verslagen'; Jaarverslag over 1916.

⁹⁹ 'Stukken Begrooting en Rekening', 15 maart 1917.

IX Interieur van de school van Brogtrop in de [Engelsestraat 31](#), derde vestiging van de RK MHS

De broeders van Huijbergen brachten uitkomst. Hun kweekschool (Franciscusschool) aan de Hoogstraat was verplaatst naar Breda. Zij bleken bereid vijf lokalen af te staan aan de handelsschool voor de som van fl 500,-. Zoals broeder Sylvester schreef: 'vertrouwende dat Uw bestuur met deze billijke voorwaarden zal willen instemmen- we hielden rekening met de ongunstige omstandigheden waarin Uwe pas opgerichte school verkeert.' De financiële problemen waren blijkbaar niet onbekend in Huijbergen. De broeders waren alleen bereid een contract voor telkens één jaar aan te gaan ¹⁰⁰).

Voor het gymnastiekonderwijs werd de turnzaal van de Korenbeurs gehuurd ¹⁰¹). Later werd bij goed weer ook gebruik gemaakt van Plein 13,

¹⁰⁰ 'Stukken huisvesting,' 24 april 1917; brief van Broeder Sylvester aan Asselbergs.

¹⁰¹ 'Stukken Huisvesting', 15 maart 1919.

dat men voor f 50 huurde van de 'Stichting R.K. Sport' ¹⁰²). Ook maakte men enige tijd gebruik van het terrein en de gymnastiekzaal van het St. Aloysius-patronaat ¹⁰³).

In 1918 werden van de broeders drie lokalen meer gehuurd waarbij Huijbergen aantekende: 'dat we nu natuurlijk een hogere huur verlangen, en wel f 1000,-.' In datzelfde jaar lieten de broeders naar aanleiding van geruchten over een op te richten meisjesafdeling weten, dat zij bezwaar zouden maken tegen het eventueel toelaten van meisjes in hun gebouw. Voor de in 1920 opgerichte meisjesschool werden toen eigen lokalen betrokken aan de Van Dedemstraat gehuurd van de moeder overste van het Antoniusgesticht (een klooster van de Eerwaarde Zusters van het Genootschap tot Opvoeding uit Roosendaal) ¹⁰⁴).

Over de huur die de school aan de zusters moest betalen is een uitgebreide briefwisseling bewaard gebleven, die een fraaie blik geeft op creatieve financiële oplossingen in 'het Rijke Roomse Leven'. Het bestuur begreep niets van de hoge huur (f 600,-. per lokaal per jaar) die men aan de Moeder Overste moest betalen. In een brief aan OMO vroeg men wat te doen. Tilburg legde uit hoe de zaak geregeld was. *'Het werkelijk te betalen bedrag is echter slechts 75% van f 600,-. per lokaal, dus juist zooveel als wij van het Rijk aan subsidie ontvangen. De overige 25% wordt door de Zusters aan de vereeniging geschonken, onder voorwaarde dat die gift geboekt wordt als zijnde afkomstig van een onbekende.'*

Aldus handelde men. Enige tijd later liet de minister echter weten dat de 'huursom naar mijne meening te hoog is.' De huur moest door schatting vastgesteld worden. De minister vroeg aan OMO om hem te melden 'wie door Uw bestuur voor het verrichten der taxatie is aangewezen.' Tilburg

¹⁰² 'Stukken Huisvesting'; de huur ging op 1 januari 1922 in.

¹⁰³ 'Stukken Huisvesting'; 4 mei 1923.

¹⁰⁴ 'Stukken Huisvesting'; nr. 48 is een copie van het huurcontract van 1 sept. 1920.

had hier geen problemen mee. In een brief aan Bergen deelde men geruststellend mee dat een Roosendaalse bouwkundige was aangesteld: *'Deze is de vertrouwensman der Eerw. Zusters - als architect van de Congregatie - en heeft reeds vele scholen in Brabant en Zeeland geschat. Hij, zoowel als de Eerw. Overste van het St. Antoniusgesticht zijn door ons op de hoogte gesteld van hetgeen wij meenden, dat noodig was.'* Het zal geen verbazing wekken, dat de schatter alles in orde bevond. Uiteindelijk keurde de minister alsnog het huurcontract goed ¹⁰⁵). Maar twee schoolgebouwen was niet ideaal. De scholen hadden te weinig leerlingen om leraren aan één afdeling aan een volledige baan te helpen. Samenbrenging in één gebouw zou hun een betere betrekking bieden, doordat pendelen dan niet meer nodig zou zijn. Er werd al in september 1920 een bouwcommissie gevormd, die de mogelijkheden 'aangaande den bouw eener school' moest onderzoeken ¹⁰⁶).

De eerste plannen voor een eigen gebouw

Al sinds de oprichting van de school was er gefilosofeerd over een eigen schoolgebouw. Op 1 juli 1917 schreef Asselbergs aan Moller: 'Zoals U weet hadden wij een stuk grond nabij het park op het oog voor de nieuw te bouwen handelsschool' ¹⁰⁷). Hij had toen juist zijn villa betrokken schuin tegenover de toekomstige vestigingsplaats van het Moller: de iedere Bergenaar bekende villa Helena, enkele jaren geleden jammer genoeg afgebroken. Vooral Juten, toen nog secretaris van het plaatselijk bestuur, was erg actief bezig met allerlei - optimistische - plannen voor een geldlening ¹⁰⁸). In een in 1920 gevormde bouwcommissie had hij

¹⁰⁵ 'Stukken Huisvesting'; aug. 1921 tot en met mei 1923.

¹⁰⁶ 'Stukken Bouw'; 23 september 1920.

¹⁰⁷ 'Stukken Bouw', nr. 2, 1 juli 1917.

¹⁰⁸ 'Stukken Bouw', nr. 5, 29 oktober 1918.

namens het bestuur zitting; verder maakten directeur De Jager en de Bergse architect P. de Nijs er deel van uit. Laatstgenoemde had samen met J. van Teffelen in 1916 de villa van Asselbergs ontworpen. Een nieuw gebouw werd des te noodzakelijker, toen in december van 1920 de broeders van Huijbergen lieten weten hun Franciscusschool na de zomer van 1921 weer zelf nodig te hebben. Men moest dus vóór september 1921 elders onderdak zien te krijgen.

De commissie had al snel iets op het oog. Begin januari 1921 werd in een brief aan OMO melding gemaakt van een complex ('externaat, internaat en 2 kapitale woonhuizen') aan de Engelsestraat, bekend als de (voormalige) Brogtropschool ¹⁰⁹). De familie Brogtrop bleek 'enkel genegen om te verkopen, niet om te verhuren.' De kosten zouden f 50.000,- voor de aankoop bedragen en f 80.000,- voor de verbouwing ¹¹⁰). Het bestuur vroeg OMO om steun: 'er is iets goeds van te maken.' Het zal de lezer niet verbazen dat Tilburg afwijzend reageerde. In dezelfde bestuursvergadering van 20 juni 1921, waarin het al gememoreerde agendapunt 5 over de eventuele opheffing van de school werd besproken, vinden we als agendapunt 6: 'voorstel tot aankoop van gebouwen te Bergen op Zoom.' De school mocht dus blijven bestaan, maar wat betreft de aankoop had men het plaatselijk bestuur al bericht dat 'de financiën der Vereeniging en speciaal de financiële positie der scholen te Bergen op Zoom niet toelaten tot aankoop van eenig gebouw uit de middelen der Vereeniging over te gaan' ¹¹¹). Als Bergen toch wilde doorzetten moest men maar zelf aan geld zien te komen. In de kantlijn van een brief waarin Tilburg berichtte 'geen voorstel tot aankoop aan het

¹⁰⁹ 'Stukken Huisvesting'. 5 januari 1921;
brief van Asselbergs aan OMO.

¹¹⁰ 'Stukken Huisvesting', 11 augustus 1921; brief aan OMO.

¹¹¹ 'Stukken Bouw', 24 jan. 1921.

Centraal Bestuur te doen, zolang geen voldoende particuliere bijdragen zijn toegezegd om den rentelast, die uit deze transactie voortvloeit te dekken' noteerde Asselbergs met potlood: 'Brogtrop huren, 700 á 750'¹¹²). Brogtrop werd inderdaad bereid gevonden het pand te verhuren. Maar tegelijkertijd werd besloten dat de bouwcommissie een poging moest wagen om de benodigde gelden bij elkaar te krijgen. De bisschop van Breda wist men (uiteraard) voor de plannen te interesseren. Onbevangen schreef Hopmans in de katholieke retoriek van die tijd: 'O.L. Heer zal U sterken om Uw hoogst verdienstelijk werk te zijner eer en glorie en tot welzijn van onze aankomende jeugd onvermoeibaar te blijven voortzetten.' Hij stuurde f 1000,- en een aanbevelingsbrief voor de pastoors uit de omgeving¹¹³). Hierin werd er de nadruk op gelegd, dat zonder eigen gebouw de school geen goede overlevingskansen zou hebben. In augustus had men al meer dan f 13000,- bij elkaar¹¹⁴). De Nijs maakte bouwtekeningen; er werd zelfs al overleg gevoerd met de minister¹¹⁵). Uiteindelijk ging de aankoop (en de verbouwing) toch niet door, omdat de rijksbouwmeester na inspectie ter plaatse tenslotte berichtte dat het pand van Brogtrop niet tot een goed schoolgebouw kon worden ingericht¹¹⁶). Er viel dus geen subsidie voor de verbouwing te verwachten. Dat er geen geld was voor noodzakelijke reparaties, deed zich al snel voelen. De situatie in de winter werd door een leraar als volgt beschreven: *'gevolg tocht, en wat voor tocht. De kou kon er ijzingwekkend*

¹¹² 'Stukken Bouw'; 17 mei 1921.

¹¹³ 'Correspondentie Geestelijkheid', nrs. 24 t/m 27, augustus 1921.

¹¹⁴ 'Correspondentie Geestelijkheid'; 7 aug. 1921: 'is dertienduizend zeven hond er gulden ingeschreven voor de geldleening ten behoeve der School. Hieronder begrepen de som van duizend gulden, welke Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid ons wilde toezeggen'.

¹¹⁵ 'Stukken Aangelegenheid Brogtrop', nrs. 3 t/m 8, augustus/september 1921.

¹¹⁶ 'Stukken Aangelegenheid Brogtrop', nr. 8, 9 september 1921.

zijn. Eens heb ik de jongetjes in drie rijen om de kachel gedrapeerd en ik stond les te geven achter hun ruggen, in mijn overjas en met de hoed op. Wij bevroren toen alleen aan de achterkant. .. ' ¹¹⁷). Het leken lange winters te gaan worden voor de Bergse katholieke middelbare scholen ...

Een obligatielening van 'de Geertestichting'

Maar in het najaar had zich een belangrijke ontwikkeling voorgedaan in de organisatie van de OMO-scholen. In december 1921 besloot men tot een zekere financiële decentralisatie. Om te voorkomen dat de schulden van plaatselijke schoolbesturen die gemaakt werden bij de bouw van een school, op de vereniging OMO zouden kunnen worden afgewenteld, werden plaatselijke zelfstandige stichtingen opgericht. Hun doel werd in de statuten omschreven als 'de behartiging van de geldelijke belangen en de huisvesting van de R.K. Middelbare school van O.M.O. in Noord Brabant' ¹¹⁸). De mogelijkheden voor scholenbouw waren aanzienlijk groter geworden door de wet van 1920, waarbij het Rijk een tegemoetkoming van 75% gaf in de kosten die gepaard gingen met stichting en onderhoud van scholen ¹¹⁹).

In Bergen op Zoom kwam er de 'Sinte Geertestichting', genoemd naar Gertrudis, de beschermheilige van de stad. Deze stichting dient men vooral te zien als een rechtspersoonlijkheid. De zaken bleven geregeld door de schooldirecteur in samenwerking met het schoolbestuur. Enkele bestuursleden namen trouwens ook plaats in het stichtingsbestuur. Diverse stichtingen in Brabant begonnen de mogelijkheid van een nieuw schoolgebouw te onderzoeken. Door het uitschrijven van een obligatielening hoopte men geld bijeen te krijgen. Het was de kunst een lening

¹¹⁷ J. Vlekke, 'Mijn eerste school' in *Mollerjubileumkrant* 8.

¹¹⁸ 'Stukken Stichting', nr. 1, 16 december 1921.

¹¹⁹ Bartels 227.

voor een zodanige (lage) rente uit te schrijven, dat die samen met de rijkssubsidie de bouwkosten dekte. De stichting bouwde de school en verhuurde die vervolgens aan OMO. Ook de Geertestichting maakte onder de actieve leiding van bankdirecteur P. van Gijzel, secretaris/penningmeester van de stichting, naar voorbeeld van andere stichtingen, plannen voor een lening ¹²⁰). Op 15 augustus 1925 kwam de prospectus uit: men wilde f 200.000,-. bijeenbrengen tegen een rente van 4% in honderd obligaties van f 1000,-. en tweehonderd van f 500,-. Deze rente was de laagste van alle OMO-bouwstichtingen. Aan het dagelijks bestuur van OMO werd gemeld dat de Geertestichting bereid was de schulden van de Bergse school af te lossen. Men vroeg OMO wel om krediet als de bouw tegen zou vallen. De vergadering van het bestuur reageerde zeer verheugd op deze mededeling, en keurde de kredietaanvraag goed ¹²¹).

Er werd in de tekst van de prospectus niet meer uitgegaan van een verbouwing van Brogtrop, maar van de bouw van een *nieuwe* school ¹²²). De situatie aan de Engelsestraat was gaandeweg zo onhoudbaar geworden, dat men een verbouwing niet meer zag zitten. De toenmalige directeur W. Sprangers somde de gebreken van het gebouw als volgt op: *'veel last van inregenen, [. ..] vooral bij dooi na een sneeuwval blijft geen enkel lokaal droog; vochtige muren, hier en daar schimmels [. ..] de gezondheidstoestand van personeel en leerlingen lijden er ernstig onder [. ..] de vloeren der meeste lokalen zijn vergaan. [. ..] Het hele gebouw is*

¹²⁰ De Zoom, 21 mei 1928, waarin Asselbergs zijn waardering over Van Gijzel uitspreekt. 'Stukken Stichting', nr. 8, 5 juli 1923; de tekst van de prospectus voor de lening van Eindhoven werd zoveel mogelijk overgenomen. Alleen bij het bedrag van Eindhoven, f400.000,-, noteerde Van Gijzel: 'ook geen beetje'.

¹²¹ Notulenboek vergaderingen Dagelijks en Centraal Bestuur, 28 september 1925.

¹²² 'Stukken Stichting', nr. 11, 15 augustus 1925.

uitgewoond. Herstellen is onmogelijk' ¹²³). In deze brief aan Moller merkte hij verder op: 'het terrein achter de villa van Asselbergs is goede bouwgrond.' Hij doelde hiermee op de Oosterboulevard, in 1930 tot Bolwerk omgedoopt. De Rijks HBS had er, een paar honderd meter verderop, sinds 1885 haar eigen schoolgebouw.

Nieuwbouw. een nieuwe directeur, een nieuwe architect

Sprangers zou de bouw van een nieuwe school als directeur echter niet meemaken. In 1924 nam hij ontslag. Hij werd opgevolgd door de leraar Engels, J. Smits. Deze krachtige persoonlijkheid zou tot 1958 leiding geven aan de school. Hij zou zich zozeer gaan inzetten voor de nieuwbouw en latere uitbreidingen, dat hij de - verdiende - bijnaam '*bouwrector*' kreeg. Met aanbevelingen van opnieuw de bisschop van Breda, begonnen de bestuursleden enthousiast met het aan de man brengen van de obligaties. Curieus in dit verband is een bedelbrief in het schoolarchief van Asselbergs aan H. Ford, 'Grootindustriël in Detroit U.S.A.' Hij vroeg daarin om geld voor de schoolbouw: 'Voor U beteekent het benodigd bedrag weinig, om niet te zeggen: niets!.' In ruil daarvoor 'beloven wy U, dat aan de eventueel met Uwe hulp tot stand te brengen school Uw naam steeds verbonden zal blijven!' ¹²⁴). Deze brief werd niet verstuurd, of er kwam geen antwoord op. De naam 'Henry Ford College' bleef de school in ieder geval bespaard. De persoonlijke aanpak van de ijverige bestuursleden liet aan de welgestelde Bergenaren niet veel ruimte tot weigeren. Daarbij dient gezegd te worden. dat een nieuw katholiek schoolgebouw toen blijkbaar zozeer aansprak, dat velen zich uit eigen beweging aanmeldden voor de aankoop van één of meer obligaties. In vrij

¹²³ Mollerarchief, KDC, Nijmegen: inv.nr. 154: brief aan Moller d.d. 3 maart 1924.

¹²⁴ 'Stukken Stichting', niet genummerd, niet gedateerd.

korte tijd werd het merendeel van de aandelen geplaatst ¹²⁵). Niets stond de bouw meer in de weg.

Als vestigingsplaats had men gekozen voor de locatie aan het Bolwerk die Asselbergs al in 1917 op het oog had, en waarnaar ook Sprangers verwees in zijn klaagzang over het Brogtrop-gebouw. Door De Nijs waren al bouwtekeningen gemaakt ¹²⁶). Maar ondertussen was Moller zich ermee gaan bemoeien. In december 1922 valt in een brief te lezen, dat de voorzitter kennis had aan 'een zeer knap architect die zeer goedkoop en zeer artistiek bouwt' ¹²⁷). In juli 1923 heette het: 'Als U nog geen architect hebt aangewezen meenen wij U te moeten aanraden iemand te nemen die reeds meer scholen gebouwd heeft, anders is de ellende van meerwerk niet te overzien.' Een week later vroeg Moller om 'plannen en prijsberekening zoals die op het ogenblik bestaan' ¹²⁸). Daarna werd De Nijs langzaam maar zeker aan de kant geschoven ten gunste van de Limburgse architect Jos Wielders. Waarom? Waarschijnlijk was de huisarchitect van voorzitter Asselbergs te duur. In brieven werd over zijn te hoge honorarium gesproken ¹²⁹). Ervaring met het bouwen van een school had hij wel. In 1921 had hij de Petrus Canisiuschool, een R.K.

¹²⁵ 'Stukken Stichting'; op 26 januari 1926 was er al voor fl 162.500,- aan obligaties geplaatst.

¹²⁶ Hoewel in de correspondentie melding wordt gemaakt van het betalen, en over en weer sturen van de tekeningen, zijn ze noch in het schoolarchief, noch in het Moller- of OMO-archief op het KDC aanwezig.

¹²⁷ 'Stukken Bouw', nr. 22, 19 december 1922.

¹²⁸ 'Stukken Bouw', resp. nrs. 29 en 30, 12 en 18 juli 1923.

¹²⁹ 'Stukken Bouw'. o.a. brief van Asselbergs aan OMO d.d. 21 febr. 1924: 'Als deze nota nu betaald is zijn wij geheel vrij om een andere bouwkundige te nemen, die waarschijnlijk veel goedkoper zal bouwen, en om verschillende andere redenen is het gewenscht dat we van de heer De Nijs ontslagen zijn';
18 juli 1924: (OMO aan De Nijs) 'Uw vordering [...] volgens hetgeen U is opgedragen veel te hoog is'.

MULO voor jongens, aan de Wassenaarstraat ontworpen. In ieder geval was Wielders een goede vriend van Moller en mede actief voor diens kort tevoren opgerichte tijdschrift 'Roeping'¹³⁰). In mei 1925 stuurde Moller op verzoek van Asselbergs een eerste schetsje van de school. Die noteerde in de kantlijn van de begeleidende brief: 'voorlopig geheim houden totdat in een vergadering over den te nemen bouwkundige is beslist'¹³¹). Dit gebeurde uiteindelijk officieel in de bestuursvergadering van 14 december. Tevens werd besloten de Bergse architect Q. Horsten aan Wielders toe te voegen. We moeten hem zien als de man die altijd direct en ter plaatse aanspreekbaar was over bouwkundige zaken. Wielders, 'de eenige verantwoordelijke architect', bleef tijdens de bouw in Sittard wonen, waar hij tegelijkertijd bezig was aan de (ver)bouw(ing) van een H.B.S. aldaar. Hij kwam regelmatig, maar niet te vaak, naar Bergen op Zoom.

In mei 1926 verklaarde de minister zich accoord met de bouwplannen; enkele maanden later werden de bouwtekeningen, uitsluitend door Wielders gemaakt, goedgekeurd¹³²). De nieuwbouw zou een aanvang

¹³⁰ Van Schaik 181: 'In Sittard waar hij nog al eens de gast was van architect Joz. Wielders.' Over Roeping was Moller toen zeer enthousiast; Van Schaik 182. Hij wilde een katholieke kunst voor de gemeenschap propageren: 'waarachtige blijvende kunst(...) groeiend uit katholieke beginselen [...] de schoonheid is uitgegaan van God'. Moller zocht toen zoveel mogelijk medestanders. Naast Wielders treffen we onder de medewerkers Anton van Duinkerken aan, maar ook Theo de Jager, de eerste directeur van de school in Bergen. Verder leverde Gerard Knувelder, eens leraar in Bergen, zijn bijdragen.

¹³¹ 'Correspondentie OMO inzake geldleening en scholenbouw'; 14 mei 1925: Moller verzoekt Asselbergs om zich eens door architect Wielders te laten informeren. Dit pakte blijkbaar goed uit, want op 6 aug. schreef Wielders Moller: 'dank voor Uwe bemoeienissen inzake Bergen op Zoom'.

¹³² 'Correspondentie OMO inzake geldleening en scholenbouw'; brieven van resp. 18 mei en 30 oktober.

kunnen nemen. Eindelijk zou men de Bergse katholieke jeugd het onderwijs op een fatsoenlijke manier kunnen aanbieden. Het bestuur was zo tevreden met de artistieke vormgeving van het gebouw, dat men besloot een reproductie van een tekening van de voorgevel te laten drukken. Hoopte men hiermee de inschrijving op de lening verder te stimuleren? Op de obligaties zelf had men de vurige tongen van de Heilige Geest laten drukken: minder profaan en meer geschikt voor het katholieke ideaal dat men zich stelde.

XIb Na restauratie teruggeplaatste originele tochtdeur in de hal

Een te lage aannemingsom?

Ondertussen hadden 24 aannemers ingeschreven voor het bouwen van de school. Het hoogste bedrag was f 185.000,- van een aannemer uit Tilburg; voor het laagste bedrag schreef P.J. Weyts uit Bergen in: slechts (126.800,-. De meesten kwamen uit op een aannemingsom van ongeveer f 150.000,-.¹³³)

Het was erg verleidelijk om Weyts de opdracht te gunnen, maar ook riskant. Wielders was ervan overtuigd, dat de aannemer er flink bij in zou schieten: *'Een bekwaam bouwkundige liet ik nog eens alle hoeveelheden narekenen [..] Alle winst en uitvoeringskosten e.d. afgetrokken, moet de man 16.000 tot 20.000 te kort komen [..] Het is om van te huiveren de verantwoording op [zich] te nemen'*¹³⁴).

Horsten vernam in een gesprek met Weyts, dat hij geen ontslag van zijn aanbesteding wenste *'omdat hij het grote verschil niet had kunnen ontdekken, ook niet tussen onze en zijne hoeveelheden'*. Horsten vervolgde met: *'Doch het mooiste wat hij vertelde, was wel, dat hij niet betrokken was bij een opzetcombinatie: en dat de zoogenaamde 'groot' aannemers onder elkaar de pryzen hadden vergeleken, waarbij Videler, de vierde inschrijver, een cijfer had wat zijn (Weyts) inschrijving benaderde. Dit is natuurlijk allemaal ná de besteding uitgelekt. Men is toen gaan opzetten, en blijkbaar is het werk, zowat onder elkaar, aan Videler verkocht'*¹³⁵).

¹³³ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', 30 oktober 1926. De hoogste inschrijver was E. Torremans. Er schreven 7 Bergse aannemers in. Bijna alle aannemers kwamen uit Brabant; uit de woonplaats van Wielders, Sittard, schreef één aannemer in: L.Storms, voor f 154.880,-.

¹³⁴ 'Dossier Architecten en Opzichter', brief Wielders aan bestuur d.d. 5 november 1926.

¹³⁵ 'Dossier Architecten en Opzichter', 4 november 1926.

Xla H.Hartbeeld gedenksteen en trapleuning in de centrale hal. (foto anno 2011)

De aannemer bleef ervan overtuigd dat zijn berekeningen juist waren ¹³⁶). Horsten adviseerde om toch maar met Weyts te beginnen. De bouwcommissie had hier wel oren naar. Elke besparing was immers meegenomen. Ook de minister was deze mening toegedaan en keurde de bouwopdracht aan Weyts goed ¹³⁷). Wielders ging mokkend akkoord. De Geertestichting moest wel slikken dat hij in zijn nota - een honorarium van 6,75% - uitging van zijn eigen schatting van de aannemingsom: f 142.895,-. ¹³⁸).

¹³⁶ Volgens mondelinge verklaring van achterneef J.L.C. Weyts aan de auteur, was hij van plan de grondwerkzaamheden gemechaniseerd aan te pakken, waardoor er grote besparingen mogelijk zouden zijn.

¹³⁷ Telegram d.d. 18 november; 'Correspondentie OMO inzake geldleening bouw'.

¹³⁸ 'Dossier Architecten en Opzichter', 21 december 1926.

Conflicten en vertragingen

Wie nu de school aan het Bolwerk beziet, de rustige opbouw ervan bewondert, soms stilstaat bij een ambachtelijk stuk smeed- of metselwerk, misschien zelfs mijmert, dat dergelijke kwaliteit en vakmanschap nu niet meer kunnen, zal nauwelijks vermoeden met welke ruzies tussen bestuur en aannemers/architecten de bouw vergezeld is gegaan. Deurwaarders en dreigingen met faillissement waren op een gegeven moment aan de orde van de dag.

Voor het toezicht op de bouw was in oktober 1925 een commissie gevormd bestaande uit: de voorzitter van het schoolbestuur W. Asselbergs; zijn neef en directeur van de plaatselijke wasserij 'De Zoom', J. Asselbergs, als voorzitter van de Geertestichting; verder secretaris/penningmeester P. van Gijzel en uiteraard schooldirecteur J. Smits. Deze commissie kreeg het vooral aan de stok met aannemer Weyts, in een later stadium ook met Horsten. De relatie tot Wielders bleef de hele tijd goed. Vaderlijk, sussend gaf de architect per brief, in een sierlijk en uitgebalanceerd handschrift, al dan niet daarom gevraagd, zijn adviezen. Die werden bijna onveranderlijk door de commissie overgenomen.

Tekenend voor de verhoudingen in het viermanschap onderling en in relatie tot Wielders, is waarschijnlijk de volgende correspondentie. Wielders schreef in juni 1927 dat 'in de HBS alhier (Sittard, jck) [...] rooden vloertegels veel warmer doen in de gangen dan grijs porfier'¹³⁹). Hij stelde voor om hetzelfde in Bergen te doen. De reactie van de leden was als volgt:

¹³⁹ 'Dossier Architecten en Opzichter', 15 juni 1927.

W. Asselbergs vond: 'roode vloertegels zijn zeer besmettelijk, alle vuil ziet men er op, wat niet het geval is bij grijze tegels';

J. Asselbergs ging 'accord, mits geen verhooging van kosten';

J. Smits noteerde bij de desbetreffende brief van Wielders: 'Accoord.

Voor de artisticeit, te bereiken o.a. door kleurschakeeringen, behoort m.i. geheel in handen te zijn van den Heer Wielders';

P. van Gijzel volgde als laatste: 'ik deel de meening van de den Heer Smits en den voorzitter' ¹⁴⁰).

Met Weyts kon men echter al snel slecht opschieten. Vooral de vertraging in de bouw zat de commissie danig dwars. Deels was dit te verklaren door slechte weersomstandigheden, deels door het in gebreke blijven van leveranciers. Er waren bijvoorbeeld problemen met de levering van de wandtegels voor de gangen; ook het natuursteen voor de trappen kwam erg laat op de bouwplaats aan. Maar volgens de stellige overtuiging van de bestuursleden was ook Weyts er schuldig aan ¹⁴¹). Hij was nog al eens laat met het doen van zijn bestellingen. Misschien probeerde hij zo goedkoop mogelijke bouwmaterialen te vinden? Het schoot de commissie in ieder geval in het verkeerde keelgat.

Een kenmerkend voorbeeld van de verstoorde verhoudingen vormde de kwestie van de trappen. Op 23 september 1927 constateerde Wielders dat de maat van het smeedijzerwerk aan de trappen nog steeds niet kon worden genomen, omdat de *trapreden* nog steeds niet geplaatst waren. Men vroeg Weyts wanneer de trappen eindelijk gereed zouden zijn. De aannemer antwoordde hierop: '*dat het gereedkomen van de trappen geheel afhangt van de leverancier van de trapleuning. Zoodra deze het*

¹⁴⁰ 'Dossier Architecten en Opzichter', 18 juni 1927.

¹⁴¹ Jaarverslag OMO 1928; Mollerarchief, inv.nr. 77; KDC Nijmegen: 'door onvoldoende voortvarendheid van de aannemer'.

smeedwerk gesteld heeft zal ik met den meest mogelyken spoed de beukenhouten leuning aanbrengeu.'

Toevallig waren de treden juist op die dag gearriveerd en geplaatst. De commissie en Wiolders vonden het 'een misselijk antwoord', en schreven Weyts 'op dergelijke wijze niet door te gaan.' Maar de aannemer hield vol dat het een misverstand was ¹⁴²).

De voltooiing van het gebouw was gepland vóór 1 augustus 1927. Maar dat tijdstip bleek niet haalbaar. Na enig aarzelen besloot men Weyts tot 23 december de tijd te geven. Een latere opleveringsdatum zou hem op een boete van 30 gulden per dag komen te staan, waarbij dan ook nog in rekening zouden worden gebracht de extra kosten die gemaakt waren voor de architecten, de opzichter en het langer moeten huren van de Brogtropschool. Het is kenmerkend voor de situatie dat dit hem per deurwaardersexploot werd meegedeeld ¹⁴³).

Weyts reageerde hier de volgende dag nogal sarcastisch op: 'In verband met de zeer geforceerde afwerking der gebouwen verzoek ik U mij uiterlijk morgen 26 oktober om 9 uur voormiddags de deursloten te doen toekomen' ¹⁴⁴). Ook ontbraken nog de scharnieren voor de buitendeuren. Hierop reageerde het bestuur met de eveneens laatdunkende opmerking dat: *'aan een gebouw dat zoveel maanden na den bepaalden opleveringsdatum nog niet onderdak is en verder er nog zo uitziet als thans het geval is, niet de minste behoefte bestaat om buitendeuren af te hangen, wat ook met het oog op beschadigingen onverstandig zou zijn'* ¹⁴⁵).

¹⁴² 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', correspondentie d.d. 14, 17 en 21 oktober 1927; en 'Dossier Architecten en Opzichter'; 4 nov. 1927.

¹⁴³ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts'; d.d. 24 okt. 1927.

¹⁴⁴ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', 25 oktober 1927.

¹⁴⁵ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', 7 november 1927.

Ook het rijk begon ongeduldig te worden over de steeds maar uitgestelde oplevering. Hierdoor opgejaagd, maakten Wielders en de bouwcommissie zich grote zorgen omdat het bestellen van de wandtegels om onduidelijke redenen steeds maar werd uitgesteld door de aannemer. En na bestelling zou het toch zeker verscheidene weken duren voor ze op de bouwplaats waren afgeleverd!

Weyts, op zijn beurt, vond dat de stichting te laat was met het voldoen van de termijnbetalingen. Op 18 november schreef hij, dat als dinsdag 22 november vóór 12.00 uur 's middags het bedrag nog niet in zijn bezit was, hij genoodzaakt zou zijn 'dienzeelfden dag om 4 uur het werk stil te leggen'¹⁴⁶). De aannemer werd onmiddellijk in de directieket ontboden. Daar werd hem te verstaan gegeven, dat hij de tegels *direct* moest bestellen bij een door Wielders benaderde firma, voor een door de architect overeengekomen prijs. Zo niet, dan zou men de *oorspronkelijke* boeteclausule van de aanbesteding bij de termijnbetalingen in werking stellen. Tekenend is ook dat men geen genoegen wilde nemen met een toezegging, maar een *schriftelijke* verklaring eiste.

Op 21 november schreef Weyts dat hij 'met de meest mogelijke spoed doch uiterlijk 28

XII [Smits](#), de jongste school-directeur van Nederland.

¹⁴⁶ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', 18 november 1927.

november 1927' de tegels zou bestellen ¹⁴⁷). Tenslotte kwam de school pas in april 1928 af ¹⁴⁸).

De stichting wilde Weyts de boete, voor de verlate oplevering na 23 december, laten betalen: totaal f 7265,-. ¹⁴⁹). Weyts was echter op zijn beurt bezig het faillissement van de Geertestichting aan te vragen, omdat hij nog vorderingen meende te hebben ¹⁵⁰). Op advies van Wielders zag men tenslotte van een boete af. De aannemer had tenslotte heel wat tegenslagen gehad. Ook de minister ging hiermee accoord. De rekeningen van de aannemer werden betaald ¹⁵¹).

Met de toegevoegde Bergse architect Horsten kwam de bouwcommissie eveneens overhoop te liggen. Het feit dat men zelf een kalkpikleur, J. Moonen, aanstelde, viel bij Horsten helemaal verkeerd. Hij meende dat hij zelf hier het voorrecht toe had. Bovendien wilde hij niet met deze man

¹⁴⁷ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts'; 21 november 1927; en 'Dossier Architecten en Opzichter'.

¹⁴⁸ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', 6 september 1928; Directeur Smits meldde aan secretaris Gijzel dat de school op maandag 23 april in gebruik genomen was. Er waren toen 90 leerlingen; op het moment van schrijven telde de school 110 leerlingen (82 HBS, 28 HHS).

¹⁴⁹ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', 5 oktober 1928.

¹⁵⁰ 'Correspondentie met O.M.O inzake Geldlening', 30 november, 3, 5 en 19 december. Dit zorgde nog even voor grote onenigheid met het bestuurslid Van Hasselt van de Geertestichting. Via zijn advocatenkantoor vond deze faillissementsaanvraag plaats. In de bestuursvergaderingen nam hij echter een houding aan 'alsof hij het met ons eens was'. Moller liet weten dat Van Hasselt er beter aan zou doen te bedanken: 'bij zijn periodieke aftreding wordt hij zeker niet herbenoemd door het Centraal Bestuur'. Later bleek alles nogal mee te vallen. Van Hasselt bleef tot na de oorlog lid van het schoolbestuur.

¹⁵¹ 'Correspondentie met O.M.O. inzake Geldlening', 1 febr. 1929. De totale bouwkosten bedroegen f 205.476,16; aan aannemer Weyts uiteindelijk f 133.298,28 betaald; het bouwterrein kostte f 24609,87; het speelterrein f 1110,10; het architectenloon bedroeg f 12.832,90; etc.

samenwerken: 'een in alle opzichten onbetrouwbaar persoon.' Hij legde verder niet uit waarom, naar het heet uit angst voor 'lichamelijke belediging' ¹⁵²).

In een brief van 10 januari schreef hij verder: 'Als U mij dwingt met dat personage samen te werken. dan wordt (sic) ik zedelijk vermoord, dan wordt ik afgemaakt; en met my, mijn gezin, waaronder onschuldige kinderen.' Maar een verklaring van goed gedrag van pastoor Oomen, die constateerde dat de kalkpikleur 'een oppassend werkman is, godsdienstig, eerlijk', stijfde de commissie in haar besluit ¹⁵³).

De relatie tussen Horsten en de bouwcommissie was wel verstoord. Zeker toen Horsten in eerder genoemde geschillen met Weyts meestal de kant van de aannemer koos ¹⁵⁴). In maart 1928 liet de secretaris zich dan ook weinig vlelend over hem uit in verband met een verzoek van Wielders om een extra vergoeding voor Horsten bij het gereed komen van de bouw: 'Hij heeft het salaris toch grootendeels cadeau, en mag ons dankbaar zijn dat we hem in de gelegenheid hebben gesteld met een ARCHITECT samen te werken' ¹⁵⁵).

Het is amusant om de notities met potlood van de diverse commissieleden op de gevoerde correspondentie te lezen. Hun gevoelens komen dan wat directer tot uiting dan wanneer zij na de bouwvergadering een brief opstelden. 'Weer zo'n aangenaam briefje van Weyts'; 'gemeene

¹⁵² 'Dossier Architecten en Opzichter', hierin map met opschrift 'Horsten kalkpikleur'.

¹⁵³ 'Dossier Architecten en Opzichter', 19 feb. 1927. In een brief van 21 feb. verklaart deken Van Dam dat: 'alle beschuldigingen onwaar zijn gebleken, o.a. deels door verwisseling van feiten'.

¹⁵⁴ 'Dossier betreffende den aannemer P.J. Weyts', 28 februari 1929: in een brief aan Wielders schrijft secretaris Van Gijzel: 'Ik voel er niets voor nog eens Horsten's opinie te vragen, die bijna vanzelfsprekend, zoals gewoonlijk, in het belang van Weyts zal uitpakken'.

¹⁵⁵ 'Dossier Architecten en Opzichter', 20 maart 1928: P. van Gijzel aan Wielders.

insinuatie à la Horsten'; of onthullender misschien: 'Ik kan er geen wijs meer uit!'. De meest filosofische opmerking komt - waarschijnlijk niet ten onrechte - van een man uit het onderwijs, directeur Smits. In de marge van een brief vol bouwellende noteerde hij: 'Per aspera ad Astra' (langs moeilijke paden omhoog) ¹⁵⁶).

Ook op de Brogtropschool wogen de laatste loodjes zwaar. In het notulenboek valt in het verslag van de lerarenvergadering van 4 april te lezen: *'De voorzitter gedenkt den laatste oogenblikken die wij in dit gebouw (Brogtropschool] doorbrengen. Hij stelt voor een foto te maken van alle leraren. De meerderheid der vergadering, geleid door den in dezen zeer ijverigen secretaris, wil echter alle herinnering aan dezen stal zoo spoedig mogelijk verliezen. De voorzitter bedankte dan alle aanwezigen, ook namens het Bestuur, voor de opofferingen die zij zich in dit gebouw hebben moeten getroosten. De familiegeest der Brogtroppen vloekt hoorbaar* ¹⁵⁷).

Op 21 mei vond dan eindelijk de plechtige opening plaats van een gebouw dat alom de hoogste lof kreeg. Het leed was geleden: katholiek Bergen had een eigen schoolgebouw waarin men haar jeugd volgens de geloofsbeginselen zou kunnen onderwijzen! Met trots kon de bestelde gedenksteen worden ingemetseld.

De aandachtige beschouwer zal opmerken dat ietwat optimistisch 1927 als jaar van voltooiing wordt vermeld. Maar het is niet de eerste keer dat Bergen op een zekere voorbarigheid kan worden betrapt. In de volgende twee hoofdstukken kom ik hier op terug.

¹⁵⁶ De opmerkingen zijn respectievelijk van P. van Gijzel(?), J. Asselbergs(?), W. Asselbergs en de directeur Smits. Zie resp.: 'Correspondentie OMO', 22 dec. 1928; 'Dossier Architecten en Opzichter', 3 feb. 1927; 15 okt. 1928 en 14 dec. 1927.

¹⁵⁷ Notulenboek lerarenvergadering; 4 april 1928.

XIII Het net voltooide [schoolgebouw](#) 1928

WEDIJVER EN NAIJVER

deel 1 - leerlingenaantallen

Groei van de Bergse RK middelbare scholen

De bouw was eindelijk voltooid. De strijd met de Rijks HBS kon nu pas goed worden aangegaan. Zoals men in die jaren zei: *'het Bolwerk onzer tegenstanders door de onzen te doen overheerschen'* ¹⁵⁸).

In dit hoofdstuk ga ik nader in op de positie van de school in relatie tot het middelbaar onderwijs in de omgeving.

De concurrentiestrijd was niet zo simpel als in de hierboven geciteerde zin wel wordt gesuggereerd. De Bergse RK Handelsschool en HBS kreeg ook te maken met de rivaliteit van andere katholieke scholen. Het aantal leerlingen groeide aanvankelijk nauwelijks. Behalve van algemeen bekende factoren als de tegenvallende subsidies en de economische crisis ondervond de school ook hinder in haar streven naar uitbreiding van de plaatselijke RK MULO-opleidingen en de katholieke middelbare scholen in Roosendaal.

Eerst geef ik enkele cijfers over de ontwikkeling van het bijzonder *lager* onderwijs in de stad ¹⁵⁹).

In 1916 waren er vijf openbare en zeven bijzondere scholen, met respectievelijk ruim 900 en 1750 leerlingen. Na de financiële gelijkschakeling van 1920 veranderde deze getalsverhouding drastisch. In 1921 was er nog maar één openbare lagere school die 300 leerlingen telde. Daarentegen had het bijzonder onderwijs twaalf scholen met in totaal meer dan 3000

¹⁵⁸ 'Stukken Bouw', 5 maart 1925.

¹⁵⁹ Verslag van den toestand der Gemeente Bergen op Zoom : verslagen onderwijs van 1916 tot 1939; GA BoZ.

leerlingen. Hiervan waren er tien katholiek, één protestant en één 'neutraal bijzonder.' De laatste twee scholen hadden ieder 200 leerlingen. In 1924 bezochten nog maar nauwelijks meer dan 100 leerlingen de openbare lagere school; de bijzondere scholen hadden al bijna 4000 leerlingen.

De gelijkschakeling had in Bergen op Zoom de emancipatie van het bijzonder lager onderwijs gebracht. Betekende nu de opening van de RK MHS in 1916 meteen de emancipatie van de katholieke Bergenaren met betrekking tot het middelbare onderwijs in de stad?

Dit lijkt niet het geval te zijn geweest. De MHS startte met 20 leerlingen in de eerste klas: een schamel aantal tegenover de 69 nieuwe aanmeldingen voor de Rijks HBS (58 jongens en 11 meisjes). In de jaren daarna nam het aantal leerlingen maar weinig toe. In 1920 waren er op de katholieke opleidingen 68 leerlingen, waaronder 20 jongens in de eerste klas van de MHS en 18 meisjes in de eerste klas van de HBS. De Rijks HBS was echter ook groter geworden, en telde totaal 272 leerlingen, waaronder 63 jongens en 11 meisjes in de eerste klas.

Wat is hier de verklaring voor? Op de eerste plaats dient gezegd te worden dat alle OMO-scholen in de beginjaren nauwelijks groeiden. Een voor de hand liggende reden is dat de eerste OMO-scholen handelsopleidingen waren. De driejarige MHS was onderwijstechnisch gezien geen concurrent van de vijfjarige HBS: de doelstelling van het onderwijs lag sterk uiteen. De vereiste aanleg was ook verschillend. Maar ook de later opgerichte HBS en HHS verdrongen niet meteen de openbare HBS.

Hiervoor lijkt een verklaring gevonden te kunnen worden in de financiële achterstelling in overheids subsidie, waardoor men hier een hoger schoolgeld verlangde dan op openbare scholen. Tot 1920, toen de vaste bedragen vervangen werden door een systeem naar draagkracht, kon men aan de Rijks HBS zelfs vaak kosteloos studeren:

XIV De Petrus [Canisiusschool](#) aan de Wassenaarstraat

minvermogene

ouders kregen vrijstelling van schoolgeld en gratis boeken voor hun kinderen. In de periode tussen 1916 en 1920 maakte één derde van de ouders hier gebruik van!¹⁶⁰).

Gezien de zwakke geldelijke positie van OMO konden de katholieke scholen hier maar zelden toe overgaan. Het schoolgeld lag na 1920 ook nog hoger. Ouders wilden hun kinderen wel op een bijzondere HBS doen, maar de financiële drempel was vaak te groot. Het liberaal katholicisme zal hierbij dan ook nog een rol gespeeld hebben. Tenslotte hadden heel wat katholieke ouders hun kinderen al eerder op de openbare HBS

¹⁶⁰ Commissie van toezicht; Verslagen over 1916 tot 1920; GA BoZ.

gedaan. Dit deden ze zelfs nog na, en ondanks, bezoeken van de geestelijkheid aan huis waarbij erop werd aangedrongen om hun kind niet naar de openbare HBS te sturen.

Voor Bergen op Zoom is een passage uit de volgende brief typerend. Bergse ouders meldden kapelaan Sasse van Ijsselt hun zoon niet op de RK Handelsschool te doen: *'aangezien Jan op de H.B.S. gratis kan studeren, en boeken krijgt, wat voor ons een van de voornaamste punten is. Wat natuurlijk op de handelschool wel niet het geval zal zijn. Het is wel jammer voor zijn Godsdienstige opvoeding, maar ik vertrouw dat hij onder U en ons toezicht toch op mag groeien als een braven Godsdienstigen jongen'* ¹⁶¹).

Daarnaast was voor de middelbare handelsschool de concurrentie met de bijzondere ULO van belang. Zoals de MHS de driejarige HBS had weggedrukt, zo werd de MHS nu op zijn beurt verdrongen door de ULO. Dit schooltype kreeg in de wet van 1920 een nieuw leerplan waarbij handelskennis als eindexamenvak kon worden opgenomen. Daarmee was de ULO, of MULO zoals deze school vaak hardnekkig in het spraakgebruik bleef heten - ik houd die term hier verder aan - , een geduchte concurrent van de middelbare handelsopleiding geworden. Deze opleiding viel immers onder de wet op het lager onderwijs, en werd dus volledig gesubsidieerd: het handelsonderwijs moest het met een bijdrage van 50% doen. Pas in 1937, toen het handelsonderwijs officieel tot het middelbaar onderwijs werd gerekend, ging de subsidie tot 80% omhoog. Schoolgeld was voor handelsonderwijs noodzakelijk. Voor niet bemiddelde katholieke ouders lag de keus voor de MULO voor de hand. In Bergen op Zoom bestond er al sinds 1918 een St. Antonius MULO voor meisjes. Het plaatselijk bestuur protesteerde in 1923 heftig toen OMO besliste dat de RK meisjes-HBS maar driejarig mocht zijn (zie hoofdstuk 3).

¹⁶¹ 'Stukken leerlingen'; 17 januari 1918.

Dit type had echt geen toekomst: de meisjes kozen óf voor de MULO óf voor de vijfjarige HBS. Ondertussen was in 1921 de Petrus Canisius MULO voor jongens opgericht: architect De Nijs bouwde er een nieuw schoolgebouw voor. Deze opleiding zette het werk van de broeders Franciscanen die in 1917 aan de Hoogstraat waren begonnen voort. Toen OMO van deze plannen hoorde probeerde men via Hopmans de oprichting tegen te houden ¹⁶²). De jongens-MULO trok, evenals de meisjes-MULO, elk jaar weer tientallen leerlingen. Die ontbraken daarmee aan de MHS zodat deze opleiding in 1923 bij gebrek aan voldoende leerlingen moest worden opgeheven. De HHS hield men angstvallig in stand: 'dan kunnen ook de MULO-jongens er naar toe.' In 1928 nog, bij de naderende voltooiing van het nieuwe gebouw, verzocht Moller deken Van Dam alles te doen om de MULO op te heffen: het zou de enige mogelijkheid zijn om de Bergse RK HBS en HHS te handhaven ¹⁶³). De MULO-leerlingen zouden dan in de onderbouw van de HBS kunnen plaatsnemen. Enkelen zouden misschien de HBS kunnen afmaken, of de HHS-opleiding gaan volgen. De meesten zouden na drie jaar wel van school af moeten, maar ze hadden dan toch ook een voortgezette opleiding gekregen. En ... , de klassen waren gevuld. Men kan niets anders constateren dan dat OMO bereid was de belangen van andere katholieke scholen op te offeren aan het behoud van de eigen opleidingen. Tenslotte wil ik nog twee andere verklaringen geven voor de trage groei van het Bergse RK middelbaar onderwijs. Ten eerste was er de slechte huisvesting. Zo kon er toch niet met andere scholen die wel over goede gebouwen beschikten (Rijks HBS, Petrus Canisius MULO) geconcurrereerd worden: 'de voortzetting toch van het Roomse Middelbaar Onderwijs te dezer stede was afhankelijk geworden van eene nieuwe behoorlyke

¹⁶² Notulen Dagelijks Bestuur; 30 december 1920; OMO-archief Tilburg.

¹⁶³ Brief van 20 februari 1928; Mollerarchief inv. nr. 150; KDC Nijmegen.

huisvesting!¹⁶⁴). De tweede verklaring betreft de zwakke leiding van Theo de Jager. Al in 1919 was het bestuur ontevreden over hem; men vond hem te slap en niet bekwaam genoeg om de school te leiden. Organiseren was niet zijn sterkste kant, ordeproblemen kwamen nog al eens voor. Men merkte op dat 'de directeur zeer langzaam is en bovendien zeer slordig op zijn kleding, zoo zelfs dat de leerlingen er den draak mede steken.' In 1921 had men nog geprobeerd OMO te laten bemiddelen: 'Wellicht kan door Uwe tussenkomst van onze directeur dichter nog een yzervreter gemaakt worden, dat zal voor onze school en voor hem een uitkomst zijn'¹⁶⁵). Maar dat haalde blijkbaar niets uit: op 6 februari 1922 werd hij op een zijspoor gezet. Hij moest genoegen nemen met de (voorlopige) leiding van de meisjes-HBS. Die afdeling werd, zoals vermeld, echter het jaar daarop al weer opgeheven. Oud-luitenant (!)¹⁶⁶ J. Motke werd vervanger van De Jager op de jongensschool voor het resterende deel van het jaar. Blijkens de notulen van een lerarenvergadering wilde hij orde en tucht herstellen¹⁶⁷). Zijn opvolger werd W. Sprangers, een voormalig genie-officier. Toen deze in 1924 de benoeming tot directeur van een meisjes-HBS in Nijmegen aanvaardde, werd de leraar Engels, J. Smits. door OMO aan het hoofd van de school aangesteld. Hij was een man van gezag. en bovendien een enthousiast en inspirerend schoolleider.

De Rijks HBS leek de concurrentie van de school in de jaren twintig te gaan voelen. De financiële problemen waren minder geworden, de school had een krachtige leiding en er was een nieuwe school in aanbouw. Voor

¹⁶⁴ 'Correspondentie Geestelijkheid', brief van het plaatselijk bestuur aan Mgr. Hopmans d.d. 9 aug. 1921.

¹⁶⁵ 'Diversen', februari 1919 en 'Correspondentie Leerarend Personeel'; 15 juni 1921.

¹⁶⁶ Sanders, Mollerjubiläumkrant 5.

¹⁶⁷ Notulen lerarenvergadering, 7 april 1922.

de openbare HBS was 1920 het topjaar geweest. Daarna liep het aantal aanmeldingen terug: in 1923 waren er nog maar 38 nieuwe leerlingen; bij de opening van het nieuwe gebouw voor de RK HBS in 1928 moest de Rijks HBS met 15 nieuwe jongens en 10 nieuwe meisjes genoeg nemen. Smits kon daarentegen 32 nieuwe mannelijke leerlingen op de school begroeten. Het tij was gekeerd: vanaf dat moment vormden de katholieke scholen ook wat betreft het middelbaar onderwijs de grootste opleiding in de stad. In 1937 werd de HHS opgeheven. Ervoor in de plaats kwam nu een HBS A-opleiding, die het accent legde op handelswetenschappen. De bestaande HBS heette voortaan HBS B, de wiskundige afdeling. Vele scholen in het land waren Bergen hierin al voorgegaan sinds de wetswijziging van 1923 deze opdeling van de HBS mogelijk maakte. De Rijks HBS kreeg echter van de minister voorlopig geen toestemming voor een opsplitsing: het bleef hier bij een B-afdeling. De A-afdeling werd pas na de oorlog toegestaan.

Concurrentie met Roosendaal: wedijver of naijver?

Volgens het plaatselijk bestuur en de directeur was er echter nog een andere reden waarom het met de katholieke middelbare opleidingen in de begintijd maar niet goed wilde lukken. Men was ervan overtuigd dat de trage groeicijfers te verklaren waren door de oneerlijke concurrentie die met Bergen bedreven werd door de in 1919 in Roosendaal gestichte katholieke lycea. De ruzies die eruit voortkwamen zal ik hieronder bespreken.

'Deze zullen elkaar niet hinderen' had Jan Verheyen in 1914 de vergadering van 'Ons Brabant' voorgehouden, toen men de oprichting van een gymnasium in Bergen en een HBS in Roosendaal besprak. In eerstgenoemde stad was het dus geen gymnasium, maar een handelsschool geworden, opgericht buiten 'Ons Brabant' om. Ook Roosendaal zou tot andere schooltypes komen. Hier was men pas aan het

eind van de oorlog zover, maar de zaken werden meteen groots aangepakt. In 1918 werden er maar liefst twee katholieke lycea opgericht: één voor jongens, het Norbertuslyceum; en één voor meisjes, het Gertrudislyceum ¹⁶⁸). Het volgende jaar sloot men zich aan bij OMO. Uiteraard was Moller hierbij de stimulator geweest. Aan deze scholen was een internaat verbonden. Moller zelf was er geen voorstander van geweest: hij wenste geen te grote invloed van de geestelijkheid op de scholen. Maar aangezien de Roosendaalse stichters zelf al afspraken hadden gemaakt met kloosterordes, en Moller graag de scholen bij OMO wilde hebben, werd dit geaccepteerd. Hij wist wel tegen de zin van Verheyen door te drijven dat niet-geestelijken er de leiding zouden hebben. Beide lycea hadden een gymnasium, een MHS, en later ook de bovenbouw van een zesjarige HBS. Door die internaten, geleid door respectievelijk de broeders van St. Louis in Oudenbosch en de zusters van het Genootschap tot Opvoeding, was men verzekerd van voldoende leerlingen. De meeste leerlingen die de school bezochten kwamen van buiten de stad, deels in een internaat, deels elke dag heen en weer reizend.

Aanvankelijk leek er nog niets aan de hand. Hoewel de scholen voor een deel hetzelfde onderwijs aanboden, en het onderwijsverdelingsplan van 1914 schipbreuk had geleden, meende Verheyen dat er geen moeilijkheden van zouden komen: 'er is materiaal genoeg' ¹⁶⁹). Hij maakte geen enkel bezwaar tegen de plannen om in Bergen een HHS en HBS voor meisjes en jongens te stichten. Maar korte tijd later bleken de verhoudingen ernstig verstoord. Het conflict begon met de toewijzing van leraren.

¹⁶⁸ *50 jaar Gertrudis en 50 jaar Norbertus, 1919-1969*, resp. van A. van Can en J. Theunisse over de scholen in Roosendaal; Hoogbergen 85 t/m 91.

¹⁶⁹ Notulen Dagelijks Bestuur; mei 1918; OMO-archief Tilburg.

In die tijd benoemde OMO niet alleen de leraren, maar bepaalde men ook, elk jaar opnieuw, op welke school zij lessen zouden gaan geven. Zoals eerder vermeld had het plaatselijk bestuur hier geen inspraak in. OMO wilde persé katholieke leraren van onbesproken gedrag. Voor Moller was dit van cruciaal belang. Hij was voorstander van onderwijs door niet-religieuzen. Die zouden het katholieke karakter van een school beter kunnen uitdragen. Volgens Moller gaf de ware katholieke leraar alleen op katholieke scholen les; een leraar die ook nog verbonden was aan een openbare school was hem een gruwel. Hier moest speciale toestemming voor worden gevraagd. OMO benoemde dus zelf om de katholiciteit van de leraren in de gaten te kunnen houden. Maar de *verdeling* van de leraren hield men ook in eigen hand. Het argument dat Moller daarbij gebruikte, was: 'op de eerste plaats: katholiek onderwijs; de ene school zal niet mogen bloeien ten koste van de andere ¹⁷⁰). Het aantal bevoegde leraren was ondanks Moller's Leergangen in Tilburg in die begintijd eigenlijk te klein om de OMO-scholen van goed onderwijs te kunnen voorzien. Het plaatselijk bestuur in Bergen vond dat Roosendaal bevoorreed werd bij de toewijzing. Daar kreeg men steeds de beste leraren, terwijl Bergen het met mindere leerkrachten moest doen. Directeur De Jager beklagde zich bij OMO dat men bezig was 'van onze school een doorgangshuis voor beginnende leraren en een asyl voor onbekwamen te maken [...] onze belangen op te offeren aan die van het Roosendaalse lyceum ¹⁷¹). Hij was ervan overtuigd dat Verheyen, voorzitter van het plaatselijk bestuur in Roosendaal *en* lid van het hoofdbestuur. erachter zat.

¹⁷⁰ Van Schaik 129.

¹⁷¹ 'Correspondentie Leerarend Personeel'; in een brief d.d. 8 mei 1920.

De kwestie liep zo hoog op dat er een speciale bijeenkomst onder leiding van Moller in Roosendaal gehouden moest worden om over 'de onttrekking en benoeming van leraren aan onze school' te spreken ¹⁷²). Het is moeilijk uit te maken in hoeverre De Jager gelijk had. De zaak werd in der minne geschikt. Duidelijk is wel, dat de klachten alleen uit Bergen kwamen en niet uit Roosendaal.

Verder maakte Verheyen zich in de vergaderingen van het dagelijks bestuur soms sterk voor de benoeming van een leraar in Roosendaal. Het gegeven dat Bergen toen nog niet en Roosendaal wel in het dagelijks bestuur zitting had, zou wel eens voordelig voor Roosendaal gewerkt kunnen hebben. Moller stelde wel dat er in eerste instantie zoveel mogelijk met de wensen der leraren rekening gehouden zou worden. De angst van het Bergse bestuur om in die beginjaren te falen, niet alleen ten opzichte van de Rijks HBS, maar vooral tegenover de katholieke Roosendaalse concurrent, was heel groot geworden. Toen Asselbergs in 1921 vond dat De Jager niet goed functioneerde en er maatregelen moesten worden genomen, was daarbij de overweging: 'ik vrees anders dat Roosendaal ons geheel zal verdringen en ons onze leraren zal afsnoepen.' Verder vond hij uitbreiding met een jongens-HBS dringend gewenst: 'de leraren zullen meer uren krijgen en hoeven dan niet naar Roosendaal ¹⁷³).

De opheffing van de meisjes-HBS in 1923 zette daarom ook zoveel kwaad bloed bij het Bergse bestuur, omdat in datzelfde jaar de bovenbouw van de meisjes-HBS in Roosendaal van start ging.

In 1924 verscherpte de tegenstelling zich verder. In juni beklagde directeur Sprangers er zich bij OMO over dat de rector van het Norbertuslyceum, A.J.P. van den Hout onder de Bergse leerlingen briefjes

¹⁷² 'Correspondentie Hoofdbestuur 1'; mei en juni 1920.

¹⁷³ 'Diversen', jan. en april 1921.

liet verspreiden waarin ze werden opgeroepen zich op te geven voor de Roosendaalse school. Hij verzocht 'maatregelen om aan een dergelijke minderwaardige manier van werving een einde te maken' ¹⁷⁴).

Aan het einde van datzelfde jaar deed Smits zijn beklag. Vanwege de financiële problemen van Bergen (de schuld van f 30.000,-), vroeg men zich binnen OMO in die jaren ook wel eens af, of de handelsschoolafdeling nog levensvatbaar was. De minister van onderwijs had laten weten, dat met ingang van 1 sept. 1923 klassen van Hogere Handelsscholen met minder dan 8 leerlingen geen subsidie meer zouden

XV Het Norbertus-lyceum te Roosendaal. 1925 (foto a. Klitzch)

krijgen. En die was toch al kleiner dan die voor de HBS. Bergen kwam gevaarlijk dicht bij dit getal te zitten ¹⁷⁵).

In een brief van december getiteld 'To be, or not to be' schreef Smits woedend naar Moller dat Verheyen gezegd zou hebben dat: *'IN HET HOOFDBESTUUR VAN OMO HET BESLUIT REEDS GEVALLEN IS, DAT ONZE HOOGERE HANDELSCHOOL OPGEHEVEN ZAL WORDEN.'* Dit is natuurlijk een infame leugen.

¹⁷⁴ 'Stukken leerlingen'; brief d.d. 18 juni 1924.

¹⁷⁵ 'Stukken Bouw'; 22 april 1923.

Dit bericht zal ons hersteld crediet weer tot het nulpunt doen zakken' ¹⁷⁶). Verder in de brief heette het nog dat Van den Hout, 'een satelliet van bovengenoemd lid (Verheyen)', tijdens een cursus in Bergen op Zoom van de gelegenheid gebruik maakte om met een Roosendaalse leraar: *'ons heele gebouw af te stroopen (directeurskamer inclus) om te laten zien, wat een 'rotzooi' het hier eigenlijk is en stemming te verwekken tegen onze scholen. Zoo heer, zo knecht.'*

Men was natuurlijk bang, dat het aantal aanmeldingen van nieuwe leerlingen in Bergen door dergelijke geruchten nog verder zou dalen. En Roosendaal had geen HHS: die wilde men natuurlijk ten koste van Bergen binnen halen. Ook hier valt niet zonder meer uit te maken wat er waar is van deze beschuldigingen. Dat er grote wrijving was ontstaan is wel zeker. Het lijkt toch vooral naijver van Bergen geweest te zijn. De lycea in Roosendaal staken in elk opzicht gunstig af bij de Bergse school. Laatstgenoemde zat in een gebouw vol gebreken, terwijl Roosendaal eigen schoolgebouwen had. Het Norbertuslyceum had al in 1924 een nieuw gebouw betrokken.

Ook financieel stond Roosendaal er veel beter voor. Schulden waren er nauwelijks. Bij de start van de opleidingen was men er in geslaagd om f 50.000,- aan particuliere bijdragen van de Roosendaalse bevolking te krijgen. Andere OMO scholen moesten zich met veel lagere giften tevreden stellen: enkele duizenden guldens was al heel veel. Bestuurlijk gezien zat Roosendaal tot 1922 met Verheyen als lid van het dagelijks bestuur bij OMO ook op de eerste rij.

De internaten verzekerden de scholen van een solide leerlingenbasis. Concurrentie met een openbare HBS ter plaatse was er niet. Het aantal leerlingen groeide dan ook gestaag.

¹⁷⁶ Brief d.d. 4 december 1924; Mollerarchief, inv.nr. 154; KDC Nijmegen. De hoofdletters zijn van Smits zelf. Hij voegde daar nog extra spaties aan toe.

Heel even heeft men in Bergen zelf ook de oprichting van een jongensinternaat overwogen. Er werden contacten gelegd met de broeders van Huijbergen. Die gingen onder voorwaarden accoord: zo konden ze voorlopig nog niet voor een schoolgebouw zorgen. Noch in de correspondentie, noch in de notulen van OMO is er iets naders over terug te vinden. Mollers afkeer van invloed van de geestelijkheid in het onderwijs zou wel eens verantwoordelijk kunnen zijn geweest voor het niet doorgaan van dit plan. Bovendien zouden twee jongensinternaten in de zuidwesthoek van Brabant te veel van het goede zijn. Het plan is wel symbolisch voor de concurrentiesfeer. Vooral de bloei van de Roosendaalse scholen zal de naijver van Bergen opgewekt hebben. Ik zal hierbij de leerlingencijfers van het Norbertuslyceum vergelijken met die van de Bergse RK Handelsscholen en HBS.

Beide steden waren nagenoeg even groot en kenden een gelijkopgaande bevolkingsgroei. De eerste twee jaren ging het aantal aanmeldingen nog redelijk gelijk op: rond de veertig nieuwe leerlingen. Maar na de opheffing van de Bergse MHS liep het aantal nieuwe aanmeldingen voor de HBS daar tot 1928 terug tot 20 à 25.

In Roosendaal bleven zich jaarlijks meer dan 40 nieuwe leerlingen aanmelden. Bergen balanceerde zo nog al eens op de rand van de afgrond, terwijl het Norbertuslyceum parallelklassen kon inrichten. Gedeeltelijk kwamen die Roosendaalse leerlingen van elders in Nederland om in het internaat te verblijven. Maar voor een deel kwamen de jongens uit de omgeving.

Gegevens over buitenleerlingen zijn maar sporadisch bekend, maar er valt toch de volgende voorzichtige conclusie te trekken. De Bergse school kende in de beginjaren veel buitenleerlingen: tot 1920 bedroeg dit aantal meestal meer dan de helft van de totale schoolbevolking. Daarna liep dit

terug tot minder dan een kwart, om eind jaren dertig weer licht te stijgen. Hetzelfde gold voor de Rijks HBS.

Men zou geneigd zijn te veronderstellen dat de buitenleerlingen die zich niet meer in Bergen meldden, zich opgaven voor het Roosendaalse lyceum. Dit bood immers het voordeel dat de leerling na twee jaar onderbouw kon kiezen uit drie mogelijkheden: afronding van het onderwijs met een tweejarige MHS; voortzetting van de studie met een HBS- of een gymnasium-opleiding.

Overigens ging het pad van Norbertus niet helemaal over rozen. De MHS-afdeling van het Norbertuslyceum trok rond 1924 nog maar weinig leerlingen. De verklaring klinkt bekend in de oren: Roosendaalse leerlingen gingen liever naar de MULO van de broeders van Oudenbosch. Toen er stemmen opgingen voor een katholieke MULO in de stad wilde men de MHS zelfs opheffen. Maar Moller wilde er niets van horen.

Tenslotte nog dit: er was ook een kleine omgekeerde stroom.

Roosendaalse leerlingen die de HHS wilden volgen moesten naar Bergen op Zoom. Dit zou wel eens de afgunst van Roosendaal kunnen hebben gewekt: de gebeurtenissen van 1924 wijzen in die richting.

Voorzitter Asselbergs en directeur Smits lieten de moed in 1925 bijna zakken. toen zich in april even nog een andere katholieke concurrent, het seminarie te Bergen op Zoom, leek aan te dienen. Het gerucht deed toen even de ronde dat: *'de Paters van het Juvenaat de school van O.M.O. overnemen [. . .] welke my voor 80% den ambitie voor de school heeft ontnomen en naar ik meen voor 90% by den directeur'* ¹⁷⁷).

Deze verzuchting van Asselbergs was niet alleen door dit gerucht ingegeven. In dat jaar stond het bestuur onder grote druk. Alle emoties en spanningen over bestuurlijke conflicten met OMO, financiële zorgen, concurrentie met andere scholen en het waagstuk van de nieuwbouw

¹⁷⁷ Brief aan Moller d.d. 3 april 1925, Mollerarchief, inv.nr. 154; KDC Nijmegen.

zouden in het voorjaar van 1925 nog één keer tot een felle uitbarsting komen tijdens de plannen voor heroprichting van een meisjes-HBS. waarbij Bergen coëducatie voor ogen had.

WEDIJVER EN NAIJVER

deel 2 - coëducatie

Meisjes en de middelbare school

In de wet van 1863 verschaft Thorbecke de mogelijkheid tot oprichting van een aparte middelbare schoolopleiding voor meisjes: de MMS. Dit schooltype kwam maar langzaam van de grond. De Franse scholen voor meisjes bleven voortbestaan. Toch bleef het schooltype bestaan, maar dan in combinatie met een ander schooltype: een HBS, een gymnasium of een lyceum. Zo bestond er voor de meisjes de mogelijkheid om na een onderbouwperiode of de MMS verder af te maken, óf aan gymnasium óf HBS verder te studeren.

Dit laatste bracht dan het probleem van coëducatie of coïnstructie met zich mee: het gezamenlijk volgen van de lessen door jongens en meisjes. Hier was de speciale toestemming van de minister voor nodig. In 1871 was Frederika Jacobs een van de eerste meisjes die toestemming van Thorbecke kreeg om de HBS te mogen volgen. Haar beroemde zuster Aletta had in de jaren daarvoor de lessen als 'toehoorder' bijgewoond. Wat betreft het onderwijs aan vrouwelijke leerlingen nam de katholieke kerk tot ver na de tweede wereldoorlog een afwijkend standpunt in. Meisjes en jongens dienden gescheiden onderwijs te krijgen. Enerzijds bestond er het gevaar van onzedelijkheid wanneer beide seksen met elkaar in één lokaal zaten. Anderzijds moest het onderwijs voor jongens en meisjes een verschillende geaardheid hebben. De mannelijke leerlingen dienden te worden voorbereid op hun maatschappelijke carrière, hun beroep.

Voor een meisje moest het onderwijs anders gericht zijn: zij diende een eigen katholieke opvoeding te krijgen, die gericht was op haar toekomstige taak als moeder in het gezin. De vrouwelijke leerlingen behoorden in hun ontwikkeling zo veel mogelijk afgeschermd te worden van de ruwe en harde mannenmaatschappij.

Zo konden de, volgens de katholieken, typisch vrouwelijke eigenschappen als zorgzaamheid en vredelievendheid beter bewaard blijven. Eenmaal moeder konden ze deze waarden doorgeven aan de kinderen, en de man bij thuiskomst van het werk liefderijk opvangen. De plaats van de gehuwde vrouw was in het gezin. Een eigen carrière daarbuiten was uit den boze.

De vrouwen uit de goeude burgerij mochten eventueel in hun vrije tijd werk buitenshuis verrichten, en wel in verenigingen voor bv.

Liefdadigheid¹⁷⁸). Hiervoor was dan wel een hogere middelbare opleiding gewenst. De andersdenkenden waren meestal ook wel overtuigd van de eigen geaardheid van de vrouw, maar gingen aanvankelijk daarin niet zover dat zij eigen opleidingen, gescheiden van de jongens, dringend noodzakelijk achtten.

De katholieke kerk keurde coëductie maar bij hoge uitzondering goed. Tijdens het interbellum was het aan een handvol katholieke middelbare scholen boven de grote rivieren toegestaan meisjes en jongens in één gebouw onder te brengen¹⁷⁹). In het zuiden was dit aan de middelbare school van Hulst toegestaan.

De MMS zou in het interbellum steeds meer in de belangstelling komen: dit onderwijstype leek ook voor niet-katholieken de aangewezen

¹⁷⁸ De doelstellingen van de R.K. vrouwenbond, weergegeven in: *Vrouwen in Beweging*, H. Gieles en R. Schreuder, uitgave K.P.C. (Den Bosch, 1990) 37 e.v.

¹⁷⁹ M.A.J.M. Matthijssen, *Katholiek middelbaar onderwijs en intellectuele emancipatie* (Assen 1958) cartogram op pag. 78.

opleiding voor meisjes die geen verdere wetenschappelijke loopbaan nastreefden. De inspecteur voor het middelbaar onderwijs in die periode, G. Bolkestein, formuleerde het zo: *'Wanneer er één schaduwzijde aan de 'algemeene ontwikkeling' van het intellectuele onderwijs verbonden is, dan is het wel voor onze meisjes. Aan zeer velen van haar - door de eerezucht van de ouders naar gymnasium en hogere burgerschool gedreven, - wordt daar eene misdaad begaan; haar natuurlijke ontwikkeling wordt belemmerd door een onderwijs sfeer die met haar wezen in strijd is. Verblijvend is daarom de drang van onzen tijd om voor meisjes een eigen school te stichten, gericht op haar aard: de echte middelbare meisjesschool'* ¹⁸⁰).

Het grote bezwaar tegen oprichting van een MMS was toen echter dat er sinds 1886 geen rijkssubsidie meer voor werd verleend. Die zou pas in 1949 weer hervat worden. Desondanks verdubbelde in het interbellum nog het aantal MMS-opleidingen, vaak in lyceumverband. Maar de explosieve groei van dit onderwijstype zou pas na de oorlog plaatsvinden.

De Bergse meisjes-HBS en het Roosendaalse Gertrudislyceum

Al bij de oprichting van de Bergse school in 1916 waren er plannen geweest voor een eigen meisjesafdeling. De argumentatie leek glashelder: 'de Rijks HBS met hare coëducatie had voor veelen onoverkomelijke bezwaren' ¹⁸¹). Er werden in de leidinggevende posities van het verenigingswerk in Bergen op Zoom 'meisjes uit de betere klasse welke om principiële redenen niet naar de H.B.S. gaan verdrongen door hen die hun opleiding aan de neutrale H.B.S. genoten hebben' ¹⁸²). Uiteindelijk

¹⁸⁰ G. Bolkestein, 15 maart 1930: geciteerd in De middelbare school voor meisjes, uitgave Sancta Teresia (z.pl. z.j.); Mollerarchief, inv.nr. 150, KDC Nijmegen.

¹⁸¹ 'Diversen'; 16 sept. 1920.

¹⁸² 'Correspondentie Hoofdbestuur 2'; 1 juli 1920.

kwam die opleiding in 1920 moeizaam tot stand: pas na lang aarzelen had OMO toegestemd in een driejarige meisjes-HBS (hoofdstuk 3). Het is gezien de precaire financiële positie van Bergen niet verwonderlijk dat er in de bestuursarchieven niets is terug te vinden over eventuele plannen voor een MMS.

Aanvankelijk was er van concurrentie met het een jaar eerder opgerichte Gertrudislyceum nog weinig sprake. Maar in 1923 bleek de naijver volop aanwezig. OMO werd van partijdigheid beschuldigd. Had het hoofdbestuur immers niet op protesten van ouders in 1923. over het niet doorgaan van een vijfjarige HBS, laten weten dat men desnoods reisgeld ter beschikking wilde stellen om de meisjes de opleiding *in Roosendaal* te laten afmaken? ¹⁸³). Tot overmaat van ramp hadden de zusters van het Antoniusgesticht de huur van het gebouw aan de Van Dedemstraat opgezegd. Het feit dat deze Bergse afdeling van de 'Religieusen-Penitenten Recollectinen der Onbevleete Ontvangenis' hun klooster in Roosendaal hadden, en daar ook een gebouw aan het Gertrudislyceum verhuurden, lijkt niet meer dan toevallig. Zij hadden de lokalen zelf weer nodig voor hun kweekschool. Maar zo hield men de strijd voor wat betreft de meisjesschool niet lang vol: die moest in datzelfde jaar sluiten. De meisjes van de bestaande tweede en derde klas mochten de opleiding wel afmaken. Er werd voor hen van Brogtrop een naast de school gelegen woonhuis voor f450,- per jaar gehuurd ¹⁸⁴). In 1925 was de afdeling dus volledig verdwenen. Op zich was dit niet zo bijzonder: meer OMO-scholen waren in die tijd in de problemen. In den Bosch moest men twee jaar later het Marialyceum voor meisjes opheffen ¹⁸⁵). Maar in Bergen weet men de sluiting van de afdeling aan oneerlijke Roosendaalse concurrentie.

¹⁸³ Notulen van het Dagelijks Bestuur; 8 mei 1923, OMO-archief Tilburg.

¹⁸⁴ 'Stukken Bouw' en 'Stukken Huisvesting'; april 1923.

¹⁸⁵ Hoogbergen 145.

Mgr. Hopmans en het probleem van de coëductie

In 1925 kwamen de problemen met Roosendaal, het Hoofdbestuur, en de spanning over de bouwplannen nog één keer tot een felle uitbarsting. Grote opwinding veroorzaakte een door het plaatselijk schoolbestuur voorbarig in de krant geplaatst bericht, dat men in het nieuwe schoolgebouw ook een meisjes-HBS ging oprichten. Het zou hierbij niet om volledige coëductie gaan, maar grotendeels om het inrichten van parallel-classes voor meisjes.

Al in 1923 had men op een dergelijke manier van de meisjes-HBS toch nog een vijfjarige willen maken. Maar Tilburg was hier toen fel op tegen geweest. Echter niet alleen vanwege de zwakke financiële positie van Bergen op Zoom. In de bestuursvergadering was bij monde van Verheyen het plan ook afgewezen: 'wegens het gevaar voor onze scholen in andere gemeenten. indien, al is het maar in schijn, coëductie plaats heeft' ¹⁸⁶). Men kan zich afvragen wat Verheyen met dit gevaar bedoelde: het invoeren van gemengde classes als slecht voorbeeld voor andere OMO-scholen. of het verlies van meisjesleerlingen voor Roosendaal? OMO was niet ingegaan op de redenering die later nog eens in een brief van de Bergse Katholieke Sociale Actie. was verwoord: '*De bezwaren die tegen coëductie zijn aan te voeren zijn bij een R.K. instelling met R.K. personeel ongetwijfeld niet zo ernstig als bij een neutrale inrichting. Door de geschetste combinatie (van jongens- en meisjes-HBS, jck) zou dan ook voor zeer velen worden voorkomen dat zij hunne kinderen moeten wagen aan de ongetwijfeld verderfelijke coëductie op de R. H.B.S. alhier*' ¹⁸⁷). De bisschop had men er toen ook over aangesproken. Hij leek ten opzichte van Bergen een soepeler standpunt te hebben ingenomen dan het officiële kerkelijke. In een brief van het plaatselijk bestuur aan OMO

¹⁸⁶ Notulen Dagelijks Bestuur, 13 maart 1923, OMO-archief Tilburg.

¹⁸⁷ Brief K.S.A. aan OMO; 'Correspondentie Hoofdbestuur 2'; 7 mei 1923.

over de meisjes-HBS valt de volgende zinsnede te lezen: '*voor de zamenvoeging van de jongens en de meisjes in de 4e en 5e klasse, zoals monseigneur had voorgesteld werd door de vergadering niet veel gevoeld, daar juist die jaren de gevaarlijkste zijn voor zamenvoeging*' ¹⁸⁸).

Hopmans was blijkbaar niet bang voor combinatieklassen. Maar het plaatselijk bestuur wilde toch liever een eigen zelfstandige meisjes-HBS; OMO was tegen coëducatie. Hopmans lijkt hier een minder fel tegenstander van te zijn geweest dan zijn Bossche collega Mrg. F. Diepen en OMO. In het Mollerarchief bevindt zich een vertrouwelijk discussiestuk van OMO uit 1923 over het vraagstuk van de coëducatie ¹⁸⁹). De regering wilde bezuinigen, en vroeg zich af of dit bereikt zou kunnen worden in het katholieke middelbaar onderwijs als de aparte jongens- en meisjesscholen vervangen zouden worden door één school met parallelklassen. De RK onderwijsraad vroeg OMO om advies hoe hier op te reageren: het leek een eerste stap naar coëducatie. OMO rekende in dit stuk de situatie voor zijn scholen na en kwam tot de volgende conclusie: 'Er is dus door de coëducatie en samenvoeging maar weinig bezuiniging te bereiken.' Dit mag weinig verrassend heten, gezien het standpunt van de kerk tegenover het gemengde onderwijs. Interessanter is de opvatting van de Brabantse bisschoppen: '*Mgr. Diepen heeft op de meest volstreckte wijze verboden jongens en meisjes in één school toe te laten [. . .] Mgr. Hopmans van Breda oordeelt juist zoo, en verbiedt 't even volstrekt.*' Maar dan blijkt toch een verschil. Op de katholieke handelsschool van Hulst in Zeeuws Vlaanderen was het door de Bredase bisschop aan meisjes wel toegestaan samen met de jongens de opleiding te volgen. Als argument werd de geïsoleerde ligging aangevoerd. Dat het bij OMO toch

¹⁸⁸ 'Correspondentie Hoofdbestuur 2'; brief plaatselijk bestuur aan OMO, d.d. 5 nov. 1922.

¹⁸⁹ Mollerarchief; inv. nr. 150, gedateerd 1923, KDC Nijmegen.

niet helemaal goed zat, bewijst het feit dat in de kantlijn bij deze alinea is genoteerd: 'Deze mededeeling alleen, als over Hulst gesproken wordt, of mogelijk in de Raad (RK Onderwijsraad?, jck) erover gesproken zal worden.' Het voorstel van de bisschop in 1922 aan Bergen gedaan, werd niet vermeld. In 1924 stond Hopmans toe dat een paar meisjes de (door de school beloofde) vierde en vijfde klas van de HBS van hun inmiddels opgeheven afdeling *samen* met de jongens mochten afmaken.

Wel had Monseigneur eerst nog even laten informeren of ze niet naar Roosendaal konden gaan. Maar blijkbaar voelde hij de Bergse ziel goed aan, want de volgende zin in de brief luidde: '*Gaat dit niet, dan staat Z.D.H. het toe onder de zeer uitdrukkelijke voorwaarde, dat alleen aan bedoelde drie meisjes en aan geen andere toelating wordt gegeven*'¹⁹⁰). Tot echte coëductie mocht het toen dus al niet meer komen. Het lijkt erop dat Hopmans zich wat betreft Bergen aan het OMO-standpunt was gaan conformeren.

Het 'Meisjesplan' van 1925

In 1925, toen de plannen voor nieuwbouw langzamerhand vaste contouren begonnen aan te nemen, ontketende Bergen een groot offensief om toch nog tot een meisjesafdeling te komen. Het probleem was echter dat het sinds de 'Sperwet' of 'Stopwet' van 1924 als

¹⁹⁰ 'Correspondentie Geestelijkheid', 12 aug. 1924. Hoogbergen vermeldt op bldz. 145 dat verzoeken om meisjes op jongensscholen roe te laten steeds zonder succes bleven. 'Er is slechts een interessante uitzondering': de meisjes van het Maria-lyceum in Den Bosch mochten, na de opheffing van hun school, van Mgr. Diepen hun opleiding in 1925 samen met de jongens afmaken. Mgr. Hopmans had dit dus al een jaar eerder aan Bergse meisjes toegestaan! Het waren Eugenie d'Heripon, Nelly Smout en Trees van Steen. In 1924 blijkt ook Dora Asselbergs, een dochter van Willem. in de vierde klas te zitten, en als 'toehoorder' zelfs tot de vijfde te worden toegelaten: Notulen lerarenvergaderingen.

bezuinigingsmaatregel niet toegestaan was een *nieuwe* HBS op te richten, tenzij in 'uiterste noodzaak' ¹⁹¹). Subsidie voor een heropgerichte meisjes-HBS zou zo niet waarschijnlijk zijn. De enige kans voor Bergen lag in uitbreiding van de bestaande jongens-HBS. Als zich meer dan dertig leerlingen aanmeldde kon men de klassen opsplitsen in twee parallelklassen, en op dubbele subsidie rekenen. Bergen was ervan overtuigd dat het totale aantal meisjes en jongens in ieder geval in de onderbouw dit getal zou overschrijden. Die klassen zouden dan in jongens- en meisjesklassen opgesplitst kunnen worden. Een bijkomend voordeel zou zijn dat de school zo meer overlevingskansen had door het te verwachten grotere aantal leerlingen. Enigszins voorbarig had het plaatselijk bestuur de plannen in de krant laten publiceren. Er was al geheim overleg gevoerd met Moller, en er werd een brief naar Hopmans gestuurd ¹⁹²). In het uitgebreide verzoekschrift aan de bisschop sprak men als volgt: *'in de eerste twee jaar afzonderlyke klassen vormen en de feitelijke samenvoeging pas in 't derde leerjaar [. ..] een afzonderlijke ingang [...] een afzonderlijke cour [...] de leerlingen geen minuut zonder toezicht.'*

Men wees erop dat boven de grote rivieren meerdere van dergelijke schoolinrichtingen bestonden: de RK HBS in Arnhem, het St. Bernulphuslyceum in Utrecht en de RK HBS in Hilversum. Verder stelde men, als eerste van de twee meest gehanteerde argumenten: *'de Rijks trekt een gedeelte der meisjes tot ?J_ch, tetwyl een groot gedeelte wier ouders te goed-Roomsch zyn om ze naar de Ryksschool te zenden, van M.O. verstoken blyven. En juist deze laatste categorie zou na voldoende*

¹⁹¹ Bartels 229.

¹⁹² Veelzeggend genoeg is de doorslag van deze brief niet in de map met "Correspondentie Geestelijkheid" bewaard, maar in: 'Stukken Bouw'; d.d. 5 maart 1925.

ontwikkeling een grooten, gunstigen invloed kunnen krijgen in het sociale leven. Het is nu eenmaal een niet te loochenen feit, dat in het gezelschaps- en verenigingsleven, vootzoover de vrouw daarin leidende functies bekleedt, deze in handen zijn der meer ontwikkelden. Het is dan ook een onhoudbare toestand, schadelijk voor de Katholieke zaak, dat de Roomsche vrouwen in ontwikkeling achterstaan by de andersdenkende [...] In een overwegend-Katholieke streek als de onze behooren de Katholieken in alles de leiding in handen te hebben en daarom moet ook de gelegenheid geschapen worden om voor deze leiding inderdaad paraat gemaakt te worden.'

Maar het eigenlijke hoofdargument leek toch Roosendaal te zijn: Het Gertrudislyceum voor meisjes te Roosendaal was niet geschikt. Men wees de bisschop erop dat de Bergse ouders een internaat te duur vonden. Ook waren ze tegen het heen en weer reizen: *'de getuigenissen van betrouwbare personen over de ergerlijke toneelen en weerzingwekkende gesprekken die in den trein en op de perrons in de gemengde gezelschappen voorkomen, hebben ons tot de overtuiging gebracht, dat ook 't traject Bergen op Zoom - Roosendaal behoort tot de vele lynen, waar het spoor-studentwezen voor de jeugd onveilig is en speciaal voor meisjes ernstig ontraden moet worden.'* Tenslotte kwam men er rond voor uit: *'Evenwel de grootste oorzaak is gelegen in de eigenaardige antithese tusschen Bergen op Zoom en Roosendaal, een zekere vyandelyke verhouding, die op allerlei terrein tot uiting komt. De Bergenaren, vanouds trotsch op hunne veste, zyn nu eenmaal niet te bewegen hunne kinderen ten school te zenden in Roosendaal, in hunne oogen een plaats van mindere waarde en waar zy een minder heusche bejegening verwachten van een hun vyandelijke bevolking. Hoe bekrompen dit wederzydse gemis aan brede welwillendheid ook moge zyn, het is een zeer belangrijke factor, die ook op Onderwysgebied een groote rol speelt.'*

Wat zou de bisschop doen? Gaandeweg was Mgr. Hopmans de Bergse school een warm hart toe gaan dragen. Maar als kerkvader van het bisdom Breda kon hij natuurlijk niet de ene school boven de andere bevoordelen. Uit Roosendaal ging een delegatie onder leiding van rectrix J. Kuyer naar de bisschop om voor de belangen van het Gertrudislyceum te pleiten ¹⁹³). Hopmans sprak een Salomonsoordeel uit. Roosendaal kreeg toegezegd dat de geestelijkheid van Breda zich verplichtte om de Bredase meisjes naar het Gertrudislyceum te sturen, en niet naar het Theresialyceum in Tilburg, zolang Breda nog geen eigen meisjesopleiding had. Parallelklassen voor Bergen wees hij niet af, maar van coëducatie wilde hij nu niets meer weten. Hij eiste daaromtrent een schriftelijke verklaring, die het plaatselijk bestuur ook gaf: *'Naar aanleiding van de daarbij door Uwe doorluchtigheid uitgesproken mening ten aanzien van de coëducatie, verklaart ons schoolbestuur hierbij uitdrukkelijk daarvan goede nota genomen te hebben en - zich volkomen onderwerpende aan Uwe wenschen - nimmer op co-educatie te zullen aandringen'* ¹⁹⁴).

¹⁹³ Van Can. 50 jaar Gertrudis 17.

¹⁹⁴ 'Correspondentie Geestelijkheid', 8 mei 1925. Hoogbergen haalt deze brief ook aan in zijn proefschrift, maar lijkt hier het spoor bijster. Op blz. 63 laat hij deze brief aansluiten op het verzoek van 1924 om drie meisjes toe te staan de opleiding samen met de jongens af te maken. Maar bonter maakt hij het wanneer hij bovengenoemd citaat uit dit verzoekschrift aanhaalt, en vervolgens schrijft: 'met daaronder de weinig doctiele handtekening van Moller. Preutser dan de bisschop en al gebogen nog voor een eis is gesteld'. Met vermelding van de vindplaats: Schoolarchief Mollerlyceum, brief Hoofdbestuur aan Hopmans. Welnu, het is een brief van het plaatselijk bestuur, die bovendien op geen enkele wijze ondertekend is: het betreft nl. een getikte doorslag.

Bergen op Zoom, 11 Februari 1928.

Aan Zyn Doorluchtige Hoogwaardigheid

Petrus Hopmans

Bisschop van B R E D A .

Ondergeteekenden, allen Vader of Moeder van meisjes, welke te zyner tyd in aanmerking komen om de Hooger Burger School lessen te volgen, allen inwoners van Bergen op Zoom of aller naaste omgeving, nemen eerbiedig de vryheid Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid ter kennis te brengen:

Dat zy tot hunne groote teleurstelling vernomen hebben, dat hunne dochters niet toegelaten zullen worden tot de R.K. H.B.S. hier ter stede.

Dat zy hierdoor verplicht zullen worden, of hunne dochters noodgedwongen naar de Ryks H.B.S. of naar een pensionaat te doen, of hun z.g.n. Train-, of Autobus studente te laten worden. Voor Katholieken is zoowel aan het een, als aan het andere groote bezwaren verbonden.

Dat vele, der mede onderteekenaars ook hun gold disponibel hebben gesteld om het schoolbestuur in staat te stellen de school te laten bouwen.

Redenen, waarom ondergeteekenden Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid eerbiedig verzoeken, Uwe Hooge Bemiddeling te willen aanwenden, omdat reeds het e.k. schooljaar de meisjes toe gelaten zullen worden tot bovengenoemde R.K. H.B.S.

't Welk doende zult Gy wel doen aan

D. J. Staden Elgersum.
Van G. J. K. K. K.
J. J. J.

Handwritten notes in the left margin:
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

XVI Brief aan bisschop Hopmans (1925) over de oprichting van een meisjes-HBS

De bisschop had hiermee zijn in 1923 opgevatte idee van 'één meisjesschool (Roosendaal, jck) in zijn diocees weer laten varen': Bergen moest een tweede kans krijgen ¹⁹⁵).

Maar de rest van het bestuur van OMO was er niet in gekend, en was des duivels. Men had al genoeg problemen met Bergen gehad, en nu dit weer! Hoofdbestuurslid Van den Eeden wilde dat Moller de berichten zou tegenspreken en was 'absoluut niet bereid om [zich] voor een fait accompli te laten stellen.' Bovendien zou het wel eens besmettelijk kunnen werken op andere OMO-scholen; ja zou zelfs van hogerhand de verplichting kunnen worden opgelegd om aparte scholen voor jongens en meisjes bij teruglopende leerlingenaantallen in één gebouw onder te brengen! Misschien moesten dan af en toe wel uit subsidieoverwegingen klassen samengevoegd worden. Kortom hij was er op tegen dat 'langs een achterdeur coëducatie wordt binnengeloodst.' Van den Eeden eindigde met: '... Zonder ons besluit mag B.O.Z. niets doen .. .' ¹⁹⁶).

In de regionale pers verschenen kritische commentaren op dit ondernemende plan van Bergen. Verwijten uit Bergen en Roosendaal vlogen over en weer. Termen als 'dat tuig uit Brabant' of 'wier kracht het blijkt te zijn anderen op slinkse wijze te kleineren' waren niet van de lucht ¹⁹⁷). Misschien niet opvallend is dat De Avondster zich erin mengde, weer wel echter het standpunt dat Juten innam. Hij bleek ondertussen tamelijk rancuneus te zijn geworden. Hij koos partij tegen Moller en het plaatselijk bestuur. Onder de kop 'Voorloopig toch geen katholieke meisjes-H.B.S.'

¹⁹⁵ Brief van Smits aan Moller; Mollerarchief, inv.nr. 154; d.d. 17 april 1925: "Hij staat achter ons".

¹⁹⁶ Brieven aan Moller. d.d. 30 maart en 2 april 1925; Mollerarchief, inv.nr. 154; KDC Nijmegen.

¹⁹⁷ Met de eerste opmerking bedoelde directeur Smits in zijn brief van 18 mei 1925 aan Moller Verheyen. In de Avondster 18 mei 1925 is de tweede opmerking, van Juten, te lezen. Hiermee werd J. Asselbergs aangeduid.

verweet hij het Bergse schoolbestuur 'ongelukkig getreuzel': men had meteen een vijf-jarige meisjes-HBS moeten doordrukken. Verder nam hij het op voor Verheyen, die volgens hem ten onrechte door Bergen zwart werd gemaakt. Ook Moller kreeg nog een veeg uit de pan: hij zou alleen geen baas zijn bij OMO en er alleen maar op uit zijn geweest 'een wit voetje te halen bij de a.s. kamerverkiezingen (Moller werd dat jaar lid van de Tweede Kamer, jck).'

Met zoveel tegenwind, uiteraard ook in de Roosendaalse pers verwoord, besloot het schoolbestuur het 'meisjesplan' inderdaad maar weer in te trekken. Nu de bisschop coëducatie verboden had, durfde men de geldelijke risico's niet te nemen. Wie zou de kosten dragen als in de bovenbouw te kleine klassen ongesubsidieerd opgesplitst moesten worden? Daarnaast wilde men een 'intern conflict' vermijden. Van den Eeden zou Smits gedreigd hebben met afsplitsingen in de vereniging als Bergen door zou zetten.

In Tilburg werd nog wel over de principiële kant van de zaak gesproken. Verheyen verklaarde sceptisch te staan 'tegenover eene nieuwe proef van Bergen op Zoom.' Van den Eeden vond dat 't beginsel onzer vereeniging te zeer in 't gedrang komt' ¹⁹⁸). Bijzonder is de houding van Moller in deze kwestie. Volgens de gangbare literatuur over hem was hij een verklaard tegenstander van coëducatie. Van Schaik vermeldt: 'Behalve voor de O.M.O. als instelling ligt hier ook voor Moller persoonlijk een kwestie van beginsel, waarin hij niet wenste te wijken voor welk opportunisme dan ook.' In Hoogbergen kan men lezen: 'Moller onderschrijft de opvatting van de kerkelijke hiërarchie onverkort. Meisjes en jongens mogen niet in hetzelfde lokaal onderricht ontvangen' ¹⁹⁹) Uit de correspondentie en de notulen blijkt hij niet alleen al van de plannen af te hebben geweten,

¹⁹⁸ Notulen Dagelijks Bestuur; OMO-archief Tilburg; 20 april 1925.

¹⁹⁹ Van Schalk 131; Hoogbergen 144.

voordat die bij de rest van het bestuur bekend werden; maar ook wordt duidelijk dat zijn standpunt toch niet zo steil was (geworden?) als diverse auteurs beweren. Uit de vertrouwelijke briefwisseling met directeur Smits blijkt dat hij het 'meisjesplan' zelfs al had goedgekeurd ²⁰⁰). In hoeverre hier sprake was van opportunisme valt moeilijk uit te maken. Zijn verandering van standpunt over coëducatie bleek ook nog kort daarna. Bij bespreking van de notulen van bovengenoemde vergadering liet hij later opnemen dat: *'wat hij in afwijking van de meeningen der Heeren Verheyen, Goossens en Van den Eeden had meedegedeeld n.l. dat het vormen dezer klassen (parallelklassen, jck) absoluut niet de principieële houding der vereeniging [. ..] wijzigt noch daardoor van coëducatie sprake is'* ²⁰¹).

Het meisjesplan ging dus niet door, hetgeen tot opluchting in Roosendaal zal hebben geleid. OMO en Roosendaal hadden het pleit gewonnen. Om aan de bezwaren van de 'zederverwilderende' treinreis tegemoet te komen, moest het Gertrudislyceum een eigen busdienst. door OMO gesubsidieerd, van de school naar de omliggende plaatsen onderhouden ²⁰²). Tot schrale troost van Bergen dient hier gezegd te worden dat er ook in Breda geen middelbare meisjesopleiding van de grond kwam. De Bredase meisjesleerlingen werden eveneens per bus naar het Gertrudislyceum vervoerd. Ook hier werd de reis door OMO

²⁰⁰ Brieven van Smits, d.d. 14 en 17 april 1925 aan Moller; Mollerarchief, inv.nr. 154; KDC Nijmegen. De 'samenzweerderige' toon laat haast geen twijfel over: 'de meisjesafd zal er komen[...] dus ziet U het beginsel in elk geval maandag vast te leggen! [...] 't eenigste dat men ons kan verwijten is dat de woorden 'in beginsel' niet in onze publicatie stonden'.

²⁰¹ 'Correspondentie Hoofdbestuur 2', bijlage bij de notulen van de vergadering van het Dagelijks Bestuur d.d. 20 april 1925.

²⁰² Diverse losse stukken: bijvoorbeeld uit een brief van 5 oktober 1931 blijkt dat OMO toen bereid was jaarlijks voor f 1650,- aan de buskosten bij te dragen.

gesubsidieerd, maar met een extra overweging. De prijs voor een buskaartje was lager dan een treinkaartje derde klas naar Tilburg. Het Theresialyceum aldaar was (nog) niet bij OMO aangesloten ²⁰³). In 1936 werd een autobusmaatschappij ingeschakeld om het Catherinalyceum, een OMO-school in Eindhoven, van voldoende vrouwelijke leerlingen te voorzien.

Tenslotte geef ik nog enkele cijfers over de meisjesleerlingen in Bergen op Zoom en Roosendaal. In de eerste jaren telden beide RK scholen een vergelijkbaar aantal eerstejaars: tussen de tien en de twintig nieuwe leerlingen. In 1924, toen de Bergse school al was opgeheven, had het Gertrudislyceum al twee parallelklassen in het eerste jaar. Dit zou gedurende het hele interbellum het geval blijven: het aantal nieuwe aanmeldingen bedroeg ieder jaar tussen de veertig en de vijftig leerlingen. Het aantal meisjesleerlingen op de Rijks HBS was tot 1924 tamelijk constant geweest: steeds een vijftiental nieuwe leerlingen. Daarna liep het aantal terug tot onder de tien. Het heeft er alle schijn van dat het verbod van de bisschop aan Bergse katholieke ouders om hun dochters op de openbare HBS te doen en de autobusdienst hier een verklaring voor zijn. Bergen bleef wel de vernedering bespaard als 'buitengemeente' aan de kosten van onderwijs in Roosendaal te moeten bijdragen. OMO besloot tot een regeling waarbij de zuidwesthoek van Brabant als één 'onderwijsrayon' voor beide scholen zou gelden. De twee gemeenten hadden geen financiële verplichtingen op onderwijskundig gebied ten opzichte van elkaar ²⁰⁴).

In februari 1928, toen de voltooiing van het eigen nieuwe schoolgebouw aanstaande was, probeerden particuliere Bergse ouders nog één keer een meisjesafdeling voor elkaar te krijgen. In een met tachtig handtekeningen

²⁰³ Van Can, 50 jaar Gertrudis 17.

²⁰⁴ Diverse losse stukken; brieven van OMO d.d. 22 okt. 1930 en 22 juni 1931.

ondersteund petitionement werd de bisschop verzocht om 'Uwe Hooge bemiddeling aan te wenden, opdat reeds het e.k. schooljaar de meisjes toegelaten zullen worden tot bovengenoemde R.K. H.B.S. ²⁰⁵). Men wees de bisschop erop dat zij met hun geldelijke steun de bouw van de school mede mogelijk hadden gemaakt en daarvan nu wilden profiteren. Maar Hopmans wilde zich er nu niet meer mee inlaten. Hij verzocht deken Van Dam Bergen mee te delen dat er geen sprake van kon zijn. Verder moesten de ouders 'zich voorbeeldig bij zijn beslissing neerleggen' en mochten zij hun dochters beslist niet naar de Rijks HBS sturen. Ze hadden immers de mogelijkheid om 'van een autobusgelegenheid gebruik te maken, waar de kinderen 's morgens en 's avonds onder de zorgzame leiding staan eener zuster.'

Het moet zeer spannend geweest zijn voor Smits en het plaatselijk bestuur om tegen de adviezen van OMO in, en met de afgunstige adem van Roosendaal in de nek, het financiële waagstuk van nieuwbouw te ondernemen. Schreef Van den Eeden niet in zijn hierboven geciteerde brief waarin hij zijn afkeuring uitsprak over het meisjesplan in een moeite door over de geplande nieuwbouw: 'Wanneer een stichtingsbestuur aldaar ons kan aanbieden voldoende zekerheid over een kloppende begrooting in de toekomst, maar anders m.i. niet.' De reacties ten opzichte van de aannemer vanwege de vertragingen in de bouw krijgen er een extra dimensie door.

En zoals Smits in zijn brief aan Moller schreef: 'ook al moet het meisjesplan voorlopig schipbreuk lijden. 't nieuwe gebouw zal volledig gemaakt worden, zoodat ten allen tijde met de meisjes kan worden aangevangen' ²⁰⁶). Op de plattegrond van de school had men al

²⁰⁵ Rekest d.d. 11 februari 1928; Bisschoppelijk Archief Breda; inv. nr. 1 214 'BOZ Middelbare scholen'.

²⁰⁶ Brief d.d. 14 april 1925; Mollerarchief, inv.nr. 154; KDC Nijmegen.

voorzieningen getroffen voor een op te richten meisjesafdeling. De linker- en de rechtervleugel werden van elkaar gescheiden door een dwars op de centrale hal geplaatste achtervleugel. Hierdoor waren er twee afzonderlijke speelplaatsen: 'de grote en de kleine Cour' genoemd. Een gebruikelijke katholieke oplossing bij scholenbouw. Een dergelijke plattegrond is bijvoorbeeld terug te vinden in het schoolgebouw van het Joris- en Catherinalyceum uit 1924 in Eindhoven.

Ook waren er twee kleedlokalen bij de gymnastiekzaal gebouwd. De meest zuidelijke zou dienst moeten gaan doen als kleedruimte voor de meisjes. Daar bevond zich ook al een aparte ingang. Op de bouwtekening staat in de ruimte erboven te lezen: 'latere meisjes H.B.5'. Het leek er sterk op dat de strijdbare katholieken in Bergen niet zouden rusten voordat de stad ook een eigen middelbare meisjesopleiding zou hebben. De problemen met Roosendaal waren nog niet voorbij.

XVIII Het [Mollerlyceum](#) aan het Bolwerk, circa 1936

EEN VERZUILDE INSTELLING; MOLLER'S BETEKENIS VOOR DE BERGSE SCHOOL

21 mei 1928: feestelijke opening van het nieuwe schoolgebouw

Al op 19 mei werden de lezers van dagblad De Zoom eraan herinnerd om toch vooral 'maandag a.s. hunnen huizen met de Nederlandsche driekleur te tooien ²⁰⁷). Een keur van autoriteiten was uitgenodigd om de opening op de 21e mei mee te maken. Aanwezig waren de bisschop van Breda, Mgr. Hopmans; de minister van onderwijs Mr. Waszink; Dr. Moller, de voorzitter van OMO; de inspecteur van het bijzonder onderwijs en tientallen anderen, waaronder kamerleden, burgemeesters, leden van Provinciale Staten etc ..

Om de hoogwaardigheidsbekleders op gepaste wijze te vervoeren, had de Geertestichting een beroep gedaan op de notabelen van Bergen. Zij werden verzocht om hun auto met chauffeur belangeloos af te staan ²⁰⁸). Na een mis in de O.L.Vrouw ter Hemelopneming begaf het gezelschap zich naar de school voor de plechtige inzegening door Mgr. Hopmans, geassisteerd door de Bergse deken Van Dam. Ik wil de lezer de toen zeer gebruikelijke katholieke ceremonie niet onthouden ²⁰⁹). *'Na de vereischte gezangen werd eerst de buitenmuur gezegend, waarna men de school binnentrad onder het zingen van Pax huic Domini (Domui, jck). Et omnibus habitantibus in ea. Vrede zij dit huis. En aan allen die erin wonen, waarna ook hier de zegening en de bewieroking geschiedde, terwijl 'n zangkoor*

²⁰⁷ De Zoom. 17 mei 1928; GA BoZ.

²⁰⁸ 'Stukken Stichting'. nrs. 12 t/m 16, 16 en 22 mei 1928.

²⁰⁹ De Zoom, 21 mei 1928, GA BoZ.

bijna hoofdzakelijk bestaande uit leeraren der school de verschillende gezangen uitvoerde.'

Onderwijl werden in de hele stad de klokken van de parochiekerken geluid. Na bezichtiging van de school, vertrok het hele gezelschap weer per (geleende) auto naar de feestzaal van Thalia. Hier voerden vele sprekers het woord ²¹⁰).

Als eerste de voorzitter van de Geertestichting: J. Asselbergs. In zijn toespraak tot ' Monseigneur, Excellentie, Hoogeerwaarde, Zeereerwaarde, Weledeleerwaarde-, en Eerwaarde Heeren, Hoogedelgestrenge-, Grootedelachtbare-, Edelachtbare Heeren, Dames en Heeren' bedankte hij allen die aan de tot standkoming van de bouw hadden meegewerkt. In het bijzonder noemde hij Moller en W. Asselbergs 'die op zeer lofwaardige wijze en met meer dan gewone energie hebben geijverd voor het tot stand komen van een nieuw, geheel naar de eischen des tijds ingericht schoolgebouw.' Verder vermeldde hij 'den hoogst bekwamen architect, den heer Wielders uit Sittard', en 'In dit verband ook den plaatselijken architect den heer Horsten, den opzichter den heer Moonen en den heer Weijts, die ook hier weer degelijk werk leverden.' Een speciaal woord had hij voor schooldirecteur Smits: 'het moet gezegd dat hij tal van moeilijkheden weg heeft weten te ruimen met een energie die vaak aller bewondering afdwong.' Tekenend voor de katholieke sfeer van de bijeenkomst was zijn opmerking: 'Een kan en mag ik zeker niet vergeten. Het is de grote bouwmeester van het Heelal; zonder Wiens hulp geen steen op den anderen wordt geplaatst.'

De volgende Asselbergs, Willem, dankte vooral Moller; 'Steeds en overal stond hij op de bres als het de belangen gold der R.K. H.B.S. en Hoogere Handelsschool in Bergen op Zoom.' De voorzitter van het schoolbestuur refereerde verder aan de moeilijke beginjaren, waarbij er 'wel eens

²¹⁰ De Zoom. 21 mei 1928, GA BoZ.

momenten geweest zijn dat de moed in de schoenen zonk. Aan hem die volhoudt is evenwel de overwinning, de zegepraal! [...] en dat wij deze dag mogen beleven danken wij in de eerste plaats - naast God - aan de St. Geertestichting.'

Daarna was het de beurt aan Moller. Hij sprak: 'de hartelijkste dankbaarheid betuigingen voor al diegenen, die aan de totstandkoming van stichting en gebouw hebben gezwoegd en die al de ellende, aan de tot standkoming van de school verbonden, hebben meegemaakt.' In zijn toespraak benadrukte hij vervolgens de noodzaak van goed katholiek onderwijs. Verder memoreerde hij dat OMO op deze dag 12½ jaar bestond, een vereniging van katholieke Brabantse middelbare scholen waarvan Bergen de allereerste afdeling was. Wel met 'het laatste gebouw tot dusverre [...] maar het is ook het beste en het mooiste!.' 'Meer nog dan bij de vorige sprekers viel een diepe eerbiedige stilte toen daarop Zijne Door!. Hgw. Mgr. P. Hopmans van zijn zetel oprees en het woord nam.' Hij wees op het Bisschoppelijk Mandement van 1868, en beval de school. geheel in katholieke stijl, bijzonder aan 'in de welwillendheid van de ouders die hebben te zorgen dat de school steeds goed bevolkt blijft.' Minister Waszink was bij zijn binnenkomst door de aanwezigen begroet met een staande gezongen Wilhelmus. In zijn rede benadrukte hij de rol van Moller bij het verkrijgen van subsidies voor de school. 'De hulde aan architect Wielders gebracht onderschrijft de spr. gaarne. maar waar hij in 't bizonder de nadruk op wil leggen is dat deze school zoo bijzonder goedkoop is gebouwd, iets wat Z. EX. bij voorkomende gelegenheid als troef ter hand wil nemen.' Tenslotte gaf hij de schooldirecteur ter overweging 'ter eere van dit heugelijke feit 2 dagen vrij te geven.' De grote bijval van de aanwezige jeugd ontging de journalist van De Zoom niet... Directeur Smits blijkbaar wel, want hij ging hier verder niet op in. Hij bedankte Mgr. Hopmans en Moller. Een speciaal woord had hij voor

Wielders: *'Bouwmeester Wielders, aan den Oosterboulevard bracht men U de steenen, het hout en de verf. Gij hebt dat alles niet alleen geordend, maar tot leven gewekt met den adem van Uw kunstenaarsziel. Wanneer wij de school zien, zien wij U in een vrolijk kleurenspeel, opgewekt licht, forsche strakke lijn draagt het den stempel van Limburgsch blij gemoed en Uwe originele kracht des levens, niet geklemd in de tang van een roestige conventie. Oprechten dank voor hetgeen U hebt gewrocht. Zoolang dit gebouw zal bestaan, zal het Uw geest bevatten. Ars longa, vita brevis'* ²¹¹).

De burgemeester, H. Stulemeyer, merkte op dat 'de Gemeenteraad van B.o.Zoom op bizonder voordeelige voorwaarden den grond voor de stichting dezer school afstond. Ware dit gebouw niet tot stand gekomen, dan zou spr. gevreesd hebben met het schoolbestuur in conflict te zijn gekomen, want hij zou zich genoodzaakt hebben gezien een bordje aan het oude schoolgebouw te doen ophangen met het opschrift "onbewoonbaar".'

Nog diverse sprekers voerden het woord; waaronder Prof. Dr. Goossens, bisschoppelijk inspecteur voor het katholieke middelbaar onderwijs en adviseur van OMO; nog twee Asselbergsen; etc.. De bijeenkomst werd besloten met 'den Christelijken groet', de zegening door de bisschop en het zingen van 'Roomsche Blijdschap'.

²¹¹ Latijnse vertaling (Seneca) van uitspraak van Hippocrates: De te volbrengen taak is lang, het leven kort: Grote Winkler Prins encyclopedie, deel 2 pag. 487; 7e druk (Amsterdam 1972). Hier te interpreteren als: 'de kunst overleeft de mens'

De katholiciteit van de school: invloed van OMO en de Kerk

Gemeten naar de openingsplechtigheid met zijn katholieke gezangen en wijwater leek de school een katholiek bolwerk te zijn. Voor een deel was dit slechts uiterlijke schijn. In de ontwikkeling van de school zijn er twee spanningsvelden zichtbaar: het streven naar geschikte opleidingen en het drijven naar een vorm van onderwijs die als verlengstuk van het katholieke geloof kon dienen. De eerste beweging werd hoofdzakelijk geleid door directeur, leraren en plaatselijk bestuur. De tweede beweging stond onder leiding van OMO, de bisschop en zijn geestelijk adviseurs. Al bij de openingsplechtigheid in 1916 was dit duidelijk geweest (hoofdstuk 2). De Bergse geestelijkheid nam vaak een dubbelzinnige houding aan. De kerkelijke richtlijnen behoorden te worden nagevolgd, maar er moest ook rekening worden gehouden met de plaatselijke situatie. Zo ondertekende de deken Van Dam het verzoekschrift aan Hopmans voor 'het meisjesplan', hoewel hij ongetwijfeld al op de hoogte was van het standpunt van de bisschop en zich daaraan behoorde te conformeren. Ook nu, in 1928, bleek deze tegenstelling weer: Moller en Hopmans meenden dat het katholieke belang bij het onderwijs op de eerste plaats kwam. De Bergse sprekers hielden zich wat dat betreft meer op de vlakte. Voor hen was goed middelbaar (handels)onderwijs van groot belang voor de stad. Tot conflicten kwam het daarbij niet, behalve bij het vraagstuk van de coëductie. In de praktijk liet Bergen de aansporingen ter bevordering van de katholieke identiteit gelaten over zich heen komen. Als men in de jaarverslagen van OMO het onderwerp 'katholiciteit' doorleest, dan lijkt het erop dat meerdere scholen af en toe een aansporing nodig hadden. Het door Moller gestimuleerde strijdbare katholicisme, door de kerk als het katholicisme van 'de daad' aangeduid, verslaptte in latere jaren. Ik geef enkele voorbeelden voor Bergen wat betreft de

katholiciteit van de leraren, de schoolboeken, en de rol van de moderator bij de vorming van de schooljeugd.

Zoals in Hoofdstuk 5 vermeld, was Moller een voorstander van lekenonderwijs door leraren die 'door en door' katholiek waren. Hiertoe werd een strenge verordening voor leraren opgesteld. Bij sollicitaties werd stevast om inlichtingen verzocht bij de pastoor van de parochie waar de aanstaande leraar uit afkomstig was. In het sinds 1922 ingevoerde standaardformulier was de cruciale vraag: 'Is hij/zij door en door katholiek, zowel in zijn/haar persoonlijk als in zijn/haar openbaar leven ²¹²). Bij meerdere sollicitanten voor een vacature gaf de beantwoording van deze vraag de doorslag. De antwoorden hierop waren voor Bergen hoogst zelden negatief; meestal werd een kort 'ja' gegeven. Het is de vraag of Moller hiermee zijn doel van overtuigde katholieke leraren bereikte. Met de lerarenretraite bereikte hij dit doel waarschijnlijk niet. Die werd zeer slecht bezocht. In 1930 nam nog geen kwart van de leraren bij OMO eraan deel, waarbij Bergen dan nog een gunstige uitzondering maakte. Moller was zo verontwaardigd dat hij op alle scholen aan de leraren een brief liet voorlezen waarin met schadeloosstelling wegens plichtsverzuim werd bedreigd ²¹³). Tevens vroeg hij zich bij die gelegenheid af of het bijwonen van de H. Mis voor leerlingen op de eerste vrijdag van de maand niet verplicht kon worden gesteld voor de leraren, omdat ze dit uit eigen beweging nauwelijks deden. Het tegelijkertijd een betrekking hebben aan een openbare school werd niet gewenst, al moest men dit in de beginperiode wel eens toestaan vanwege het feit dat men niet altijd een volledige baan kon aanbieden. Maar er moest altijd speciaal toestemming voor gevraagd

²¹² 'Correspondentie Leerarend Personeel 1, 2'; diverse losse stukken

²¹³ Brief d.d. 27 oktober 1930, voorgelezen in lerarenvergadering van 23 december: Notulen lerarenvergadering.

worden. Vrouwelijke leerkrachten achtte Moller voor jongensscholen ongewenst. Toch kwamen ze in de dertiger jaren in Bergen soms voor. Een vaste benoeming en salarisverhoging werd pas gegeven nadat OMO onder andere de bisschoppelijk inspecteur om advies had gevraagd. Concluderend meen ik te kunnen stellen dat de leraren in Bergen allen katholieken waren met goede getuigschriften, maar dat Moller's doelstelling van geïnspireerde katholieke leraren daarmee niet automatisch gehaald werd.

De school werd een verzuild instituut, waar men zich afschermd voor andere, niet-katholieke, opvattingen. De boekenlijst droeg daar in belangrijke mate toe bij. Tijdens een van de eerste lerarenvergaderingen discussieerde men samen met de uitgenodigde Van Gils over de vraag welk schoolboek de voorkeur zou moeten hebben: een goed niet-katholiek boek of een minder goed boek van een katholiek schrijver. De vergadering besloot na betogen van Sasse van IJsselst en Van Gils dat het katholieke boek de voorkeur moest verdienen, zeer tot tevredenheid van Moller die bij een volgende vergadering die notulen doornam ²¹⁴). Gezien de krantartikelen in 1912 over 'z.g. neutrale historieboeken' (hoofdstuk 1) op de Rijks HBS lijkt het interessant om te kijken welk boek er op de R.K. MHS werd gebruikt. Om te beginnen werd er bij de godsdienstlessen tijd ingeruimd voor kerkgeschiedenis. De stofomschrijving voor dit vak was in 1917 strijdbaar katholiek. Bij de leerstof voor de derde klas werden bijvoorbeeld Reformatie en Contrareformatie aangeduid als 'de Valse en de Ware Hervorming' ²¹⁵). In latere jaren werd dit afgezwakt tot het meer afstandelijke: 'Geschiedenis van de Kerk van de Hervorming tot de Restauratie.' Voor het eigenlijke vak geschiedenis stond de schoolboeken-

²¹⁴ Notulen lerarenvergadering: vergaderingen van augustus 1916.

²¹⁵ Programmaboekje RK MHS 1918.

serie van de Jezuïet J. Kleyntjes op het programma ²¹⁶). Ook hier lijkt in latere jaren een zekere erosie zichtbaar. Al in 1921 stelde de geschiedenisleraar J. Wijn de lerarenvergadering voor om het geschiedenisboek van Kleyntjes te vervangen door het historisch beter verantwoorde 'boekje van Pik' ²¹⁷). Het was wel 'niet Rooms maar de strenge neutraliteit heeft alles uitgesloten wat anti-Rooms is.' De vergadering ging - omdat Van Gils er nu niet bij was? - accoord, maar vreesde dat de bisschoppelijke inspecteur bezwaren zou maken. Wijn moest het maar proberen en het boek op de lijst laten zetten. In de programmaboekjes van de volgende jaren bleef de serie van Kleyntjes gehandhaafd ...

De eigen identiteit van de school was die van een van bovenaf opgelegde katholiciteit. In de begeleiding van de schooljeugd kwam dit nog het meest tot uiting. De belangrijkste rol was hiervoor weggelegd bij de moderator of geestelijk adviseur, naast uiteraard de directeur. Voor het toezicht op het katholiek middelbaar onderwijs in zijn bisdom stelde Hopmans J.P. Antonissen aan; voor het plaatselijk toezicht per school werden moderatoren aangesteld. Antonissen leek zich in vergelijking tot zijn Bossche collega Th. Goossens afstandelijker op te stellen. Van laatstgenoemde geeft Hoogbergen talloze voorbeelden hoe hij mede in zijn hoedanigheid van geestelijk adviseur van OMO persoonlijke controle op de katholiciteit van de scholen in en rond Den Bosch uitoetende ²¹⁸). Van Antonissen is mij één bezoek aan de lerarenvergadering bekend, waarin hij erop aandrong toch vooral katholieke boeken van katholieke uitgeverijen te gebruiken. De eerste moderator was Sasse van Ijsselt. Het was zijn taak ervoor te zorgen dat er op het zedelijk gedrag en de

²¹⁶ Programmaboekje RK HBS en HHS 1928, pag.9.

²¹⁷ Notulen lerarenvergadering, 1 maart 1921.

²¹⁸ Hoogbergen 130 – 137.

katholiciteit van de leerlingen niets aan te merken was. Samen met De Jager probeerde hij de leerlingen in een 'zelfregeering' (uitdrukking De Jager, jck) bij de gang van zaken op school te betrekken. Sasse van Ijsselt stelde dat een 'commissie van zedelijkheid' hierbij van groot belang was. Na enkele jaren werd hij overgeplaatst naar Breda. In zijn plaats werd deken Van Dam tot moderator benoemd. Volgens Slootmans was hij een beminlijk mens die anderen hun vrijheid liet ²¹⁹).

De geestelijke zorg voor de leerlingen werd dan ook overgenomen door de kapelaans die Hopmans tot godsdienstleraren van de school aanstelde. De belangrijkste waren J. Wolters, A. Ooninckx en P. Hoevenaars. Ook zij maakten zich bezorgd over onzedelijk gedrag van leerlingen. Hieronder dient dan vooral de omgang met meisjes te worden verstaan. In dit verband is het vermeldenswaard dat directeur Smits geen speciale kledingvoorschriften wenste voor de meisjes die samen met de jongens hun HBS-studie mochten voltooien ²²⁰). Opmerkelijk, daar er toch duidelijke kerkelijke voorschriften waren. Smits had blijkbaar voldoende vertrouwen in het gezonde verstand van de Bergse ouders. Het bij de leerlingen er op aandringen om veelvuldig ter kerke te gaan en te communiëren moesten hen ook op het goede katholieke spoor houden. OMO verzocht de leraren bovendien om *tijdens* de lessen 'Het Onze Vader in te lasschen, daar waar het pas geeft' ²²¹). Verder wezen de kapelaans erop dat het lidmaatschap van neutrale (sport)verenigingen door het episcopaat verboden was. Al te nauw nam men het in Bergen daar niet mee: herhaaldelijk werd de directeur gevraagd om op te treden. Tot strenge sancties kwam het niet. Typerend is de bij één gelegenheid gedane uitspraak over leerlingen die lid waren van een niet-katholieke

²¹⁹ C.J.F. Slootmans, 'H. van Dam', in dagblad *De Stem*, 9 - 6- 1950.

²²⁰ Notulen lerarenvergadering, 4 september 1924.

²²¹ Notulen lerarenvergadering, 4 september 1928.

vereniging: 'Er zal geprobeerd worden ze langs minnelijke weg tot andere gedachten te brengen' ²²²). Hoewel de school open stond voor niet-katholieke leerlingen maakte daar slechts zelden iemand gebruik van. Om de katholieke leerlingen ook buiten school bij elkaar te houden werden er door de OMO-scholen, ook in Bergen, plaatselijke 'Jong Studenten Verenigingen' opgericht. Onder leiding van de moderator hield men zich bezig met lezingen en (toneel)spel. Min of meer gedwongen door de grote aantrekkingskracht die er voor de jeugd uitging van de padvinderij, besloot men er voor de katholieke jeugd toe over te gaan. In 1917 verkondigde Sasse van Ijsselt nog dat 'de z.g. neutrale padvinderij en het z.g. kamperen' door de bisschop streng verboden waren vanwege de 'maconnieke inzichten' die men er leerde. Maar eind twintiger jaren organiseerde kapelaan Hoevenaars al fiets- en kampeertochten voor de schooljeugd. Toen in 1930 door het landelijk episcopaat de R.K. Verkennerij werd toegelaten, werden in datzelfde jaar nog inleidingscursussen op het plein van de nieuwe school gegeven ²²³). Pogingen van de kapelaans om in het nieuwe schoolgebouw een eigen eucharistieruimte in te richten mislukten. Het bestuur deelde mee dat men geen geld had voor de bouw van een altaartje ²²⁴). Geldgebrek was er ook de oorzaak van dat de leerlingen in Bergen minder vaak op retraite gingen dan op andere OMO-scholen het geval was. Als noodoplossing voor de jaarlijkse retraite koos men er soms voor die op school te houden. De paters van het Juvenaat H. Hart zorgden dan voor de geestelijke leiding.

Men zou kunnen stellen dat de school een verzuild instituut was waarbij de katholieke identiteit door OMO en de geestelijkheid was opgelegd.

²²² Notulen lerarenvergadering, 5 september 1930.

²²³ R. Franssen, De Bergse volgelingen van Baden Powell (z.pl., z.j.) 24.

²²⁴ Notulen lerarenvergadering, 4 september 1928.

Voor het Bergse bestuur gingen de schoolzaken voor: bij bezuinigingen werd het eerst gekeken naar de extra kosten die katholieke buitenschoolse activiteiten als retraite en H. Mis met zich meebrachten. In de loop van het interbellum vervaagde het oorspronkelijke katholieke ideaal dat Moller en de moderatoren voor ogen hadden. Bij de tekst uit het Bisschoppelijk Mandement van 1868 op het titelblad van de programmaboekjes, 'Het godsdienstig beginsel doordringe het onderwijs'. moet mijns inziens een voorzichtig vraagteken gezet worden.

Moller en Bergen op Zoom

'Steeds en overall stond hij op de bres als het de belangen gold der R.K. H.B.S. en Hoogere Handelsschool in Bergen op Zoom' zei Willem Asselbergs in zijn boven aangehaalde toespraak over Moller. In de voorgaande hoofdstukken heb ik al enkele malen melding gemaakt van zijn optreden bij de diverse problemen waarvoor Bergen zich geplaatst zag. Omdat de school uiteindelijk zijn naam zou gaan dragen zal ik zijn bemoeienissen aan de hand van het citaat van Asselbergs toelichten. Moller was, zoals in hoofdstuk 2 vermeld, volgens zijn biografen zeer werklustig en bemoeizuchtig: hij wilde alles zelf regelen of minstens controleren. Dit leek ook voor de school in Bergen op te gaan. Zoals gezegd drong hij in 1916 een vervroegde start aan de overdonderde initiatiefnemers op. Vervolgens zorgde hij voor de meeste benoemingen, waaronder die van de directeur. Ook het lesprogramma nam hij voor zijn rekening. Moller wilde alles regelen. Zelfs het eerste leslokaal kwam hij nog persoonlijk controleren. Knippenberg maakt melding van eenzelfde situatie bij de oprichting van de school in Waalwijk ²²⁵). Aanvankelijk stoorde het plaatselijke bestuur zich aan deze regelzucht. Vooral Juten had het er moeilijk mee: als geestelijk vader van de school - hij had met

²²⁵ Knippenberg 56.

Fockens ook een leerprogramma ontworpen - kon hij zich er tenslotte niet in schikken tot loopjongen gedegradeerd te worden. Hij trok zich terug, waarbij Moller nog een handje hielp door er zijn afkeuring over uit te spreken dat Juten een baan op de Rijks HBS had geaccepteerd.

Al vrij snel kwam het Bergse bestuur, zonder Juten, tot een goede verstandhouding met Moller. Ook de nieuwe directeur Smits kon zeer goed met Moller opschieten. In de diverse conflicten kwam dit Bergen goed van pas. Door Moller's bemiddeling werd de ruzie met Roosendaal over de benoeming van leraren voor Bergen op Zoom bevredigend opgelost. Maar ook in conflicten met het hoofdbestuur van OMO zelf koos Moller de zijde van Bergen. Toen bestuurslid Van den Eeden vanwege de grote tekorten de Bergse afdeling, een financiële molensteen rond de nek van OMO, wilde opheffen verzette Moller zich daar tegen. Hij stelde voor een fonds op te richten waarin elke OMO school, behalve Bergen op Zoom, f 250,- zou storten om noodlijdende scholen te helpen ²²⁶). Toen de bestuursvergadering aarzelde liet Moller weten dat hij zijn eigen salaris ervoor beschikbaar stelde. Het dagelijks bestuur zwichtte: het fonds kwam er. Van opheffen van de Bergse school kon zo geen sprake meer zijn. Nu heb ik al in hoofdstuk 2 vermeld dat andere factoren als de geldinzameling in Bergen en het afstoten van onderwijstypen het voortbestaan van de school verzekerden. Maar het voorval toont aan hoe ver Moller wilde gaan om de oudste school voor de vereniging te behouden. Hij bleef zijn belofte aan Sasse van Ijsselt, al in 1916 gedaan, trouw: 'Ik vind zelfs dat onze vereniging dan maar schuld moet maken voorlopig, om B.O.Z. te helpen' ²²⁷).

Ook met betrekking tot het heroprichten van een meisjesafdeling nam Moller een ander standpunt in dan het officiële van OMO. Door de

²²⁶ Notulen Dagelijks Bestuur, 20 juni 1921; OMO-archief Tilburg.

²²⁷ Brief Moller aan Sasse van Ijsselt, 13 april 1916; 'Correspondentie Schoolbestuur 1'.

plannen van Smits goed te keuren kwam hij recht tegenover zijn medebestuurders te staan. Hij leek daarbij zelfs bereid een van zijn onverzoenlijke katholieke standpunten - geen meisjes en jongens in één schoolgebouw - te laten varen. Na deze kwestie is nauwelijks nog een persoonlijk gerichte actie van Moller aan Bergen op Zoom terug te vinden. Dit is niet alleen te verklaren uit het feit dat de moeilijke jaren voor Bergen achter de rug waren. Het lijkt ook typerend voor Moller: enthousiast en energiek bij het begin van een nieuwe onderneming, om daarna het werk aan anderen over te laten. Uit 1916 en 1917 zijn tientallen brieven van hem op het schoolarchief bewaard gebleven. In de daaropvolgende periode tot aan de nieuwbouw is de persoonlijke correspondentie in zijn totaliteit beperkt gebleven tot een handvol brieven.

Die hebben voornamelijk betrekking op Moller's aandringen bij het plaatselijk bestuur om Wielders als architect voor de nieuwbouw aan te nemen. Welke motieven hij daarbij had zijn niet helemaal duidelijk geworden: wilde hij alleen zijn Limburgse vriend Jos Wielders een dienst bewijzen, of was het de overtuiging dat het gebouw zo goedkoper zou kunnen worden neergezet? Bij andere OMO-scholen is een dergelijke bemoeienis mij niet bekend. Het plaatselijke bestuur was Moller ondertussen zoveel verschuldigd dat het de eigen architect De Nijs afdankte. De keuze voor Moller's architect Jos Wielders heeft er wel voor gezorgd dat de stad met een voor de streek uniek monument in de stijl van de Amsterdamse School werd verrijkt ²²⁸).

²²⁸ J.C. Kalker, 'Een Amsterdams schoolgebouw in Bergen op Zoom' in *Brabants Heem*, jrg 47 nr. 8 (1995), 101-107.

DE ONDERWIJSINRICHTING VOLTOOID: 1956

Na de oorlog vonden belangrijke uitbreidingen in onderwijstypes en gebouw plaats. Niet iedere Bergenaar is de latere bouwkundige ontwikkeling van de school aan het Bolwerk altijd even duidelijk geweest. Daarom volgt nu eerst een overzicht van het oorspronkelijke bouwwerk van Wielders. Dit oudste gedeelte uit 1928, de Amsterdamse School of 'oudbouw', bestond uit de hoofdbouw met de conciërgewoning aan het Bolwerk en de gymzaal aan de Begijnhofstraat. In het verlengde van de hoofdingang was er een achterbouw met de natuur- en scheikundelokalen, die echter in 1928 maar één verdieping omvatte. Wat tot de nieuwbouw van 1991 'de kleine speelplaats' heette, begrensd door achterbouw, conciërgewoning en Le Grandstraat, was toen 'de grote cour'. De toegang werd afgesloten met een grenenhouten poort. Op het plein bevond zich aan de straatzijde een fietsenstalling voor leraren en leerlingen. De ruimte tussen de gymzaal, hoofdbouw en achterbouw werd 'de kleine cour' genoemd. Deze was lange tijd in gebruik als botanische tuin. Aan de Begijnhofstraat bevond zich een aparte ingang (en kleedruimte) met het oog op een nog te bouwen meisjesafdeling (zie hoofdstuk 6). De rest van het terrein tot aan de Noordsingel was in gebruik als sportveld.

Oorlogsprikelen

Tijdens de oorlog moesten de leerlingen in 1943 het gebouw verlaten ten behoeve van de Duitse Wehrmacht. Die gebruikte al sinds 1941 de gymzaal. In deze onoverzichtelijke periode maakte de school van allerlei lokaliteiten in de stad gebruik. Er werd les gegeven in de Petrus

Canisiusschool, de Gerardus Majella scb._ool, ja zelfs werden enige tijd enkele lokalen van de Rijks HBS gebruikt. Directeur Smits had ondertussen als gijzelaar in Haren vastgezet. Van november 1942 tot april 1943 was de leraar Frans J. Reynen zijn vervanger.

Na de bevrijding van Bergen op Zoom in het najaar van 1944 trok de Irenebrigade erin. De commandant zorgde vóór zijn vertrek in 1945 voor de nodige herstelwerkzaamheden. In de benedengang kwam bij renovatie-werkzaamheden een tiental jaren geleden een gedenksteen tevoorschijn, die aan deze herstelwerkzaamheden herinnerde. Het gebouw had tijdens de occupatie door de Duitsers voor enige tienduizenden guldens schade geleden ²²⁹). De verwarring bleef na de bevrijding nog enige tijd voortduren. Smits moest zich weer laten waarnemen, nu omdat hij zitting had in het oorlogstribunaal te Breda dat foute Nederlanders moest berechten. Tot juli 1947 zat Reynen de lerarenvergaderingen weer voor ²³⁰). De onderwijssituatie was van alle OMO-scholen in Bergen het slechtst ²³¹). Uit de lerarenvergadering van 29 maart 1945 bleek dat men nog steeds niet over het eigen gebouw kon beschikken, en er nog niet voldoende lessen gegeven konden worden. Kolengebrek in de noodlokalen aan de Geweldigstraat en verkeerd vallende vliegende Duitse bommen waren er de oorzaak van geweest. Er werd besloten de vijfde klas tenminste dertig lessen per week te geven; de lagere klassen moesten het met tien tot vijftien lessen doen. Over het absentisme wordt in lerarenvergaderingen altijd geklaagd, maar gezien

²²⁹ In een brief van OMO aan Smits van 6 juli 1946 wordt melding gemaakt van een schade van 25.000,-; OMO-archief, inv. nr. 382; K.D.C. Nijmegen..

²³⁰ Hij heeft het directoraat/rectoraat volgens een vergoedingsnota van 1 maart 1945 tot 1 augustus 1947 waargenomen; OMO-archief; inv.nr. 382; brief d.d. 14 jan. 1948; KDC Nijmegen.

²³¹ Notulen dagelijks bestuur, april 1945; OMO-archief Tilburg.

de opmerkingen moet het in die tijd wel heel erg zijn geweest. Men sprak zelfs over volledig verlies van contact van de school met de leerlingen. Pas in mei 1946 konden alle klassen weer in het hoofdgebouw worden ondergebracht ²³²).

De eerste uitbreiding: een gymnasium opgericht; twee nieuwe verdiepingen op de achterbouw

In 1946 werd de school zonder veel problemen omgevormd tot een lyceum. Het oude plan van 'Ons Brabant' werd toch verwezenlijkt: Bergen had weer een gymnasium. Al kort na de opening van het nieuwe gebouw in 1928 waren er plannen geweest om van de ruimte aan lokalen te profiteren door een gymnasium te stichten. Vooral burgemeester Stulemeyer was hier actief bij betrokken. Hij informeerde bij OMO wat de kosten zouden zijn. Aangezien het Rijk vanwege de eerder genoemde stopwet geen nieuwe opleidingen zou subsidiëren, meldde OMO dat de kosten voor de gemeente f1000,- per klas zouden bedragen ²³³). De burgemeester liet zich nog niet uit het veld slaan, en ging op audiëntie bij Hopmans. Maar die vertelde hem dat het bisdom hooguit een eenmalige schenking zou doen. Een jaarlijkse bijdrage in de onkosten viel niet te verwachten ²³⁴). De burgemeester zag van verdere actie af, ongetwijfeld tot opluchting van Roosendaal.

Maar in 1946 had de situatie zich in belangrijke mate gewijzigd. Het aantal leerlingen op de Bergse middelbare school was sterk gegroeid: jaarlijks meldden zich een vijftigtal nieuwe leerlingen aan op een totaal van driehonderd. Men mocht verwachten dat het nieuwe gymnasium door middel van parallelklassen naast de bestaande HBS kon worden ingericht.

²³² Commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs; jaarverslag 1946; GA BoZ.

²³³ Brief d.d. 22 oktober 1930, verzameling losse stukken.

²³⁴ Brief d.d. 27 april, verzameling losse stukken.

Na overleg met de inspecteur voor het middelbaar onderwijs werd duidelijk dat alleen de zesde klas extra kosten met zich mee zou brengen. De gemeente was bereid die voor haar rekening te nemen. Verder meldde Smits aan OMO dat hij er met de rector van het Norbertuslyceum - hier was A. Wijnen de in maart 1945 overleden Van den Hout opgevolgd - over had gesproken. en hem van de noodzaak van een gymnasium voor Bergen op Zoom had overtuigd ²³⁵). Ondertussen was ook duidelijk dat de stopwet van 1924 'een dode letter was geworden' ²³⁶). OMO kon nu natuurlijk geen enkel bezwaar meer tegen deze uitbreiding maken ²³⁷). Op 1 september ging het gymnasium van start. De minister van onderwijs, J. Gielen, had nog wel laten weten dat hij het eerste jaar voor het gymnasium geen subsidie zou verlenen. Dit vormde voor de gemeente geen financieel bezwaar ²³⁸). In dit eerste jaar meldden zich al 15 kandidaten voor het gymnasium aan, voor de HBS gaven zich 57 nieuwe leerlingen op.

De school kreeg ook een eigen naam. Het lyceum werd vernoemd naar de kort na het uitbreken van de oorlog gestorven Moller: Mollerlyceum. Dit was niet alleen gebeurd om hem zo als pionier van het katholieke Brabantse middelbare onderwijs te eren. Zoals ik heb trachten aan te tonen, is Moller wel van heel speciale betekenis voor Bergen geweest. De naam is zonder meer terecht gekozen ²³⁹). Nog een andere school werd naar hem genoemd: de in 1916, één dag na de Bergse handelsschool,

²³⁵ Brief Smits aan OMO, 23 april 1946, map 'Schoolhistorie'.

²³⁶ Bartels 229.

²³⁷ Notulen dagelijks bestuur, 23 april 1946, OMO-archief Tilburg.

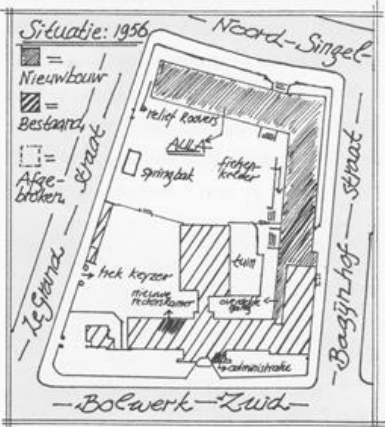
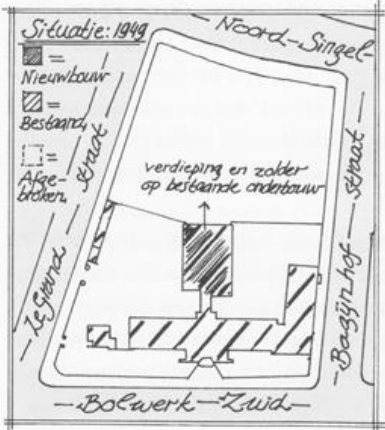
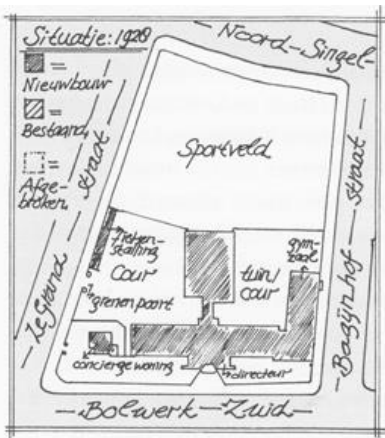
²³⁸ Notulen dagelijks bestuur, 26 augustus 1946, OMO-archief Tilburg.

²³⁹ De precieze benaming was men enkele jaren later al weer kwijt. Het ministerie van Onderwijs liet weten dat men zich afvroeg wat toch de officiële benaming was: Dr. Mollerlyceum of Dr. Moller lyceum. Uiteindelijk werd het Mollerlyceum; Notulen van het Curatorium, 3 jan. 1951.

geopende opleiding in Waalwijk werd het Dr. Mollercollege. De directeur van het Mollerlyceum heette voortaan rector; het plaatselijk bestuur wenste nu als 'Curatorium' door het leven te gaan.

Verdere lokaaluitbreiding was ondertussen noodzakelijk geworden door het toegenomen aantal leerlingen. Al in november 1946 maakte Wielders de eerste schetsen hiervoor ²⁴⁰). Hij ontwierp een grotendeels nieuwe voorgevel voor het Bolwerk door er een verdieping bovenop te plannen. De hoofdingang zou bekroond worden met een uivormig koepeldak, waarop het onvermijdelijke windvaantje. Dit drieste plan, dat het karakter van de gevel grondig zou hebben aangetast, ging - gelukkig - niet door. In latere tekeningen van december ging hij van een veel bescheidener plan uit: één à twee verdiepingen boven op de achterbouw. Het door de minister in 1949 uiteindelijk goedgekeurde plan bestond uit een verdieping. Hierboven kwam dan nog een zolder die als kapel/aula dienst zou moeten doen. Op deze laatste bouwtekening verschijnt ook de naam van F. J. Rampart, een Bergse architect. Hij staat zelfs boven die van Wielders. De Limburgse architect was in mei 1949 overleden. Zo werd Rampart, oorspronkelijk in een positie geplaatst die vergelijkbaar was met die van Horsten, de enige architect die verantwoordelijk was voor de uitvoering. Hij voerde het ontwerp van Wielders getrouw uit. Zowel uitwendig als inwendig valt op dat Wielders uiteindelijk besloten had de eenheid van stijl met de bouw van 1928 te handhaven. In het interieur is al helemaal geen verschil te ontdekken: zelfs de deurbetimmeringen waren identiek!

²⁴⁰ Map 'Nieuwbouw'.

De Geertestichting dacht aan totale kosten f 125.000,- nodig te hebben. De oude lening werd geconverteerd in een nieuwe van f 300.000,-. De bank Van Mierlo was bereid de lening aan de Geertestichting te verstrekken. Men maakte echter één voorbehoud dat een interessant beeld geeft van de Koude Oorlogsfeer uit die tijd. Wie denkt niet aan de eerste Berlijnse crisis wanneer in een brief van maart 1949 aan de stichting over de lening te lezen valt: 'doch wanneer b.v. de Russen hier komen of andere onheilspellende dingen gebeuren, kunnen wij toch niet gebonden zijn?'²⁴¹). De Fa. Koot uit Bergen op Zoom nam de bouw aan voor f 75.194.00,-. Volgens de lijst van inschrijvingen was dit bedrag het laagste. De meeste aannemers deden een bod rond de f 80.000,-; de hoogste aannemingsom bedroeg f128.300,-. Weyts had niet ingeschreven. In 1950 werd de uitbreiding in gebruik genomen. Van eventuele problemen bij de bouw werd geen melding gemaakt.

²⁴¹ Map 'Nieuwbouw'.

Eindelijk een meisjesafdeling: de oprichting van een MMS. Zoals hiervoor al aangegeven, leek Bergen niet van plan te berusten in de suprematie van Roosendaal wat betreft het middelbare meisjesonderwijs. Maar in de dertiger jaren liet men de kwestie blijkbaar rusten: er is niets over het toelaten van meisjes in de correspondentie terug te vinden.

Aan het eind van de oorlog was er weer even sprake van. In juli 1944 verzocht directeur Smits en Soeur Supérieure van de Gerardus Majella school of vier meisjes op de R.K. HBS mochten komen. Gezien de dreigende oorlogshandelingen, was de reis naar Roosendaal niet aantrekkelijk. De busdienst was al in 1940 gestaakt wegens gebrek aan brandstof. De meisjes moesten met de trein of met de fiets naar Roosendaal. Nu waren de ouders van plan hun dochters dan maar bij de Rijks HBS aan te melden. Smits vroeg dit heel voorzichtig aan OMO. Hij wees op 'de slechte behuizing en de moeilijkheden van coëducatie.' De vervolgens ingeschakelde bisschoppelijk inspecteur liet weten dat: 'Monseigneur had gestipuleerd, dat de vier meisjes die zich tot de Rijks HBS gewend hadden, op onze school konden worden toegelaten'²⁴²). Bredase meisjes hadden al eerder toestemming van Hopmans gekregen om gezien de oorlogssituatie hun middelbare schoolopleiding samen met de jongens van het OLV-lyceum af te maken²⁴³).

Maar dit was slechts een incidenteel verzoek, dat, zoals blijkt uit de notulen van klassebesprekingen in de volgende jaren, tenslotte toch niet doorging. Een verklaring hiervoor zou te vinden zijn in het feit dat de Zusters van Het Allerheiligst Hart van Jezus te Moerdijk hun MMS naar Bergen op Zoom hadden verplaatst. omdat de school van Moerdijk door een geallieerd bombardement was getroffen. In september 1944 vonden ze tijdelijk onderdak in Bergen; eerst in enkele lokalen van de St.

²⁴² Notulen lerarenvergadering; 15 juli 1944.

²⁴³ Van Can 18, 19.

Bernadette school, daarna op het landgoed Ruytershove aan de Wouwseweg ²⁴⁴). Meerdere Bergse meisjes gingen hier naar school; de trein naar Roosendaal reed later dat jaar ook niet meer. Na de oorlog zou de zaak echter in een stroomversnelling raken. Toen in Waalwijk in september 1946 een meisjesafdeling opgericht werd, wilde Bergen op Zoom niet achterblijven. In april 1947 nam men het principebesluit om tot een middelbare meisjesschool te komen. De reactie van OMO was diplomatiek: 'gaarne zal medewerking worden verleend'; echter: 'besloten wordt dienaangaande nog een afwachtende houding aan te nemen' ²⁴⁵). Maar het plaatselijk schoolbestuur en de gemeente waren niet van plan om nog veel uitstel te dulden. Zeker niet toen in 1949 duidelijk werd dat het Rijk de subsidie voor middelbare scholen zou verhogen tot 95%. Een MMS zou voortaan ook deze subsidie ontvangen ²⁴⁶). Er werd een aantal stevige brieven naar OMO gestuurd. Het zal de lezer niet meer verbazen dat doorslagen ervan op de school in een map met het opschrift 'Nieuwbouw school' bewaard werd. Volgens een schrijven van rector Smits volgden blijkbaar toen al heel wat Bergse meisjes hier en daar middelbaar onderwijs ²⁴⁷). Hij deelde ze in vier categorieën (a, b, c en d) in. Enkelen gingen naar een kostschool (a). Een twintigtal ging naar de MMS van de Eerw. Zusters van Moerdijk (b). Het lag in de bedoeling van de zusters deze school in de nabije toekomst over te plaatsen naar Veldhoven. Een derde categorie (c) van 40 meisjes ging naar de Rijks HBS. Hierover schreef Smits: 'Ik ken het aantal katholieke

²⁴⁴ Bergen op Zoom verleden tijd, 117.

²⁴⁵ 'Nieuwbouw school'; de opmerkingen zijn van resp. 10 dec. 1947 en 4 aug. 1948. De plannen van het schoolbestuur zijn in uittrekselvorm bewaard gebleven: d.d. 15 april 1947.

²⁴⁶ Bartels 230.

²⁴⁷ 'Nieuwbouw school', 21 april 1949.

meisjes, dat hiertoe behoort. niet, maar vermoed, dat dit niet groot is.' Tenslotte was er nog een laatste categorie (d) van 60 meisjes die naar het Gertrudisiyceum in Roosendaal ging.

Smits draaide er niet om heen: 'Naar mijn mening kunnen de factoren a, b en c verder buiten beschouwing blijven.' Net als in 1925 werd benadrukt dat de Bergse ouders een katholieke middelbare opleiding voor hun dochters in de stad wilden: '*Verreweg de meeste ouders vinden de extra kosten van het op- en neerreizen naar en van Roosendaal te bezwaarlijk. Voor velen zijn deze kosten zelfs onoverkomelijk*' ²⁴⁸).

Enigszins dreigend voegde de rector er nog aan toe, dat de burgemeester ook een opleiding voor meisjes in Bergen wilde: 'liefst onder de vlag van OMO, maar indien OMO niet mee mocht werken, onder de vlag van de gemeente.' Smits vermeldde met de rector van het Gertrudislyceum 'collegiaal' over het Bergse voornemen te hebben gesproken; die zou als antwoord gegeven hebben 'dat op den duur aan het verlangen der Bergen-op-Zoomse ouders voldaan zal moeten worden.' Als pleister op de wonde adviseerde Bergen om niet *meteen* met een lyceum voor meisjes te beginnen, maar eerst een MMS te stichten ²⁴⁹).

Wat was de reactie van OMO?

Sinds de dertiger jaren hadden drie OMO-scholen een MMS-afdeling: Eindhoven (1935), Den Bosch (1936) en natuurlijk Roosendaal (1937) ²⁵⁰). Een dergelijk schooltype gaf, met de speciaal op meisjes gerichte oplei-

²⁴⁸ Hierbij dient aangetekend te worden dat de busdienst, die sinds 1947 door de B.B.A. werd verzorgd, nog steeds door OMO gesubsidieerd werd. Zo werd in 1951 voor 52 vrouwelijke leerlingen (43 uit Bergen op Zoom en 9 uit Wouw) totaal f 1575,- uitgegeven; Notulen dagelijks bestuur d.d. 25 juni 1951; OMOarchieef Tilburg.

²⁴⁹ Notulen Curatorium; In de bestuursvergadering van 31 juli 1951 wordt nog eens gewezen op de onhaalbaarheid van zo'n plan gezien de bezwaren van Roosendaal.

²⁵⁰ Hoogbergen 233.

ding, precies het katholieke ideaal van de opvoeding der vrouw weer. Bovendien werd de lastige klip van coëducatie omzeild omdat men dit onderwijs zoveel mogelijk in aparte gebouwen probeerde te geven. Ook elders in Brabant werden er onder de hoede van OMO al snel na de oorlog plannen gesmeed om MMS-opleidingen te stichten: zoals boven vermeld in Waalwijk al in 1946! tloogbergen noemt in zijn proefschrift de MMS zelfs 'het troetelkind van OMO' ²⁵¹).

Mede doordat grote aantallen Bergse meisjes via de brieven van ouders om een MMS vroegen, kon OMO niet meer weigeren ²⁵²). De reactie van het hoofdbestuur was trouwens in 1947 al niet negatief geweest.

We kunnen aannemen dat men eerst het probleem 'Roosendaal' wilde bekijken. Hier zag men de toekomst somber in. In 1946 was aan het OLV-lyceum in Breda een MMS gesticht; het jaar daarop was er een meisjeslyceum aan toegevoegd ²⁵³). Het Gertrudislyceum wilde de boot afhouden en stelde voor om voorlopig een eerste klas als 'dependance' van Roosendaal in Bergen te openen. Maar dit wenste men daar natuurlijk niet.

Toen het erop leek dat OMO de Bergse plannen zou inwilligen, deed de moeder overste van de Zusters van het Genootschap, mère M. Vincenti, nog een dramatisch beroep op het hoofdbestuur om uit subsidie-overwegingen maar één katholieke middelbare school voor meisjes in deze zuidwesthoek van Brabant toe te laten. Daarbij voerde ze als argument zelfs de Koude Oorlog aan: *'omdat wegens het bewapeningsprogramma en andere moeilijkheden, in de sector van het V.H.M.O. drastisch bezuinigd zal moeten worden'* ²⁵⁴).

²⁵¹ Hoogbergen 234.

²⁵² Correspondentie BOZ - OMO; OMOarchief, inv.nr. 382; KDC Nijmegen.

²⁵³ De Bok 34.

²⁵⁴ Brief d.d. 3 maart 1951; OMO-archief, inv.nr. 382; KDC Nijmegen.

OMO ging echter niet in op deze suggestie dat het Rijk in de toekomst de subsidie zou verminderen. Toen bleek dat de gemeente Bergen op Zoom bereid was eventuele exploitatietekorten in de eerste jaren voor haar rekening te nemen, keurde het dagelijks bestuur de Bergse plannen voor een MMS goed.

De notulen van deze vergadering vermelden niet of de dreiging van een Bergse MMS los van OMO ook nog een rol gespeeld heeft in deze beslissing ²⁵⁵). Op deze bestuursvergadering zei de Roosendaalse vertegenwoordiger J. van Hal nog wel dat: *'wil de school in Roosendaal niet in gevaar komen, hier (Bergen, jck) nimmer kan worden overgegaan tot opening van een HBS of gymnasium meisjes.'*

Wat betreft het tijdstip van opening van de MMS gaven de zusters van Moerdijk nog enige moeilijkheden. Zij wilden pas in 1952 met hun school verhuizen en wensten vóór die tijd geen Bergse concurrentie. Maar toen de nieuwe bisschop van Breda J. Baeten - Hopmans was in februari 1951 gestorven - op 3 augustus zijn toestemming gaf, moesten ook de zusters zwichten. Bergen kreeg eindelijk zijn zin: in september 1951 startte de MMS-afdeling met 28 meisjes. Met het oog op *onmiddellijke* subsidie had men het oude 'meisjesplan' van 1925 weer opgevat: er zou begonnen moeten worden met een eerste meisjesklas als parallelklas van de jongens-HBS ²⁵⁶).

²⁵⁵ Notulen dagelijks bestuur, 25 juni 1951; OMO-archief Tilburg.

²⁵⁶ Van bisschoppelijke goedkeuring wordt melding gemaakt in de notulen van de bestuursvergadering van 23 november 1951; Notulen Curatorium. Vaak wordt de datum 1952 als begintijdstip van de MMS genoemd. Maar in dat jaar had men al een eerste en een tweede klas.

XXI Mientje van Giels met de eindexamenklas 1951
(moet zijn: Mientje van Giels bij eindexamen met docenten)
(vlr: De Kroon, Vlekke,, Mientje van Giels, ..., ...)

Maar voor Smits was dit waarschijnlijk toch niet meer dan een eerste stap. Hij wilde wel degelijk Bergse meisjes een katholiek lyceum aanbieden. In de vergaderingen van het Curatorium sprak hij meer dan eens de wens uit om te komen tot 'gezamenlijk onderwijs aan jongens en meisjes op het Mollerlyceum.'

Overigens volgde al één Bergs meisje, Mientje van Giels, in deze jaren samen met de jongens de lessen. Zij was in 1946 op het station van Roosendaal, wachtende op de trein om van het Gertrudislyceum terug naar huis te gaan. van het perron gevallen en onder de trein gekomen. Hierdoor invalide, was de reis voor haar zeer bezwaarlijk geworden. Op aandringen van Smits werd zij in 1947 op de jongens-HBS toegelaten. Nog steeds was echter de speciale toestemming van de bisschop nodig

geweest ²⁵⁷). Tijdens de lessen werd ze vooraan geplaatst; in 1951 deed ze eindexamen.

Twee nieuwe vleugels aangebouwd: 1956

Zoals landelijk te constateren valt, groeiden de middelbare scholen in Nederland meteen na de oorlog flink ²⁵⁸). Voor de Bergse katholieke middelbare school werd die groei nog versterkt door de twee nieuwe afdelingen. Enkele jaren na de opening van de MMS telde de school al meer dan 400 leerlingen. De leerlingen van gymnasium en MMS kregen les in de in 1949 vergrote achterbouw. Maar al snel was nieuwe uitbreiding van lokalen wenselijk. Men besloot om twee nieuwe vleugels aan het bestaande gebouw toe te voegen: te beginnen bij de gymzaal aan de Bagijnhofstraat. Zo werd het 'meisjesplan' van 1925, zij het dan met een MMS in plaats van een meisjes- HBS, toch verwezenlijkt.

Rampart nam deze grootscheepse uitbreiding van 1954 tot 1956 alleen voor zijn rekening ²⁵⁹). Secretaris P. van Ginniken leverde in de bestuursvergadering commentaar op de ontwerpen van Rampart: *'Naar zijn mening (Van Ginniken, jck) dient een vleugel, die wordt bijgebouwd, in dezelfde stijl te worden opgetrokken als het oorspronkelijke gebouw, temeer indien dit gebouw juist om zijn bouwstijl algemeen gewaardeerd wordt. Hij stelt voor een nieuw plan in deze geest te laten ontwerpen'* ²⁶⁰).

²⁵⁷ Naar Mevr. Gieles, Bolwerk Zuid te Bergen op Zoom, het slachtoffer van dit ongeluk, mij meedeelde.

²⁵⁸ Bartels 283,286 en 287.

²⁵⁹ Op school is ook hier weinig documentatie van bewaard gebleven: voornamelijk de bouwtekeningen uit 1952/'53 ('Nieuwbouw'). Op het gemeentearchief bevinden zich bij de aanvraag om een bouwvergunning de 8 tekeningen die het definitieve bouwplan met de aula toelichten.

²⁶⁰ Notulen Curatorium; 26 aug. 1952.

XXII De eerste MMS-groep, hier in 1956 voor de hoofdingang

Maar voorzitter Willem Asselbergs vond de plannen juist zeer goed aansluiten bij het bestaande gebouw. Dit is een van de laatste keren dat we hem in de correspondentie tegenkomen. Op vrijdag 7 mei 1954 overleed hij. De stichter van de school zou de voltooiing van 'zijn school' met de nieuwe vleugels niet meer meemaken.

De bouwtekeningen uit 1952/'53 betroffen de doorloopgang naast de 'oude gymzaal', vervolgens de uit twee verdiepingen bestaande vleugel met zes, later tien, leslokalen daarachter. Hierbij aansluitend de twee kantines (één voor de jongens en één voor de meisjes), waarmee de Begijnhofstraat was 'vol'gebouwd. Aan de Noordsingel werd nog een ingang toegevoegd. In een extra uitbreidingsplan van 1954 werd ook nog in de behoefte aan een aula/gymzaal voorzien. Alleen de Vestzijde (= Le Grandstraat) was toen nog open. Aan deze straat werd de in de oorlog beschadigde grenen poort vervangen door een gietijzeren hek, naar een

ontwerp van kunstenaar Kees Keizer. De bouwkosten bleken weer aanzienlijk gestegen: de aannemingsom bedroeg nu f468.500,-. (Fa. Geerdink)²⁶¹). De eenheid van stijl werd aan de buitenzijde niet meer gehandhaafd. Aan het exterieur valt alleen op dat het dak ook weer met een lijst van dakpannen is afgezet; nu echter zwart van kleur. Een strakke gevel van gele stenen met grote ramen (stalen kozijnen) gaf een sobere en weinig opvallende afsluiting aan de bovengenoemde straten. Binnen werden voor de gangen op aandringen van rector Smits dezelfde vloer- en wandtegels gebruikt als in de 'oudbouw'. Hierdoor bleef althans in het interieur een zekere eenheid bewaard. Aan de buitenmuur van de aula (Le Grandstraat) werd een groot reliëf van de kunstenaar Peter Roovers aangebracht, waarop drie Bergse coryfeeën: Gertrudis, Erasmus (ook in Bergen werkzaam geweest), en natuurlijk een markies van de stad, Jan IV van Glymes: 'bien étonnés de se trouver ensemble'²⁶²). De twee laatstgenoemden hadden nog wel hun verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden als overeenkomst. In het schoolarchief bevinden zich een viertal gipsontwerpen van Niel Steenbergen, een andere kandidaat voor het gevelontwerp. Hij had een meer godsdienstige voorstelling voor ogen gehad_ met scènes uit het leven van St. Gertrudis²⁶³). Ondertussen had zich in de hoofdbouw ook een verandering voltrokken. De rectorkamer werd verplaatst naar het voormalige leslokaal tegenover de

²⁶¹ Sanders 6.

²⁶² J. Kalker, 'Uit het archief' in schoolkrant *de Bolwerker*, afl. 1, jrg. 1981-1982.

²⁶³ Steenbergen schreef in een brief aan de auteur desgevraagd ondermeer het volgende: 'Ja, ik was indertijd ernstig kandidaat de Mollergemeenschap te versieren; maar ik weet nog dat ik in de opzet veranderingen had moeten aanbrengen waar ik niet veel voor voelde. U weet dat artiesten eigenwijze mensen zijn en ik kon niet snappen dat ik Rector Smits indertijd - God hebbe zijn goede ziel - niet kon ombuigen naar mijn gedachtengang .. .'

conciërgkamer ²⁶⁴). De administratie betrok de vroegere directeurskamer.

Opnieuw een feestelijke opening; de opleiding voltooid

Voor de plaatselijke kranten was ook deze uitbreiding nieuws, hoewel minder belangrijk dan in 1928. Men was best te spreken over de nieuwbouw: 'bijzonder geslaagd', 'fraaie aula' ²⁶⁵).

Vergelijkt men de plechtigheden tijdens de officiële opening op 7 februari 1956 met die van 28 jaar terug, dan valt op dat Bergen al gewend was geraakt aan bijzonder voortgezet onderwijs. Geen uitgebreide verslagen van de toespraken, geen vlagvertoon en geen toespelingen op de concurrentie met de Rijks HBS. De hoogwaardigheidsbekleders waren ook voor een deel minder illustre: geen minister of bisschop, maar ambtenaren van O.K. en W., en de vicaris generaal van het bisdom. Al tijdens de bouw werden er plannen gemaakt om toch tot een eigen gebouw voor de meisjes te komen. Het totale aantal leerlingen was intussen al boven de vijfhonderd gekomen. Het leek het beste om de meisjesafdeling te verzelfstandigen en in een eigen nieuw gebouw elders in de stad onder te brengen. De MMS was een anderssoortige opleiding dan de meer wetenschappelijk gerichte HBS- en gymnasiumopleiding. Bovendien zaten op andere OMO-scholen de meisjes in aparte gebouwen. Conrector J. Pedrolí werd alvast tot onderdirecteur voor de MMS benoemd. De snelle groei overtuigde het ministerie. Een half jaar na de gereedkoming van de nieuwe vleugels gaf het rijk de toezegging dat er gebouwd zou kunnen worden. In 1957 verbond men er wel de

²⁶⁴ 'Nieuwbouw'; voor f3342,-. werd het lokaal van een parketvloer en een eikenhouten betimmering voorzien. De originele deur moest wijken voor een dubbele eiken fineerdeur, hetgeen een weinig harmonisch effect in de gang opleverde.

²⁶⁵ Respectievelijk *De Stem* en *Brabants Nieuwsblad* van 7 februari 1956.

XXIII Eersteklas MMS in 1951

voorwaarde aan dat het lyceum tot 1965 niet tot lokaaluitbreiding zou mogen overgaan ²⁶⁶).

Betekende het aanstaande vertrek van de MMS dat het Mollerlyceum weer een jongensschool werd? Dit zou geenszins het geval zijn. Men bleek het verbod op coëducatie in deze tijd niet meer te handhaven: geruisloos werd de school een gemengde opleiding. Elders in Brabant was dit ook het geval. Hoogbergen, in die tijd rector in Deurne, meldt in zijn boek: 'Plotseling is dat feit aanwezig en niemand heeft behoefte aan verantwoording aan wie dan ook' ²⁶⁷).

Correspondentie van de school met OMO of de bisschop over het invoeren ervan is niet eens bewaard gebleven. In de bestuurs-

²⁶⁶ Notulen Curatorium; vergaderingen van resp. 22 nov. 1956 en 25 november 1957.

²⁶⁷ Hoogbergen 340.

vergaderingen was erover gesproken, maar het daadwerkelijke besluit werd niet vermeld. Misschien vermeed men een officieel verzoek om Rosendaal niet voor het hoofd te stoten? Of is hier sprake van een sluipende secularisatie op microniveau zoals Stuurman die in een artikel in *Kleio* aangaf? ²⁶⁸).

Bovengenoemde auteur stelt dat de jaren vijftig ten onrechte als een periode van stagnatie en verzuiling gezien worden. Volgens hem werd de directe invloed van de geestelijkheid al vóór de jaren zestig minder. De katholieke 'doctrine' verwaterde reeds in de jaren vijftig tot een vage christelijk-humanistische ideologie.

In het licht van deze beschouwing lijkt de onofficiële invoering van gemengd onderwijs inderdaad in strijd met het formele kerkelijke standpunt. In 1949 nog kregen de OMO-scholen een als 'strikt vertrouwelijk' gekarakteriseerd rapport van de coëducatiecommissie toegezonden ²⁶⁹). Dit rapport was zo geheim dat het noch op het OMO-archief in Nijmegen, noch op de school terug te vinden is. Maar de inhoud laat zich wel raden. Gemengd onderwijs bleef verboden; de MMS-opleidingen moesten in aparte gebouwen worden ondergebracht. Alleen in uitzonderlijke gevallen, zoals dat van het invalide Bergse meisje, kon ervan worden afgeweken.

Toen het Mollerlyceum een gebrek aan lokalen kreeg was de verplaatsing van de MMS de voor de hand liggende oplossing. Maar het beginsel van gescheiden onderwijs was in Bergen al een achterhaalde zaak. Meisjes met een veelbelovende studieaanleg kregen op het Mollerlyceum de gelegenheid met de jongens een HBS- of een gymnasium-opleiding te volgen.

²⁶⁸ S. Stuurman, 'Het zwarte gat in de jaren vijftig' in *Kleio*, jrg. 25 nr. 8 (1984); 6-12.

²⁶⁹ In een brief van 26 september wordt melding gemaakt van het versturen van het rapport; OMO-archief, inv.nr.1; KDC Nijmegen.

De eerste meisjes werden al vrij kort na de start van de MMS op het gymnasium gesignaleerd, daarna kwamen ze in steeds groter getale ook op de HBS voor ²⁷⁰). In 1956, de MMS zou het jaar daarop een zelfstandige school binnen OMO worden, meldden zich dertig meisjes voor het Mollerlyceum aan. HBS en gymnasium hadden toen al 78 vrouwelijke leerlingen op een totaal van 524.

Het lijkt erop dat men in Bergen eerder met gemengd onderwijs begon dan op andere OMO-scholen ²⁷¹). Verklaringen hiervoor zijn niet moeilijk te vinden: men kende in de stad al lang het gemengde middelbare onderwijs van de Rijks HBS; bovendien was katholiek Bergen al sinds de twintiger jaren bereid coëducatie toe te staan. In Roosendaal was men er zeer laat mee: pas na de invoering van de mammoetwet (1968) werden het Norbertus- en Gertrudislyceum gemengd.

Ook andere zaken wijzen op een zekere sclerose van de katholieke identiteit op de school. Men vond het na de oorlog niet meer nodig om de verwijzing naar het Bisschoppelijk Mandement van 1868 op de titelpagina te zetten. In het schoolreglement werd nog steeds gewag gemaakt van het verbod voor leerlingen om lid te worden van neutrale verenigingen. Nieuw was echter de toevoeging: 'indien hiervoor termen aanwezig zijn' ²⁷²).

Een toneeluitvoering van jongens *en* meisjes bij de opening van de nieuwe vleugels in 1956 was voor de oorlog ondenkbaar geweest. De leerlingenvereniging kreeg een gemengd bestuur. Zelfs de keuze voor een

²⁷⁰ Naar diverse oudleerlingen mij verzekerden. Op de school blijkt noch uit de notulen van de lerarenvergaderingen noch uit ander materiaal om welke aantallen dit aanvankelijk ging. In de notulen van het Curatorium wordt op 15 jan. 1954 gesproken van tien meisjes op het gymnasium.

²⁷¹ Hoogbergen 331: 'ongeveer tot de jaren zestig dwingt een bisschoppelijk gebod alle scholen zich nog tegen coëducatie te verzetten ...'.

²⁷² Programmaboekje Mollerlyceum 1955, blz.16.

minder godsdienstig relief aan de gevel van de aula zou een aanwijzing kunnen zijn dat er scheuren zichtbaar werden in de katholieke zuil. In ieder geval had Smits zijn doelstelling van een gemengde school eindelijk bereikt. Katholiek Bergen op Zoom leek volledig geëmancipeerd. In 1956 was ook het katholiek middelbaar onderwijs landelijk eindelijk volledig financieel gelijkgesteld met het openbaar middelbaar onderwijs²⁷³).

In mei van datzelfde jaar werd Smits vanwege zijn grote verdiensten benoemd tot officier in de orde van Oranje Nassau. Een periode was hiermee afgesloten. Van een matig gesubsidieerd katholiek handelsschooltje voor jongens in twee gehuurde, provisorisch ingerichte lokalen. was de school in veertig jaar uitgegroeid tot een complete middelbare onderwijsinrichting voor jongens en meisjes. De kosten werden volledig door het rijk vergoed, de school was voorzien van alle schooltypes en gehuisvest in eigen gebouwen.

²⁷³ Bartels 230.

SLOT

De geschiedenis van de in Bergen op Zoom opgerichte RK MHS is kenmerkend voor de problemen waarvoor bijzondere middelbare scholen tot de volledige subsidiëring in 1956 kwamen te staan. Met kunst- en vliegwerk, geldinzamelingen en het afstoten van weinig bezochte opleidingen, moest men het hoofd boven water houden. Zonder de financiële paraplu van de overkoepelende organisatie van OMO had Bergen maar moeilijk overeind kunnen blijven.

De school was bedoeld als tegenwicht tegen de al tientallen jaren bestaande plaatselijke neutrale Rijks HBS, maar van concurrentie kwam in de beginjaren weinig terecht. Hoewel driekwart van de Bergenaren katholiek was, koos een meerderheid voor de openbare HBS. Voor de ouders van middelbare scholieren wogen andere zaken dan alleen katholiek onderwijs zwaarder: zij wensten bijvoorbeeld een zo laag mogelijk schoolgeld.

Verder ontbrak het de school tot de opening van het nieuwe gebouw in 1928 aan behoorlijke huisvesting. De Bergse RK middelbare scholen leken bovendien meer met elkaar te concurreren dan met het openbaar onderwijs. Zo meende OMO voor de Bergse RK HBS meer leerlingen te kunnen krijgen als de plaatselijke RK MULO's opgeheven zouden worden. Het Bergse schoolbestuur dacht dat de RK lycea uit Roosendaal de Bergse RK HBS en HHS wilden verdringen.

De conflicten tussen Bergse en Roosendaalse scholen speelden zich af op het niveau van twee afgunstige burens: dwarsliggen en verdachtmaken. Van dit wederzijdse wantrouwen was pas geen sprake meer na de explosieve groei van het leerlingenaantal in de tweede helft van de vijftiger jaren.

Moller bleek niet de instigator, maar de katalysator van Brabants katholiek middelbaar onderwijs te zijn. Aanvankelijk stoorde Bergen zich aan zijn eigengereide optreden: de centralisatie waarin het schoolbestuur niet was gekend en die het ook niet wenste, leek in zijn persoon belichaamd. Vooral Juten, initiatiefnemer van de Bergse school, kon niet met Moller overweg.

Maar de relatie met Moller was in de twintiger jaren onder voorzitter Asselbergs en schooldirecteur Smits meer dan goed te noemen. Moller bleek zich de lotgevallen van de Bergse school erg aan te trekken, zozeer zelfs, dat hij bij conflicten met OMO de kant van Bergen leek te kiezen. Het schoolbestuur accepteerde het dat hij ongevraagd met een eigen architect, Wielders, kwam aandragen. Bergen op Zoom kreeg daardoor wel een monument van een schoolgebouw in een voor de omgeving bijzondere stijl: de Amsterdamse School.

Het verkrijgen van een meisjesafdeling speelde tot 1951 als een rode draad door de ontwikkeling van de katholieke middelbare school heen. Alles leek er mee te maken te hebben: betere leraren, een groter leerlingenaantal (en dus betere subsidies), tot zelfs het voortbestaan van de school aan toe. Ook de ruzie met Roosendaal vond er een voedingsbodem in.

Bij de inrichting van het nieuwe schoolgebouw werd er rekening mee gehouden. Het grote struikelblok tot toelating van meisjes vormde echter het verbod op coëducatie. Het kwam er vóór de oorlog niet van: niet zozeer door toedoen van de Bredase bisschop of Moller. Hun standpunt over coëducatie bleek minder principieel katholiek dan in de literatuur wel wordt gesuggereerd.

Bisschoppelijk adviseurs uit Oost Brabant en de overige OMO-bestuursleden in Den Bosch verhinderden de plannen. Zij waren bang dat het Bergse voorbeeld navolging zou krijgen. Zo werkte het

samenwerkingsverband van OMO deze keer in het nadeel van Bergen: men moest zich conformeren aan de praktijk op de andere scholen. Na de oorlog kreeg Bergen eindelijk een meisjesafdeling. De MMS maakte, net als elders in Brabant en Nederland, een stormachtige groei door. Bijna tegelijkertijd kwam het tot gemengd onderwijs.

Na de in 1956 ingevoerde volledige subsidiëring van het bijzonder middelbaar onderwijs kon de concurrentie met de openbare HBS pas goed worden aangegaan. Precies op dat moment leek die echter weinig zinvol meer: ontzuiling en deconfessionalisering holden het katholieke karakter van de school uit.

In de jaren erna vond - evenals dat bij andere OMO-scholen het geval was - een snelle afbraak van de onderwijsinstelling als verzuild katholiek instituut plaats. De godsdienstleraar werd katecheet; de katholiciteit een 'lege identiteit' ²⁷⁴).

De sterke toename van het aantal niet-katholieke leerlingen is typerend. Vóór de oorlog bezocht er zelden een de school; aan het begin van de zestiger jaren was al 10% van de leerlingen niet-katholiek ²⁷⁵). Dit aantal nam elk jaar nog toe. De school ontwikkelde zich naar voorbeeld van de andere OMO-scholen tot een onderwijsinstituut van algemeen christelijke signatuur voor iedereen.

In 1968 kregen de Nederlandse middelbare scholen te maken met belangrijke wijzigingen in het onderwijssysteem. Een eeuw na de invoering van de HBS door Thorbecke, werd dit schooltype door minister Cals met zijn 'Mammoetwet' weer afgeschaft.

Er werden voortaan drie typen van middelbaar onderwijs onderscheiden: MAVO, HAVO en VWO. Het Voortgezet Wetenschappelijk Onderwijs

²⁷⁴ Hoogbergen 330-368.

²⁷⁵ Notulen Curatorium; los bijgevoegde stukken. Onder de meisjes was dit aantal zelfs 20%.

(VWO) bestond uit het vroegere gymnasium, en een afdeling zonder Grieks en Latijn: het Athenaeum. Het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs (HAVO) kwam in de plaats van HBS en MMS; het Middelbaar Algemeen Voortgezet Onderwijs (MAVO) is als opvolger van de (M)ULO te beschouwen. Deze laatste opleiding kwam er op het Mollerlyceum, voorlopig, nog niet.

Voor alle opleidingen kwam er, naar voorbeeld van het lyceum, een gemeenschappelijke brugklas waar gekeken kon worden voor welk type onderwijs de leerling het meest geschikt was.

In 1994 werd de basisvorming (BAVO) ingevoerd waardoor iedere leerling van onverschillig welk type onderwijs een gelijkvormige driejarige onderbouwperiode volgt.

In 1971 begon de schoolpopulatie op het Mollerlyceum de achthonderd te naderen: er was een nijpend lokalentekort. Maar de bezuinigingsdrift - de economische recessie begon zich af te tekenen - van het rijk stond geen afsluitende vleugel aan de Le Grandstraat toe.

De bouw van noodlokalen werd wel toegestaan. Het grote speelplein/sportveld moest eraan geloven: een lelijke houtbouw zou de komende twintig jaar het aanzien van het Mollerlyceum aan deze zijde ontsieren. Twijfel van ministeriële zijde aan verdere groei van de school in verband met de sterke concurrentie ter plaatse zal ook een rol hebben gespeeld ²⁷⁶). Immers naast de Rijks HBS, die zich inmiddels had omgevormd tot een opleiding voor VWO, HAVO en MAVO, waren er in deze jaren nog

²⁷⁶ In de map 'Verbouwing' is een klein, en niet geheel volledig dossier aangelegd.

Daarbij o.a. een brief d.d. 10 januari 1967 van het ministerie van Onderwijs waarin men schrijft: 'om bedoelde uitbreiding van het gebouw [...] nader te kunnen beoordelen, verzoek ik U mij een prognose te doen toekomen van het voor de naaste toekomst (1975) te verwachten aantal leerlingen'.

twee nieuwe concurrenten voor het Mollerlyceum bijgekomen: het Roncalli-college en het R.K. gymnasium van het Juvenaat.

Eerstgenoemde school was na de opheffing van de MMS als schooltype door de Mammoetwet, en de fusie in 1971 met de (protestantse!) Juliana Mavo, omgevormd tot een middelbare scholengemeenschap voor VWO, HAVO en MAVO waar geëxperimenteerd werd met een 'Eigen-Werk-Tempo'.

Het Juvenaat was oorspronkelijk een seminarie geweest. Dit soort priesteropleidingen moesten echter in de zestiger jaren bij gebrek aan roepingen de een na de ander sluiten. Een vrij groot aantal hiervan besloot als zelfstandig gymnasium door te gaan, tot verdriet van vele OMO-scholen, die er een nieuwe concurrent bij kregen ²⁷⁷).

Ook de paters van het Juvenaat wensten geen fusie aan te gaan, noch met het Moller, noch met Roncalli. Het was niet zo dat de angst van Asselbergs van 1925, namelijk dat de paters zijn school zouden overnemen, bewaarheid werd. Maar Bergen op Zoom werd op deze manier topzwaar wat betreft het aanbod aan middelbare schoolopleidingen.

De fusiegolf van de tachtiger jaren ging aan het Bergse middelbaar onderwijs niet voorbij. Toen de Rijks HBS, die naast HAVO en VWO ook een MAVO binnen de muren had, ook toestemming kreeg om een gymnasium-opleiding te gaan verzorgen, kon het Mollerlyceum niet achterblijven. Er moest ook een MAVO worden gerealiseerd, niet in het minst omdat het leerlingenaantal in deze jaren iets begon terug te lopen. Met twee stedelijke MAVO's werd in 1988 een fusie aangegaan. De wens van Moller, in 1928 aan Van Dam gedaan, ging zo toch nog in vervulling. Deze twee MAVO's, de Antonius en de H. Geest Mavo waren de opvolgers

²⁷⁷ Hoogbergen 245. De paters van het Juvenaat hadden in 1953 de erkenning van 'bijzonder gymnasium' voor hun opleiding weten te krijgen.

van respectievelijk de Antonius en de Petrus Canisius MULO. De laatstgenoemde school zag Moller indertijd graag opgeheven om de RK HBS van voldoende leerlingen te verzekeren. De fusie van 1994 met de Scholengemeenschap uit Steenberg en de Katholieke Technische School Onze Lieve Vrouw ter Duinen uit Ossendrecht maakte van het Mollerlyceum een regionale scholengemeenschap.

Smits en Wielders zullen in 1928 geen flauw vermoeden hebben gehad van de enorme uitbreidingsplannen die in 1991 gestart werden. Het gebouw was nu echt te klein geworden. Overvolle gangen, te krappe kantines en een wrakke houtbouw smeekten om aandacht. Ook uit concurrentieoverwegingen met de nieuwbouw van het Juvenaat, die van het Rijks en het uit de zestiger jaren daterende gebouw van Roncalli, leek nieuwbouw strikt noodzakelijk. L'histoire se répète: in 1921 speelde dezelfde overweging een rol bij de plannen voor een nieuw gebouw. Door architectenbureau F. Sturm werd een compleet nieuwe vleugel ontworpen, waarbij afbraak van de hele achterbouw noodzakelijk bleek. Verheugend was wel dat tot 'restauratie' van de resterende oudbouw kon worden besloten. Een dergelijk monument verdiende niet minder. Zo konden enkele in de tachtiger jaren op last van de brandweer geplaatste boardplaatdeuren weer vervangen worden door de uit de sloop van de achterbouw bewaarde originele exemplaren. Gelukkig maar dat Wielders in 1949 bij de uitbreiding van dit deel besloot de deuren op dezelfde wijze als in 1928 te laten betimmeren.

De nieuwbouw is kenmerkend voor de zakelijke - en zuinige - stijl voor scholenbouw uit de laatste decennia.

Wandelend langs het Bolwerk kan iedere Bergenaar zich echter zonder veel moeite de jaren twintig voor de geest halen als hij de school passeert. De oude monumentale gevel legt nog steeds getuigenis af van

de strijd voor katholieke onderwijs uit die jaren. De uitbreiding aan de Bagijnhofstraat symboliseert de voltooiing van de onderwijsinrichting. De erachter opdoemende nieuwbouw kondigt de nieuwe richting aan die het onderwijs is ingeslagen.

NOTEN

Bronnen zonder nadere aanduiding bevinden zich in het schoolarchief.

GABoZ Gemeentearchief Bergen op Zoom

KDC Katholiek Documentatie Centrum

OHO Archief Ons Handelonderwijs

OMO Archief Ons Middelbaar Onderwijs

BA Bisschoppelijk Archief Breda

HERKOMST ILLUSTRATIES

omslag	GA BoZ
inhoud	Particuliere collectie

Broeders en Scholen in Bergen op Zoom

inleiding	Stedelijk Museum Breda
I	Particuliere collectie
II	GA BoZ
III -V	Streekarchief De Markant. Archief Broeders Saint Louis

Onderwijs is meer dan goud

Inleiding	Gemeente Museum	Het Markiezenhof BoZ
I - XIV	GA BoZ	

Van handelsschool tot lyceum

Inleiding	GA BoZ
I - IV	GA BoZ
V	Particuliere verzameling
VI, VII	GA BoZ
VIII	Archief Moller-lyceum
IX	GA BoZ
X	Archief Moller-lyceum
XI	Archief drs. J.C. Kalker
XII	GA BoZ
XIII	Particuliere verzameling
XIV	GA BoZ
XV	GA Roosendaal
XVI, XVII	Archief Moller-lyceum
XVIII	GA BoZ
XIX - XXIII	Archief Moller-lyceum